

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

82.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

Lektorálta:

S. Molnár Edit

Készítette:

Blaskó Zsuzsa

Olvasószerkesztő:

Sághi Gábor

Technikai szerkesztő:

Kardulesz Ferencé

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
Budapest
Andor u. 47–49.
1119

ksh.nki@nki.ksh.hu

ISSN 0236–736–X
ISBN 963 215 941 1

A kutatást a T 34507 számú OTKA támogatta

Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka

A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése

Blaskó Zsuzsa

Budapest
2006/1

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	7
1. Társadalmi attitűdök, nemi ideológiák	13
1.1. Vélemények 2002.....	13
1.1.1. Nemi szerepek	13
1.1.2. Anyaszerep	15
1.1.3. Gyerekek.....	17
1.1.4. Házasság	17
1.2. A vélemények változása 1988–1994–2002.....	19
1.2.1. A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a rendszerváltás előtt.....	23
1.2.2. A hagyományos értékek megerősödése – Attitűdök a rendszerváltást követően.....	24
1.2.3. Enyhe értékmodernizálódás – Attitűdök 2002.....	29
2. A háztartási munkák megosztása a párkapcsolatban élők körében.....	35
2.1. Ki mennyi házimunkát végez? – Leíró elemzés	39
2.1.1. Nők	41
2.1.2. Férfiak.....	46
2.3. Munkapiaci jelenlét és házimunka.....	52
2.4. Ki mennyi házimunkát végez? – Modellek.....	55
2.4.1. Nők	55
2.4.2. Férfiak.....	59
3. A házimunka párkapcsolaton belüli megosztásának típusai és egyenlőtlenségei	61
3.1. A házimunkára fordított idő hossza	61
3.2. Az egyes feladatok megosztása	64
3.3. A munkamegosztás típusai.....	66
4. Elégedettség a házimunka megosztásával.....	71
4.1. Elvárások, igazságérzet, házastársi konfliktusok	71
4.2. Igazságérzet és tényleges munkavégzés.....	74
4.3. Miért nem elégedetlenebbek a nők?	79
5. A házimunka és a keresőmunka összeegyeztetése.....	81
5.1. Az otthon és a munkahely terhei.....	81
5.2. Az otthon terheinek hatása a munkára, illetve a munka terheinek hatása az otthoni feladatokra	83
5.2.1. A munkaterhelés hatása az otthoni teendőkre	86
5.2.2. Az otthoni feladatok hatása a munkahelyi feladatokra.....	88
6. Összegzés és megválaszolatlan kérdések.....	91
Hivatkozások.....	95
A vizsgálat kérdőíve	97

Bevezető

Az International Social Survey Programme (ISSP) összesen 38 országból származó kutatóinak döntése értelmében 2002-ben a részt vevő országok által azonos elvek szerint, azonos tartalommal végrehajtott kérdőíves kutatás tárgya a „Család és társadalmi szerep” lett. A témakör nem új, ezt megelőzően 1988-ban és 1994-ben készült már hasonló tematikájú adatfelvétel, a vizsgálat hangsúlyai azonban alkalomról alkalomra módosultak. A 2002-es felvétel központi kérdéskörei a házimunka és a keresőmunka egymáshoz való viszonya, a nők munkapiaci szerepvállalása és annak az otthoni teendőkre gyakorolt hatása voltak.

A szűkebb témaválasztást a kétkeresős családmódelnek a nyugat-európai társadalmakban, valamint az Egyesült Államokban a múlt század második felében tapasztalható fokozatos és erőteljes terjedése indokolta. Ottani megfigyelők sorozatban hívták fel a figyelmet a főállású háziasszonyok számának csökkenésére, a munkapiacon megjelenő nők számának ezzel párhuzamos emelkedésére. 1980 és 2000 között a 15–64 éves női népességből a munkapiacon megjelenők aránya például 48-ról 62 százalékra nőtt Ausztriában, 38-ról 46-ra Olaszországban, 36-ról 65-re Hollandiában, 60-ról 71-re az Egyesült Államokban és 57-ről 69-re az Egyesült Királyságban.¹ Míg a korábbi időszakokban különösen az idősebb női népesség munkavállalási hajlandósága emelkedett, addig később a kiskorú gyermeket nevelő, fiatal anyák is egyre nagyobb számban vállaltak keresőmunkát (*Becker 1985; Crompton és mások 2004; Frey 2001*). Szakértők a „male-breadwinner” (a férfi mint kereső) modell megszűnéséről és a „dual-earner” (kétkeresős) családmódel uralkodóvá válásáról beszélnek és a változások szerteágazó következményeit boncolgatják.

A strukturális változások hatásai között központi kérdéssé vált a házimunka nemek szerinti megosztásának átalakulása. Vajon a keresőmunka vállalásában mutatkozó kiegyenlítődéssel együtt jár-e a hagyományosan a nőkre háruló ház körüli teendők egyenlőbb megosztása? A vizsgálatok általánosan mondható tapasztalata, hogy – számos megfigyelő várakozásával ellentétben – ebben nem mutatkozik fordulat (pl. *Berardo és mások 1987*). Inkább csak arról van szó, hogy a házimunka összmenyisége csökkent, anélkül azonban, hogy a férfiak szerepvállalása (abszolút értelemben) fokozódott volna (*Shelton – John 1996*). Számos vizsgálat tanúsága szerint a nyugat-európai társadalmakban sem érvényesül tehát az a kiegyenlítődési folyamat, amely a kölcsönösség elve alapján a pénzkereset terheinek (és tegyük hozzá: örömeinek) megosztása egyidejűleg a házimunkára is kiterjed.

¹ Az adatok forrása az ILO nemzetközi adatbázisa.

A háztartási munka egyenlőtlen megosztásához kapcsolódóan (más következmények mellett) a felek elégedettségének, igazságérzetének alakulását elemezték a kutatók, úgy érvelve, hogy ez kihatással lehet általános közérzetükre, pszichés jólétükre (*Blair – Johnson 1992*). Egy másik, újabb keletű kutatási irány a kétszeres – munkahelyi és otthoni – felelősség és az abból adódó stressz kialakulását vizsgálja, még annak eshetőségét is felvetve, hogy a kétkeresős családokban az otthon válhat nagyobb lelki megterhelést jelentő szintérré, miközben – az egyre inkább a szolgáltatói szférában található – munkahely sokak számára kifejezetten kényelmes, nyugodt fizikai és emberi környezetet biztosít (*Hochschild 1997*). És persze ha a háztartás női és férfi tagjának egyaránt el kell látnia mindkét feladattípust, felvetődik az a kérdés is, hogy vajon az egyik szintéren átélt feszültségek, az ottani munkák kiváltotta fáradtság, időzavar, hogyan befolyásolhatják a másik szerepkör betöltését. Ez a problémakör mint a munkahely és a családi szerepek közötti konfliktus (*work-family conflict*) került be a szakmai köztudatba, középpontjában azzal a kérdéssel, hogy ennek különféle formái mennyire sújtják a férfiakat és mennyire a nőket (pl. *Higgins és mások 1994*).

E rövid felsorolás is jelzi: a kapcsolódó kérdések számosak és szerteágazóak. Bár a megválaszolást célzó kutatások száma is jelentős, bőven akad még fehér folt. Az ISSP 2002-es nemzetközi adatfelvétele is e problémák pontosabb feltárásához igyekszik hozzájárulni.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a felmerülő és megvizsgált kérdések relevanciája egész más nálunk, Magyarországon, mint az ISSP derékhadát (is) adó „nyugati” társadalmakban. Mindenekelőtt és alapvetően eltérő az a strukturális és munkapiaci háttér, amely előtt a nemek pozícióharca zajlik. Közismert tény, hogy Magyarországon (miképpen a többi volt szocialista országban is) a nők munkapiaci megjelenésének nagy sebességű, felülről irányított folyamata nem az utóbbi 2–3 évtizedben, hanem azt megelőzően zajlott. Az ötvenes-hatvanas évek extenzív gazdaságpolitikájának, a kommunista ideológia diktálta társadalmi nyomásnak, valamint az alacsonyan tartott bérek kiváltotta kényszereknek a következtében 1980-ra a munkapiacra jelen lévő nők aránya a 15–54 éves női népességben² elérte a teljes foglalkoztatás határát súroló 72,8 százalékos szintet.³ A munkapiacra jelen lévő nők száma ezután még tovább is emelkedett kissé, egészen 1987-ig, amikor is zuhanni kezdett. A rendszerváltást kísérő gazdasági átstrukturálódás hatására a munkapiac erősen túlkínálatossá vált, munkavállalók százazreit hagyva állás nélkül. A mélyponton, 1997-ben Magyarországon a nőknek mindössze 52,6 százaléka volt gazdaságilag aktív – ez az érték alatta maradt az EU-országok akkori átlagának. 1997 óta lassú emelkedés mutatkozik: 2002-re a mutató 56,4%-ra nőtt – ám meg sem közelíti (és előreláthatóan jó darabig még nem is fogja megközelíteni) a nyolcvanas évekre megszokottá vált szintet.

² Figyelem: a KSH referencia-korcsoportja eltér az ILO-statisztikákban megjelenőtől, ezért az adatok nem hasonlíthatók közvetlenül a korábban közölt nemzetközi adatokhoz.

³ A magyarországi adatok forrása: Munkaerőpiaci Tükör 2003.

Bár az időszak során a nőkével párhuzamosan a férfiak aktivitási szintje is drasztikusan visszaesett, de mindvégig magasabb maradt.⁴ A nemek szerint hasonló irányú változás háttérében eltérő mechanizmusok állnak, amennyiben a nők az inaktivitásban – mindenekelőtt a nyugdíjazás különféle módozataiban – leltek nagy számban menedéket.

Látható tehát, hogy a legutóbbi másfél évtized munkapiaci tendenciái nálunk a „mainstream” nyugat-európaival éppen ellentétesen alakultak: magas szintről erőteljesen visszaeső női munkavállalás, a férfiaknak a munkapiacról történő hasonló mértékű kiszorulása mellett. A kilencvenes évek, illetve az azt megelőző évtizedek sajátos társadalomfejlődési folyamatainak következménye az is, hogy a „male-breadwinner” modell Magyarországon már réges-régen elvesztette uralmát, és átadta helyét a – tőlünk nyugatabbra jóval később terjedő – kétkeresős családmodellnek. 1992-ben a kétszülős, gyereket nevelő családok 54,4 százalékában mindkét szülő dolgozott,⁵ ugyanekkor 29,9 százalékos volt azoknak a családoknak az aránya, amelyben a férfi vállalt keresőmunkát. Öt évvel később viszont az előbbieké aránya 44 százalékra esett vissza, miközben az utóbbiaké 37,3 százalékra nőtt. A gyereket nevelő családok 12,2 százalékában viszont egyik szülő sem dolgozott. Annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló adatok nem is a foglalkoztatottsági szint csúcspontján mutatják a családon belüli keresőviszonyokat, jól érzékelhető a változás mértéke és a tendenciák sajátos, a nyugat-európaiktól elütő volta.

További sajátossága a magyar munkapiacnak és azon belül is különösen a női foglalkoztatásnak a teljes munkaidejű foglalkoztatás meghatározó túlsúlya. Összehasonlításképpen: míg például Nagy-Britanniában a kilencvenes években az összes dolgozó nő több mint 40 százaléka részmunkaidőben dolgozott, addig ugyanebben az időszakban Magyarországon ez az arányszám következetesen 5 százalék körül ingadozott. A magyar munkapiac tehát csak nagyon mérsékelten ad lehetőséget arra, hogy valaki (jellemzően a nő) háztartási kötelezettségeihez igazítsa munkaidejét. A rendelkezésére álló döntési alternatíva lényegében a 8 órás állás (ami persze gyakorlatban sokszor ennél jóval több munkaórányi elfoglaltságot jelent) és a munkapiacról való teljes kivonulás közötti választást jelenti.

Az elmondottaknak megfelelően Európának ezen a felén a házimunkának a kétkeresős családok dominálta társadalomban szokásos megosztása nyilvánvalóan nem a közelmúlt problémája. Míg Nyugat-Európában, illetve az Egyesült Államokban is viszonylag új keletű kutatások állapítják meg sorra, hogy a nőkre – a férfiakéhoz hasonló munkapiaci jelenlétük mellett is – aránytalan teher hárul a házimunkákból, addig Magyarországon ezt a jelenséget már évtizedekkel

⁴ A 15–59 éves férfiak közül gazdaságilag aktív volt 1980-ban 85,4%, 1990-ben 81%, 1997-ben 63,7% és 2002-ben 65,5% (Munkaerőpiaci Tükör 2003).

⁵ Saját számítás az UNICEF 1999 alapján. Gyerek: 14 évesnél fiatalabb, vagy 14 és 18 éves kor közötti, iskolába járó eltartott. A jelentés korábbi időszakról nem közöl hasonló adatot, ám sejthető, hogy a kétkeresős családok arányszáma a nyolcvanas években ennél is magasabb volt.

ezelőtt rögzítették a kutatók (pl. *Szalai 1971*). Magyar elemzők hosszú ideje beszélnek a nőkre nehezedő „kettős teherről”, „kettős szorításról”, „szerep-zavarról”, „második műszakról”, amelynek mértékét ráadásul következetesen nagyobbra becsülték hazánkban, mint a fejlettebb társadalmakban. Ezeket a feltételezéseket már a hetvenes-nyolcvanas évek időmérleg-vizsgálatai is visszaigazolták. A magyar nők kettős terhelését nagymértékű munkapiaci jelenlétükön kívül fokozták a háztartási munkát megkönnyítő eszközök és intézmények fejletlensége, valamint anyagi korlátok is.

Amíg tehát az ISSP 2002-es vizsgálata Európa tőlünk nyugatabbra fekvő területein vagy például Amerikában a nők fokozódó munkapiaci szerepvállalása a család egészére háruló feladatok növekedésének következményeire irányítja a figyelmet, és azt a kérdést veti fel, hogy hogyan alakul háztartás és munkahely viszonya a kétkeresős modell elterjedése idején, addig nálunk ezek a kérdések egészen más szempontból érdekesek. Bár időbeli összehasonlításra ebben az elemzésben (többnyire) nincs módunk, célunk annak vizsgálata, hogy a háztartási munka nemek közötti megosztása és az ahhoz kapcsolódó attitűdök leképezik-e valamilyen formában a családok életének munkapiaci feltételek szabta új keletű sokszínűségét. Ennek megfelelően elemzésünkben mindvégig nagy hangsúlyt fektetünk a párkapcsolatban élők munkapiaci jelenlétének hatásaira.

Kutatási jelentésünk 1. fejezete a családdal és a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket mutatja be – először általánosan, 2002-re vonatkozóan, majd ezeket a legfrissebb eredményeket tágabb időperspektívába helyezve, az 1988-as és 1994-es ISSP-vizsgálatok eredményeivel összevetve. Látni fogjuk, hogy bár a vélemények érdemlegesen változtak a fenti időpontok között, az összehasonlításból mindvégig egy meglehetősen tradicionális értékeket valló társadalom képe rajzolódott ki.

A 2. fejezetben ezután azzal foglalkozunk, hogy mennyi háztartási munkát végeznek a társadalom különböző csoportjai, illetve hogy ezt milyen tényezők határozzák meg. Kik dolgoznak otthon sokat és kik keveset? Figyelembe véve egy sor demográfiai és társadalmi ismérv hatását is, mennyiben határozza meg a munkapiaci jelenlét, illetve a partner munkapiaci jelenléte azt, hogy valaki hány órát tölt otthoni munkával?

Az 3. fejezet a párkapcsolaton belüli (házi)munkamegosztás egyenlőtlenségeit boncolgatja. Alapvető következtetésünk, hogy általánosságban – összhangban a nemi szerepekről vallott hagyományos felfogásokkal – a házimunka túlnyomó része Magyarországon (ma is) a nőkre hárul. Ezt értelmezve azonban nem téveszthetjük szem elől: nagymértékű különbségek vannak a társadalom különböző csoportjai között a tekintetben, hogy egyáltalán mennyi házimunkát végeznek el otthon összességében. Vannak, akik rengeteg munkát osztanak el többé-kevésbé egyenlően, mások kevesebbet egyenlőtlenül, megint mások egész keveset nagyon egyenlőtlenül. Kik alkotják az egyes csoportokat és – megint – mennyiben alkalmazkodnak a munkamegosztás ezen jellegzetességei a családtagok munkapiaci szerepvállalásához?

A „valós” (az interjúalanyok által közölt) helyzet elemzése után azt vizsgáljuk, milyen *szubjektív* kihatásai vannak a házimunka-megosztás különböző formáinak. Hogyan érznek, milyen pszichológiai következményeket észlelnek férfiak és nők a rájuk háruló otthoni teendők kapcsán. A lehetséges kimenetek közül mi kettőt veszünk számításba: a munkamegosztás igazságosságának képzetét, illetve a munkahely és a házimunka szorításából adódó esetleges konfliktusokat. A 4. fejezet kérdése, hogy kívánják-e a férfi fokozott szerepvállalását a nők, igazságtalannak érzékelik-e a fennálló rendet a férfiak? Az 5. fejezetben azután az otthoni és a munkahelyi szerepvállalás tapasztalatait és azok összefüggéseit vizsgáljuk. Direkt módon azt kérdeztük válaszadóinktól, mennyire érzékelik stresszel terheltnek életük egyik, illetve másik helyszínét, valamint hogy mennyire érzékelnek időzavart, amikor megpróbálják összeegyeztetni feladataikat.

Végül a záró, 6. fejezetben összefoglaljuk vizsgálatunk fő következtetéseit és felvetünk néhányat a nyitva maradó – nagyszámú – dilemmák közül.

Ez a kutatási jelentés elsősorban arra vállalkozik, hogy leíró módon bemutassa azt a gazdag információhalmazt, amit a felvetett kérdések megválaszolásához az ISSP 2002-es adatfelvétele kínál. Célunk, hogy a téma iránt érdeklődő kutatók és laikusok megismerjék a vizsgálat legfőbb megállapításait és az összegyűjtött adatokat. Ezek alapján kérdéseket vetünk fel, és lehetséges újabb kutatási irányokat jelölünk ki. Az egyes felvetődő – lényeges – részkérdések elmélyült elemzését és megválaszolását későbbi vizsgálatokra hagyjuk.

Az itt bemutatott elemzés alapjául szolgáló adatfelvételt a TÁRKI végezte 2002. december 3. és december 12. között. A kérdezők 1728 személyt kerestek fel, a megvalósult minta 1023 személyt ölel fel. Az angol nyelvű mintakérdőívet az NKI munkatársai fordították, illetve adaptálták a magyarországi viszonyokhoz. A vizsgálat módszere az ISSP előírásainak megfelelően standard, kérdőíves adatfelvétel volt, a 18 éves és idősebb, magánháztartásban állandó címmel rendelkező lakosokat reprezentáló mintán. A kiválasztás három lépcsőben történt. Először régiókat, majd azokon belül településeket, végül pedig az egyes településeken lakó egyéneket választották ki véletlenszerűen úgy, hogy az interjúalanyok az adott település, illetve településtípus relatív lélekszámaival arányos valószínűséggel kerüljenek a mintába. Az elemzés során súlyozással állítottuk helyre a vizsgált populáció nem, korcsoport, településtípus és iskolai végzettség szerinti összetételét. Az alább bemutatott elemzéseink közül azokat, amelyek nem a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdökre vonatkoznak, a párkapcsolatban élők körére korlátoztuk. Számuk 649 fő, közülük 327 férfi és 322 nő.

1. Társadalmi attitűdök, nemi ideológiák

Több évtizedes kutatási tapasztalat szerint a magyar társadalom meglehetősen konzervatív felfogásúnak mondható, ha a férfi és a női szerepek megosztásáról, családi értékekről, házasságról, gyerekvállalásról van szó. Teljesen egyértelműnek látszanak e tekintetben a rendszerváltás előtti időszakból származó véleményvizsgálatok következtetései: a magyarok nem egyszerűen abszolút értelemben bizonyultak gyerek- és házasságcentrikusnak, és álltak ki a nők hagyományos szerepeinek elsőbbsége mellett, de nemzetközi összehasonlításban is meglehetősen tradicionális gondolkodásúnak számítottak.

Ebben a fejezetben először kérdéskörönként, részletesebb értelmezések nélkül mutatjuk be a 2002-es vizsgálat attitűdkérdéseire adott válaszokat. Sorra vesszük a női szerepekkel kapcsolatos nézeteket, külön kitérve az anyaszerep társadalmi megítélésére, majd bemutatjuk a gyerekvállalással és a házassággal kapcsolatos egyes álláspontokat is. Mindvégig külön vizsgáljuk a férfiak és a nők nézeteit. Második lépcsőben azután időbeli perspektívába helyezzük a feltárt eredményeket, és az 1988-as és 1994-es vizsgálatok adataival összehasonlítva mutatjuk meg a magyar társadalom vélemény szerkezetének sajátosságait, kísérletet téve ezúttal a kapott eredmények értékelésére is.

1.1. Vélemények 2002

1.1.1. Nemi szerepek

A 2002-es vizsgálat eredményei lényegében visszaigazolták azt a sok évtizedes tapasztalatot, amely szerint a magyar társadalom meglehetősen tradicionális – és családcentrikus – nézeteket vall a nemi szerepekről. Például a lakosság 61 százaléka 2002-ben is legalább részben egyetértett azzal, hogy *a legtöbb nő igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen*, és 54 százalék gondolta azt, hogy *a háziasszonyi teendők ellátása éppen olyan kielégítő lehet egy nő számára, mint a keresőmunka*. A teljes egyetértés azonban viszonylag ritka. A többség álláspontja inkább bizonytalan, csak részben támogató – de azért semmiképpen sem elutasító.

Ugyanakkor azt a hazánkban úttörőnek számító és a valóságban igen ritkán megvalósuló⁶ feladatmegosztást is csak a kisebbség veti el kategorikusan, melyben *a férfi marad otthon a*

⁶ 2000-ben például 4100 férfi, ugyanakkor 293 100 nő vette igénybe Magyarországon gyest vagy gyedet.

gyermekkel, és a nő jár el dolgozni. A kétkeresős családmódellem eszméjével, amely szerint a férjnek és a feleségnek egyaránt hozzá kell járulnia a család jövedelméhez, mintegy 80 százalékos az egyetértés. Mindkét kijelentéssel kapcsolatban felvetődik azonban annak a lehetősége, hogy nem annyira a férfi és a nő ideálisnak ítélt feladataival kapcsolatos személyes meggyőződés, hanem az anyagi kényszer diktálhatta a válaszokat.

1. táblázat
Nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök, 2002. A válaszok megoszlása, százalék

Kijelentés		Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Egyet is ért meg nem is	Egyetért	Teljesen egyetért	Összesen (N)
„Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen”	Férfi	2	12	27	37	23	100 (459)
	Nő	2	10	24	32	33	100 (536)
	Együtt	2	10	25	34	28	100 (995)
„A háziasszonyi teendők ellátása éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára mint a keresőmunka”	Férfi	6	12	27	37	19	100 (457)
	Nő	5	17	26	27	25	100 (539)
	Együtt	5	15	26	31	22	100 (996)
„Az a helyes, ha a feleség és a férj is hozzájárul a család jövedelméhez”	Férfi	1	5	18	38	38	100 (475)
	Nő	1	3	13	34	49	100 (540)
	Együtt	1	4	15	36	44	100 (1015)
„A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása”	Férfi	7	19	32	25	18	100 (474)
	Nő	11	22	30	19	18	100 (540)
	Együtt	10	18	32	22	28	100 (1014)
„Nem helyes az, ha a férfi marad otthon, a nő pedig dolgozni jár”	Férfi	8	18	35	20	19	100 (467)
	Nő	11	18	30	25	16	100 (536)
	Együtt	10	18	32	22	18	100 (1003)

1.1.2. Anyaszerep

A magyar lakosság sokat emlegetett hagyományos értékrendje valójában akkor válik karakteristikussá, amikor a nőnek mint anyának a feladatai kerülnek szóba.⁷ Ténylegesen erősnek ugyanis az a hit mondható, amely szerint a gyermekeknek, de különösen a kisgyermekeknek fontos az, hogy minél több időt az édesanyjukkal tölthessenek – és ennek érdekében az anyának lehetőség szerint fel kell adnia (teljes idejű) állását is.

Hogy mennyire az anyaszerephez kötődik a nő otthoni szerepvállalásának igénye, azt jól szemlélteti a 2. táblázat, amely különböző életszakaszokra vonatkoztatva mutatja meg, hogy mit tartanak az emberek helyesnek: a nő maradjon otthon, végezzen részidős munkát vagy vállaljon 8 órás elfoglaltságot.

2. táblázat
Mit csináljon a nő, amikor... A válaszok megoszlása, százalék

Nem	Teljes állás	Részmunka	Otthon	Összesen (N)
<i>... még nem született gyereke</i>				
Férfi	91	6	3	100 (468)
Nő	95	4	2	100 (541)
Együtt	93	5	2	100 (1009)
<i>... van olyan gyerek, amelyik még nem jár iskolába</i>				
Férfi	6	44	50	100 (471)
Nő	7	49	44	100 (542)
Együtt	6	47	47	100 (1013)
<i>... a legkisebb gyerek is elkezdett iskolába járni</i>				
Férfi	33	53	13	100 (469)
Nő	30	55	14	100 (537)
Együtt	32	55	14	100 (1006)
<i>... a gyermekek már elkerültek otthonról</i>				
Férfi	92	6	2	100 (461)
Nő	90	8	2	100 (537)
Együtt	90	7	2	100 (998)

⁷ Érdemes itt megemlíteni, hogy az anyaszerepet illetően különösen elgondolkodtató a „hagyományos” vs. „modern” fogalompár használata. Ne felejtjük el, hogy a ma tradicionálisnak vélt anyai szerepkör, amely a gyereket szült nők számára utódaik intenzív fizikai, lelki, szellemi gondozását írja elő, valójában meglehetősen új keletű, csupán a XIX. századig visszavezethető jelenség.

A válaszokból nyilvánvaló, hogy a lakosság túlnyomó része alapvetően a keresőfoglaltságot – mégpedig leginkább a teljes idejű munkavállalást – tartja a nő feladatának mindazokban az időszakokban, amikor nem nevel gyermeket. Az otthonmaradást, illetve a napi 4–6 órás munkavégzést akkor preferálják egymáshoz hasonlóan magas arányban, ha 6 évesnél fiatalabb gyermek van a háznál. Igen nagy, bár visszaszorul a részmunka támogatottsága arra az esetre is, amikor iskoláskorú gyereket nevel a család.⁸ Vagyis a többség lényegében a többciklusú női életpályát tartaná kívánatosnak.

Néhány további attitűdkérdés megmutatja, hogy az anyák otthonmaradását támogató nézetek háttérben jellemzően az a félelem húzódik, hogy a család egészére, de elsősorban a gyermekekre káros hatással lehet az, ha az anya dolgozik. A többség ugyanakkor nem ítéli el az érinteteket, és feltételezi, hogy egy munkába járó asszony ugyanolyan jó anyja lehet a gyerekeinek, mint az olyan, aki nem vállal állást.

3. táblázat

Az anya feladattal kapcsolatos társadalmi attitűdök 2002. A válaszok megoszlása, százalék

<i>Kijelentés</i>		<i>Egyáltalán nem ért egyet</i>	<i>Nem ért egyet</i>	<i>Egyet is ért meg nem is</i>	<i>Egyetért</i>	<i>Teljesen egyetért</i>	<i>Összesen (N)</i>
„A dolgozó anya is van olyan jó anyja gyerekeinek, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik	Férfi	2	14	14	32	38	100 (478)
	Nő	5	15	12	28	39	100 (543)
	Együtt	4	14	13	30	38	100 (1021)
„A gyerek 6 éves kora előtt káros, ha az anya dolgozik”	Férfi	3	16	15	36	30	100 (470)
	Nő	3	15	17	28	37	100 (540)
	Együtt	3	15	16	32	33	100 (1010)
„A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik”	Férfi	6	23	21	30	20	100 (467)
	Nő	7	15	22	29	27	100 (536)
	Együtt	7	19	21	29	24	100 (1003)

⁸ Sajnos a nemzetközi kérdőív nem tett különbséget a 3 éves kornál fiatalabb – vagyis nálunk az óvodába lépés korhatárát el nem ért, valamint a 3–6 éves gyermekek között. Gyanítható pedig, hogy Magyarországon ennél az életkornál határozott választóvonal húzódik a tekintetben, hogy az emberek a szülői- vagy az egyéb ellátást tartanának kívánatosabbnak a gyermekek számára. Feltehető, hogy jóval többen választanák az anyák otthonmaradásának, esetleg részidejű munkavégzésének opcióját a bölcsődés korúakat nevelők számára, míg a 3 év felettieket nevelő anyákat már többen tartanák teljes idejű munkavégzésre késznek.

1.1.3. Gyerekek

Az anyaszerep társadalmi értékét erősíti az a tény, hogy a magyar lakosság nagy többsége a gyerekvállalást alapvető, az élet minőségét meghatározó funkciónak tartja. Dacára a folyamatosan romló népesedési mutatóknak, 2002-ben is alig lehetett olyan embert találni, aki legalább részben ne értett volna egyet azzal a kijelentéssel, hogy „a gyerekek fejlődését látni a legnagyobb öröm az egész életben”. A nagy többség – különösen a nők között – maximálisan támogatta ezt az álláspontot. Ennél differenciáltabb viszont annak a kérdésnek a megítélése, hogy vajon *üres-e az élete azoknak, akiknek soha nem volt gyerekük*. Valószínűleg a gyermektelen válaszadók saját helyzetükkel való azonosulására, illetve a más gyermektelenekkel való szolidaritására vezethető vissza, hogy ilyen radikális módon csak kevesebben nyilatkoznak a gyerektelenekről. Ennek ellenére e tekintetben is sokkal inkább az egyetértés, semmint az elutasítás a jellemző – a nők között még inkább, mint a férfiak körében. Mindkét kijelentéssel kapcsolatosan igaz egyébként, hogy a gyermekesek inkább egyetértenek velük, mint azok, akiknek (még) nem született gyermekük.

4. táblázat
A gyerek mint érték – attitűdök 2002. A válaszok megoszlása, százalék

Kijelentés		Egyáltalán nem ért egyét	Nem ért egyét	Egyet is ért, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyetért	Összesen (N)
„A gyerekek fejlődését látni a legnagyobb öröm az egész életben”	Férfi	–	0	6	29	64	100 (474)
	Nő	–	1	2	17	80	100 (540)
	Együtt	–	0	4	23	73	100 (1014)
„Üres az élete azoknak, akiknek soha nem volt gyerekük”	Férfi	2	10	24	24	40	100 (465)
	Nő	1	7	15	23	54	100 (534)
	Együtt	2	8	19	23	48	100 (999)

1.1.4. Házasság

Végezetül tekintsük át néhány kérdés erejéig a házassággal kapcsolatos társadalmi nézeteket. Ezekből az látható, hogy a magyar lakosság alapvetően fontosnak és értékesnek tartja a házasság intézményét – ám korántsem bármilyen körülmények között. Bár a többség legalább részben hisz

abban, hogy *a házas emberek boldogabbak, mint azok, akik nem élnek házasságban*, a házasság mindenáron való fenntartását már csak egy szűk kisebbség ítéli kívánatosnak. Azzal ugyanis, hogy *jobb rossz házasságban élni, mint egyáltalán nem kötni házasságot*, már csupán a kérdezettek 18 százaléka értett valamilyen szinten egyet. Ugyancsak nem tekintik az emberek feltétlenül szükségesnek a házasságra lépést két együtt élni kívánó számára: 10 megkérdezettből 9 egyetértett azzal, hogy *semmi kivetnivaló nincs abban, hogy egy pár együtt él házasság nélkül*.

5. tábla
Házassággal kapcsolatos attitűdök 2002. A válaszok megoszlása, százalék

Kijelentés		Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Egyet is ért meg nem is	Egyetért	Teljesen egyetért	Összesen (N)
„A házas emberek általában boldogabbak, mint azok, akik nem élnek házasságban”	Férfi	6	9	27	33	25	100 (467)
	Nő	6	17	32	29	20	100 (514)
	Együtt	6	11	30	31	22	100 (981)
„Jobb rossz házasságban élni, mint egyáltalán nem kötni házasságot”	Férfi	43	41	8	5	3	100 (469)
	Nő	48	36	9	5	3	100 (531)
	Együtt	46	38	8	5	3	100 (1000)
„Semmi kivetnivaló nincs abban, hogy egy pár együtt él házasság nélkül”	Férfi	2	9	11	37	41	100 (475)
	Nő	2	10	10	40	37	100 (538)
	Együtt	2	9	11	39	39	100 (1013)

Nyugat-Európában, illetve Amerikában általános tekinthető tapasztalat, hogy a nők nyitottabbak a nemek egyenlősége iránt, határozottabban igénylik a férfiakéval azonos lehetőségeket a munkapiacon is, és általában vezető szerepet játszanak a közvélemény nemi szerepekkel kapcsolatos modernizálódásának folyamataiban (pl. *Alwin és mások* 1992; *Scott és mások* 1996). Ennek a jelenségnek kézenfekvő magyarázata, hogy a nemek szerinti egyenlőség gyakorlatának terjedésével a férfiak azok, akik veszíthetnek korábbi privilégiumaikból, míg a nők választási szabadságuk növekedését várhatják tőle. A női emancipáció kezdeményezői, az erre irányuló folyamat elindítói világszerte a nők és a nőmozgalmak voltak, s a férfiak kénytelen-kelletlen, nagy-nagy időbeli késésekkel vették csak át, fogadták el ezeket a követeléseket.

Ehhez képest Magyarországon 2002-ben korántsem látszik ennyire egyértelműnek a helyzet. Igaz, a férfiakhoz képest kevesebb nő gondolja, hogy a háziasszonyi teendő ellátása ugyan-

olyan önmegvalósítás lehet önmaga számára, mint a keresőmunka, és inkább vallják, hogy mindkét félnek hozzá kell járulnia a család jövedelméhez, ám a férfiaknál nagyobb arányban hisznek abban is, hogy a gyerek hat éves kora előtt káros, ha az anya dolgozik, továbbá hogy a család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik. A nemi szerepekre vonatkozó többi kérdést illetően nem mutatkozik említésre méltó különbség. A magyar véleménystruktúrájának a más-hol tapasztaltaktól különböző alakulását feltehetőleg az eltérő történelmi hagyományokkal, a hatékony nőmozgalmak hiányával és az emancipáció felülről kikényszerített jellegével magyarázhatjuk. Szerepet játszhat benne annak a különösen megterhelő kettős nyomásnak a hatása, amelyet a magyar nők tömegei a szocializmus idején megtapasztalni kényszerültek.

Nem volt ez azonban mindig így. Korábbi évek ISSP-felvételeit vizsgálva kiderül, hogy 1988-ban még a magyar társadalomban is jelen volt a tradicionális férfiak – modern nők „klasszikus” kettőssége, és ez csak fokozatosan alakult át 1994-re, majd 2002-re. Bekövetkeztek azonban más változások is a nemi szerepek megítélését illetően. Ezekről lesz szó a következő fejezetben.

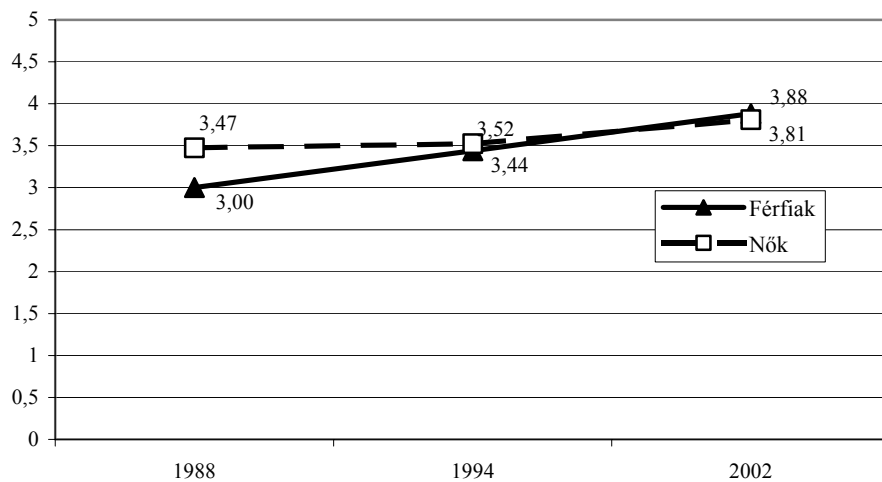
1.2. A vélemények változása 1988–1994–2002

A következőkben elsősorban az ISSP korábbi vizsgálataira támaszkodva tekintjük át a fentebb bemutatott véleményvonulatok időbeli alakulását. A vizsgálódásunk homlokterében álló attitűdök 1988, 1994, illetve 2002 közötti változásait az 1–4. ábrák mutatják be. Ezeken – férfiak és nők véleményét különválasztva – átlagos pontértékeket láthatunk. Az ötfokú skálákon az 5-ös érték a teljes egyetértés, míg az 1-es a teljes egyet nem értés kifejezője, vagyis a magasabb pontértékek minden esetben hagyományosabb szemléletre utalnak.⁹

⁹ Az időbeli összehasonlítás során kizárólag azokat a kérdéseket vesszük számba, amelyek változatlan formában szerepeltek a különböző időpontokban lezajlott adatfelvételekben. Ez a korlátozás okozza, hogy nem tudjuk következetesen érvényesíteni a kérdéskörök előző fejezetben követett elkülönítését, és együtt kell kezelnünk a nők szerepeire általában vonatkozó nézeteket az anyaszerepet értékelőkkel. Felvetődhet, hogy az átlagos pontértéknél mélyebbre ásó megoldás a megoszlás valamely mérőszámával – például az egyetértők és a teljesen egyetértők százalékos arányával – dolgozni, azt tapasztaltuk, hogy ebben az esetben az átlag kevésbé fedi el a megoszlások különbségeit.

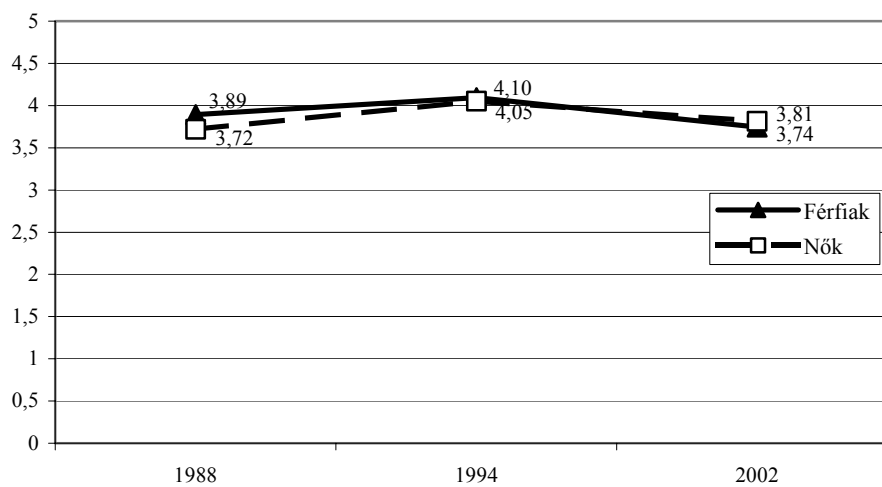
1. ábra

„Egy dolgozó anya ugyanolyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyerekeivel, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik”

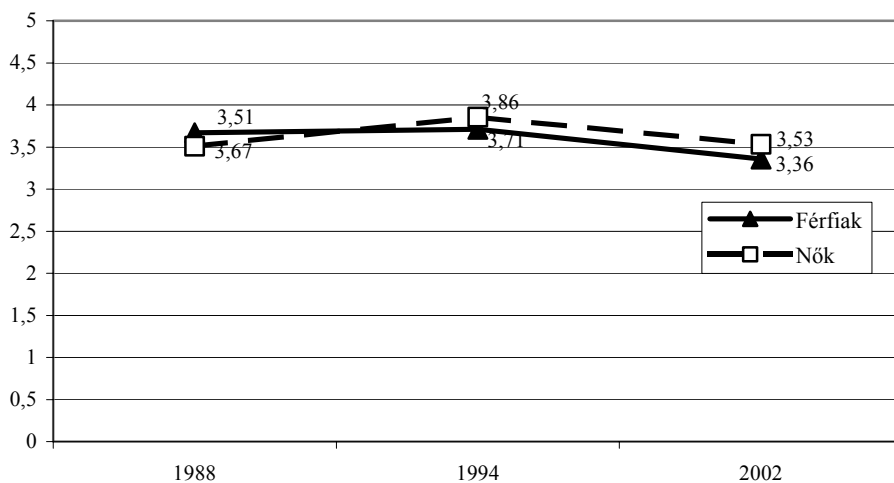
2. ábra

„Hat éves kora előtt mindenképp megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik”

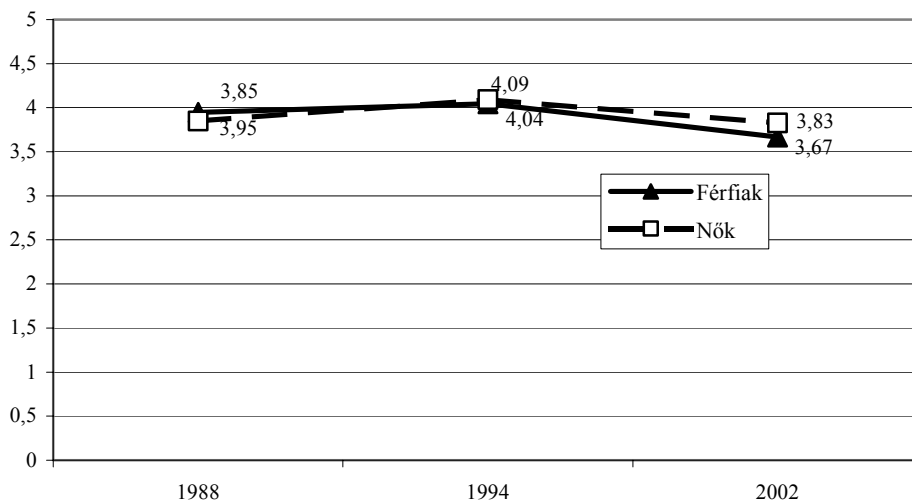
3. ábra

„A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik”

4. ábra

„Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen”

Egy mondatban leírva az 1988 után lezajlott változásokat azt mondhatjuk, hogy a magyar társadalom nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjei meglehetősen konzervatív kiindulópontból váltak 1994-re még konzervatívabbá, hogy majd 2004-re – némi „liberalizálódás” után – az 1988-as szintre rendeződjenek vissza. Lássuk most ezt a folyamatot részleteiben.

A véleményalakulás tendenciái nemek szerint hasonlóak, ám nem teljesen egyezők. A férfiaknak az álláspontja 1988 és 1994 között négy kérdés közül kettőben hagyományosabbá vált. Növekvő arányban értettek egyet ugyanis azzal, hogy „*Hat éves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik*”, valamint azzal is, hogy „*Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen*”. Viszont a másik két attitűd közül egyben („*Egy dolgozó anya ugyanolyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyerekeivel, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik*”) megengedőbbé váltak a kilencvenes évek közepére, egy állítást illetően pedig („*A család élete megsínyli ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik*”) nem változott az álláspontjuk. 2002-re azután kivétel nélkül minden kérdésben megengedőbbé váltak, vagyis kezdték határozottabban elfogadni a nők munkavállalásának gondolatát.

A nőknél hasonlóan játszódott le ez a folyamat, a különbség az, hogy esetükben egyértelműbb volt a hagyományos szerepfelfogások felé való visszatérés 1988 és 1994 között. Egyetlen kijelentéstől (lásd *I. ábra*) eltekintve minden vonatkozásban megerősödtek bennük a munkavállalással szembeni ellenérzések. Nyilvánvalóan fokozódtak azok a félelmeik, hogy a munkába állásuk negatív hatást gyakorol a családra, és erősödött az a meggyőződésük, hogy a legtöbb nő számára valójában a család és a gyerekek jelentik az élet legfőbb értelmét. 2002-re azután – a férfiakhoz hasonlóan – egyértelműen megnőtt körükben a női munkavállalás elfogadottsága.

Az egyes időpontokban a nemek szerint különböző dinamikájú változások következményeként elmozdultak a női szerepekkel kapcsolatos nézetek relációi is: 1988-ban még egyértelműen a férfiak voltak tradicionálisabbak, 1994-ben viszont a nők egy, 2002-ben pedig két kérdésben is hagyományosabb nézőpontot képviseltek náluk – ahogyan ezt már korábban jeleztük.

Az attitűdkérdésekre adott válaszok alakulásából kirajzolódott általános tendenciákat egyébként a kutatásból származó más információk is igazolják. Ilyenek például azok a vélemények, amelyeket a válaszadók különböző élethelyzetekre vonatkozóan fogalmaztak meg a nő ideális munkavégzésével kapcsolatban. A *6. táblázat* azt mutatja be, hogy az egyes felvételek idején milyen arányban vélekedtek úgy a megkérdezettek, hogy egy kisgyerekes anyának, illetve egy olyan anyának, akinek már a legkisebb gyereke is iskolába jár, teljes állásban vagy részmunkaidőben kellene dolgoznia, illetve egyáltalán nem kellene munkát vállalnia.

Hasonlóan a fent bemutatott véleménykérdésekhez, itt is az látható, hogy a kilencvenes évek fordulóján mindkét nem körében népszerűbbé vált a nők – az anyák – otthonmaradásának gondolata. A tradicionális gondolkodásmód a nők esetében erre nézve is kissé határozottabban erősödött. 2002-re azután általánosan visszaszorul a munkától való teljes távolmaradás pártfogása és nyilvánvalóan népszerűbbé válik a részmunkaidős munkavállalás.

6. táblázat
Mit csináljon a nő, amikor... A válaszok megoszlása, százalék

Nem	1988			1994			2002					
	Teljes állás	Rész-munka	Otthon	Összesen (N)	Teljes állás	Rész-munka	Otthon	Összesen (N)	Teljes állás	Rész-munka	Otthon	Összesen (N)
<i>Van olyan gyerek, amelyik még nem jár iskolába</i>												
Férfi	6	36	58	100 (742)	3	28	68	100 (689)	6	44	50	100 (471)
Nő	10	44	46	100 (972)	6	33	59	100 (786)	7	49	44	100 (541)
<i>A legkisebb gyerek is elkezdett iskolába járni</i>												
Férfi	29	48	22	100 (739)	18	48	33	100 (685)	33	53	13	100 (470)
Nő	34	50	15	100 (967)	21	50	27	100 (780)	30	55	14	100 (537)

Az adatok időbeli alakulását vizsgálva felmerülhet az a kétely, hogy vajon mekkora jelentőséget kell tulajdonítanunk a 3–7 tizedpontos változásoknak, ha attitűdkérdésekről van szó. Bár a különbség statisztikailag minden esetben szignifikáns, nem nyilvánvaló, hogy mekkora ezek gyakorlati jelentősége. Egyértelmű választ ugyan nem adhatunk, a szerző meggyőződése szerint azonban ilyen mértékű elmozdulás sem hagyható figyelmen kívül és feltétlenül magyarázatot érdemel, mivel a társadalmi attitűdök természetüknél fogva lassan formálódnak át. Ilyen magyarázatokat kínálunk a következő fejezetekben, lépésről lépésre haladva az 1988-as, az 1994-es, majd a 2002-es eredményeket értelmezve.

1.2.1. A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a rendszerváltás előtt

A rendszerváltást megelőzően végzett ISSP-vizsgálatok eredményei tendenciájukban tökéletesen egybevágnak más kutatások következtetéseivel, amelyek szintén a magyar társadalom nemzetközi összehasonlításban is meglehetősen hagyományos értékszemplétét mutatták. Így például Pongrácz Tiborné és S. Molnár Edit vizsgálata (1994), amelyek a kisgyermekes anyák munkavállalásával kapcsolatos nézeteket járták körül. Azt találták, hogy a kisgyermekes anyák elsődleges feladatának a lakosság és az érintettek maguk is a gyereknevelést tartották, és meglehetősen nagy arányban preferálták a pénzkereső funkciót kizárólag az apához rendelő családmodellt. Hasonló következtésekre jutott – különösen a férfiakra vonatkozóan – az 1988-as ISSP-vizsgálat is. A

nemi szerepekre vonatkozó összesen öt attitűdkérdés¹⁰ közül kettőben a magyar férfiak bizonyultak a leginkább tradicionálisnak, a másik háromban pedig csupán osztrák társaik előzték meg őket. Azzal a kijelentéssel például, hogy „*Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen*”, a résztvevő nyolc országban átlagosan a férfiak 50, a nők 46 százaléka értett egyet, míg nálunk a megfelelő arány 78, illetve 74 százalék volt. Szintén a hagyományos értékek nagyfokú támogatottságát jelezte a „Population Policy Acceptance” (PPA) vizsgálat is (Pongrácz – Spéder 2002).

A rendszerváltás előtti vizsgálatok eredménye különösen azért volt érdekes, mert a „köz” és „privát” éles, ám rejtett szembenállását jelezte: a nőket keresőmunkába kényszerítő hivatalos ideológiával és a gazdasági kényszerekkel szemben a magyar társadalom megőrizte „tradicionális” nemi szerepfelfogását, amely szerint a nő feladata és hivatása a háztartás és a család ellátása volna, míg a családfenntartói szerep a férfira hárulna. Ez a fajta közvélekedés persze nem befolyásolhatta a gyakorlatot – legalábbis ami a nők pénzkereső tevékenységét illeti. A csaknem teljes körű foglalkoztatottságuk, a részmunkaidős munkalehetőségek hiánya és a második gazdaságbeli szerepvállalásuk az egyik oldalról, míg az otthoni teendők fontosságát hangsúlyozó közvélekedés a másiktól azután mindvégig a nők túlterheltséghez és súlyos szerepzavaraikhoz vezetett. Tovább fokozta a feszültséget az a hivatalos, ám teljesen soha meg nem valósult (mert beválthatatlan) ígéret, amely a hagyományos női funkciókat a „társadalom” hatáskörébe utalta volna. Eszerint a mosást a Patyolat, a főzést az üzemi étkezdék, a kicsi gyerekek ellátását pedig a bölcsődék biztosították volna – elvileg igen, ám valóságosan sohasem tehermentesítve a családokat. Vélhető tehát, hogy a valódi választási lehetőség teljes hiánya, továbbá a munkavállalási és otthoni teljesítési kényszer kettős nyomása vezethetett a nemzetközi mércével mérve igen nagyfokú nosztalgiához a társadalmi feladatok hagyományos megosztása iránt.

1.2.2. A hagyományos értékek megerősödése – Attitűdök a rendszerváltást követően

A nyolcvanas évek végének társadalmi-gazdasági változásait követően nyitva állt a kérdés, hogy a radikális fordulat nyomán módosulnak-e, s ha igen, vajon milyen irányban módosulnak ezek a nézetek. Az egyik elvi lehetőség a hagyományos nemi szerepek elutasítása, a nők teljes egyenjogúságának követelése volt.¹¹ A feltételezés háttérében többféle magyarázat is állt. Ilyen volt egyrészt a demográfiai viselkedésmintákban ekkor már hosszabb ideje mutatkozó változás, amely a hagyományos családi értékek visszaszorulását sejtette. (Így például a 1989 és 1992 között bekö-

¹⁰ A fenti négy kérdésen kívül az az állítás szerepel még ebben az összehasonlításban, hogy „A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család”.

¹¹ Ez a hipotézis jelenik meg Tóth Olga idézett munkáiban.

vetkező átmeneti emelkedés után újra és korábban nem tapasztalt mértékben apadni kezdett az éves születések száma, folytatódott a házasságkötési kedvnek a nyolcvanas években csökkenő tendenciája, és már jó ideje emelkedőben volt a házasságon kívüli születések száma is.) Számítani lehetett arra is, hogy a strukturális változásokat – hasonlóan az életvitel egyéb dimenzióihoz – a nemi ideológiák terén is a nyugati értékrendhez való közeledés kíséri majd. Ezt a vélekedést erősítették a nyilvánosság előtt, folyóiratokban, médiumokban zajló viták a dolgozó, karriert építő nőről, a nő önérvényesítésének fontosságáról. Végül pedig felmerülhetett az is, hogy a családok többségében a gazdasági kényszerek inkább a női munkavállalás elfogadását motiválhatják, semmint a háziasszony-szerep kívánatosabbá válását – annál is inkább, mivel a munkanélküliség megjelenésével sok esetben egyenesen a nőre hárult a családban a főkereső szerepe.

A vizsgálatok azonban rációfoltok ezekre a várakozásokra, és – mint azt az *1–4. ábrákon* láthattuk – ezekkel éppen ellentétesen a vélemények tradicionálisabbá válását mutatták. Ezt a tényt értelmezve Tóth Olga (1995) először is azt veti fel, hogy az 1994-es vizsgálat esetleg korábban is létező, ám addig lappangó attitűdöket mutatott ki, vagyis hogy a rendszerváltás előtt az emberek (elsősorban a nők) nem merték volna teljes őszinteséggel kinyilvánítani az uralkodó ideológiával ellentétes nézeteiket. Tóth maga is jelzi, hogy a hipotézis nem túlságosan erős – s az ő érvihez hozzátehetjük még, hogy tudomásunk szerint nem ismeretes olyan egyéb vélemény-tárgy, amellyel kapcsolatban kutatások 1989 után hirtelen felszabaduló, addig elnyomott nézete-
ket találtak volna. További lehetséges magyarázat (szintén *Tóth 1995*), hogy a nők a háziasszony-szerep fokozódó elfogadásával igyekeztek volna elhárítani azt a nyomást, amely a közvélemény elvárásaiból (gyereket szülni, tökéletes anyának és jó háziasszonynak maradni) és a társadalmi kényszerből (pénzkereső állást betölteni) eredt. Legvalószínűbbnek végül azt tartja Tóth, hogy „*a nők belefáradtak abba a nyugat-európaihoz képest valóban nagy terhelésbe, amit a teljes munkaidős munka és a háztartás ellátása jelent*” (84. o.). Jól ismert tény ugyanis, hogy a magyar (és általában a szocialista országokból) asszonyoktól különösen sok időt és energiát vont el a házimunka – részben az elvégzendő munkák nagy mennyisége, részben pedig az egyenlőtlen családon belüli munkamegosztás miatt. A KSH időmérlegadatai szerint 1986/87-ben egy átlagos napon a nők átlagosan mintegy 261 percet töltöttek háztartási és házkörüli munkával, míg a férfiak csupán 86-ot (saját számítások KSH 2002 alapján). Bár a rendszerváltás után mind a háztartásban ledolgozott órák száma, mind a nemek közötti egyenlőtlenségek mérséklődtek valamelyest, a nők otthoni leterheltsége továbbra is jelentős mértékű maradt.¹² Végül Vaskovics László (2000) a felsoroltakat azzal egészíti ki, hogy mindeközben a gyermekellátó intézmények száma is visszaesett

¹² Az 1999/2000-es időmérleg szerint ekkor a nők átlagosan napi 240, míg a férfiak 94 percet töltöttek házkörüli teendők ellátásával (saját számítások KSH 2002 alapján).

Magyarországon. Ez pedig közvetlenül motiválhatta a nőket (s a férfiakat) arra, hogy az anya felelősségi körébe utalják a kisgyermek nevelését.

Nem vitatjuk, hogy a fenti értelmezéseknek megvan a maga relevanciája annak magyarázatában, hogy a rendszerváltást követően újlag hangsúlyossá vált a nemi szerepek hagyományos felfogása. Ezeknél azonban fontosabbnak véljük a sokkszerűen megváltozott piaci viszonyokat. Ezt, mint jeleztük, 1989 után túlkínálatos állapot jellemezte, a korábbi csaknem kötelező munkavállalást a munkahely megtartásának nagyfokú bizonytalansága váltotta fel. A fordulat radikális voltát jól érzékelteti, hogy 1990 és 1994 között a munkaképes korú nők körében 2010 ezerről 1620 ezer főre, míg a munkaképes korú férfiak körében 2524 ezerről 2013 ezer főre esett vissza a foglalkoztatottak száma (MTA KTI 2002). Hiába erősödött tehát az igény a munkahely iránt, sok családban a nő mégis otthon maradni kényszerült akár munkanélkülivé válva, akár valamilyen gazdaságilag inaktív státusba menekülve. Könnyen lehet, hogy éppen e kényszerű gyakorlat módosította az attitűdöket, és formálta kívánatossá – a gyerek, a család számára hasznossá – a kialakult helyzetet. Ahogyan azt Spéder Zsolt (2003) a gyermekvállalási kedv alakulása kapcsán részletesen kifejti, a munkapiacról kiszoruló nők számára adódott egy vonzó, de legalábbis elfogadható társadalmi szerep: a főállású háziasszony vagy éppen anya szerepe. Ezzel szemben a munka nélkül maradó férfi egyfajta társadalmi vákuumba kerül, nem létező elfogadott társadalmi kategória, amely őt mint a háztartás vezetőjét, az otthoni feladatok ellátóját vagy éppen főállású apát legitimálná.¹³ Eszerint tehát a háziasszony szerep elfogadottságának erősödése éppen ezt a társadalmi „kiskaput” nyitja szélesebbre a munkapiacról strukturális nyomásra kiszoruló nők előtt.

Adataink azt igazolják, hogy ez a fajta racionalizálási, vagy ha úgy tetszik, szereptágítási folyamat valóban és meglehetősen közvetlenül is érvényre jutott – mégpedig elsősorban a férfiak körében. Azok a férfiak ugyanis, akiknek a felesége munkanélküli vagy gazdaságilag inaktív (nem nyugdíjas) volt 1994-ben, inkább gondolták, hogy a nő igazi vágya a család és az otthon, valamint jobban tartottak a nő munkavégzésének negatív hatásaitól, mint azok, akiknek a párja főállásban dolgozott.

Eredményeinek ezen túl a munkapiaci körülmények még egy fontos következményére is ráirányítják a figyelmet. Arra ugyanis, hogy sok nő esetében nem a saját, hanem férje pozícióvesztése motiválta, hogy véleménye „tradicionálisabbá” vált. Számos olyan családban, ahol a férfi maradt munka nélkül és a nő lett a fő pénzkereső, a nők az átlagosnál jobban aggódtak amiatt, hogy saját foglalkoztatotti pozíciójuk káros lehet a gyerekek fejlődésére, a család egészére. Közülük nagyobb arányban hittek abban is, hogy a nők számára állásban lenni csak másodlagos cél.

¹³ Ezt az értelmezést erősíti az a később bemutatandó eredményünk, amely szerint a munkanélkülivé vagy inaktívvá váló nők gyakorlatilag teljes munkaidőben a háztartás ellátásával foglalatostkodnak, míg a munka nélkül maradó férfiak felszabaduló idejüknek csak kicsiny hányadát fordítják házimunkára (ld. 2. fej.).

Azokban a családokban tehát, ahol a nő vált kényszerűen főkeresővé, fokozódott a feszültség az értékek és a lehetőségek között, és vélhetően a nő szerepkonfliktusait elmélyítő helyzet állt elő – előidézve ezzel a nők félelmét hagyományos családösszetartó funkciójuk elvesztésétől. Az érintettek száma pedig korántsem elhanyagolható: az UNICEF (1999) adatai szerint 1993-ban a két-szülős, gyereket nevelő¹⁴ családok 7,5 százalékában az anya volt az egyetlen kereső (idézi *Koncz 2001*). Eszerint tehát a munkapiac átalakulásának egy meghatározó eleme – a férfiak kiszorulása – megint csak lehetséges magyarázatul szolgál a nők 1990 után megerősödő „tradicionalizmusára”. Míg azonban az első mechanizmus esetében a háziasszony szerep elfogadása révén a strukturális kényszerek kiváltotta helyzetet (a nő munka nélkül maradását) az attitűdök támogatták, itt éppen ellenkező irányú kapcsolatról van szó: az attitűdöknek a strukturális kényszerrel (a férfi munka nélkül maradásával) való szembefordulásáról.

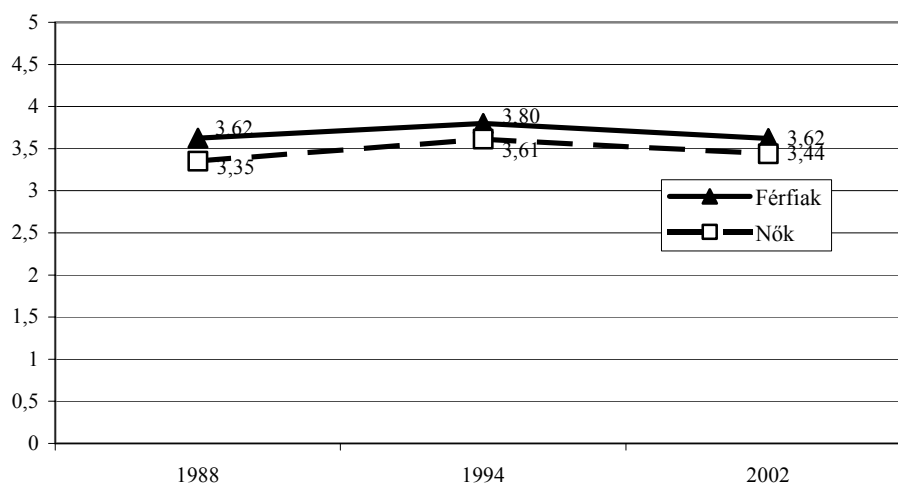
A felsorolt tényezőknek vélhetően mindegyike játszott több-kevesebb szerepet abban, hogy 1988 után a nemi szerepekről vallott felfogás, elsősorban a nők körében, hagyományosabbá vált. Hogy az egyes faktoroknak mekkora a súlya, közülük melyek meghatározók és melyek nem vagy csak kevésbé azok, az a rendelkezésre álló információk alapján nem dönthető el. Anélkül azonban, hogy elvetnénk az idézett szerzők kínálta magyarázatokat, a hangsúlyt mi a munkapiaci folyamatok hatására helyeznénk. Megmutattuk egyrészt, hogy néhány konkrét, a munkahely biztonságában veszélyeztetett, a rendszerváltás után újonnan megjelent csoportban egyértelműen jelen volt a hagyományos női szerepek fokozott támogatására való hajlandóság. Másrészt pedig valószínűnek tartjuk azt is, hogy a munkanélküliség rémének „szereptágító” vagy éppen a potenciális funkcióvesztésből eredő hatása, ha kisebb mértékben is, de megjelenhetett a munkanélküliséget (ekkor éppen) elkerülő családokban, így a társadalom szélesebb rétegeiben is.

Komolyan számolunk persze azzal, hogy a közölt magyarázatok további kiegészítésre szorulnak. A nemi szerepekről vallott felfogás ugyanis nem az egyetlen olyan témakör, amelyben a lakosság véleménye 1988 után hagyományosabbá vált. Mint az 5–7. ábráról leolvasható, a családi étellel kapcsolatos, ám a nemi szerepekhez csak közvetve kapcsolódó más kérdésekben is nagyon hasonlóan alakult az emberek álláspontja. Eszerint 1988 után felerősödött a társadalomban az a meggyőződés, hogy *„A házas emberek boldogabbak, mint azok, akik nem élnek házasságban”*, valamint fokozódott a gyerekvállalás értékébe vetett hit is (*„A gyerekek fejlődését látni a legnagyobb öröm az egész életben”*; *„Üres az élete azoknak, akiknek soha nem volt gyerekekük”*).

¹⁴ Gyerek: 14 évesnél fiatalabb, vagy 14 és 18 éves kor közötti, iskolába járó eltartott.

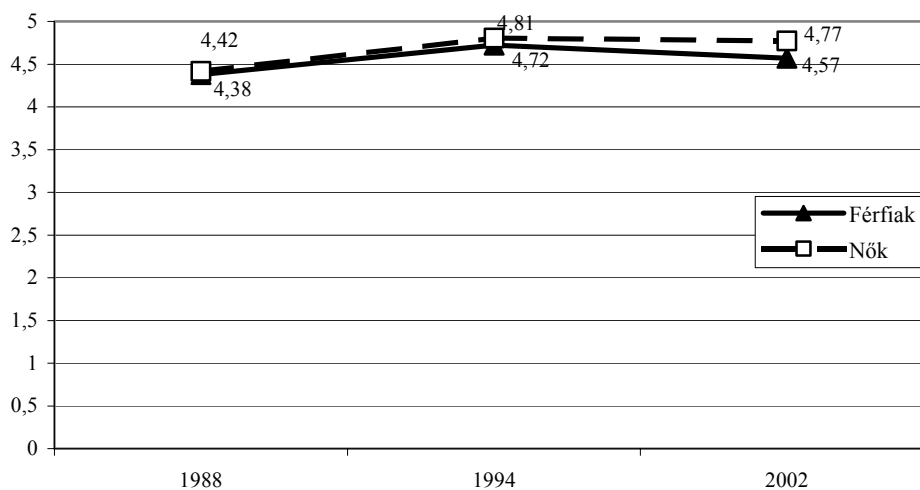
5. ábra

„A házas emberek általában boldogabbak, mint azok, akik nem élnek házasságban”

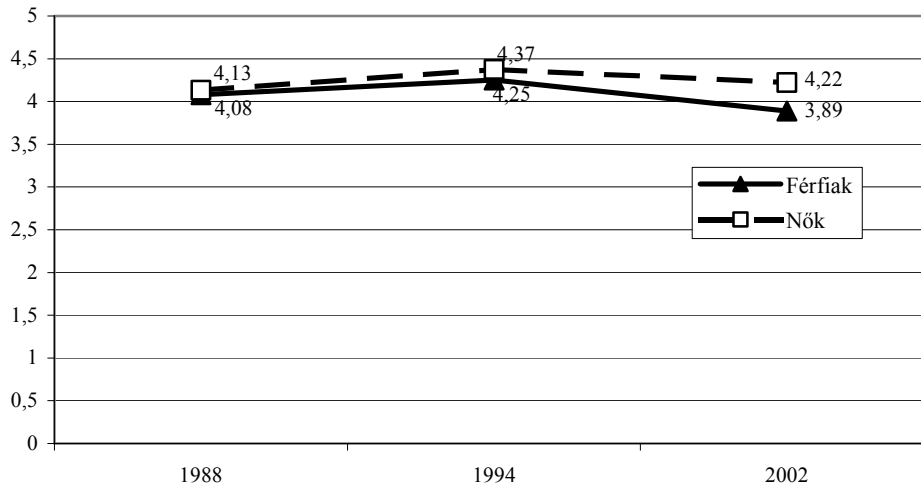

6. ábra

„A gyerekek fejlődését látni a legnagyobb öröm az egész életben”

7. ábra
 „Üres az élete azoknak, akinek soha nem volt gyerekük”

Igaz ugyan, hogy bizonyos kérdésekben már 1988 után megindult a nézetek lassú modernizálódása („*Jobb rossz házasságban élni, mint egyáltalán nem kötni házasságot*”), mégis figyelemre méltó, hogy a rendszerváltást közvetlenül követő években a konzervatív értékek nem csupán a női munkavállalással, de a házassággal és a gyerekvállalással kapcsolatban is elfogadottabbá váltak. Ráadásul – nem úgy, mint a női munkavállalás kérdéseiben – ezekre vonatkozóan a véleményváltozás iránya nem is volt teljes összhangban az időszak során a társadalmi gyakorlatban bekövetkezett változásokkal. Miközben ugyanis az attitűdöket tekintve erősödni látszott a gyerekközpontúság és felértékelődni a házasság, a demográfiai magatartásban ezek a változások nem tükröződtek egyértelműen. 1989 és 1992 között megtört, sőt átmenetileg megfordult ugyan a születésszám apadásának korábbról eredező folyamata, viszont például a házasságkötések számának csökkenése mindvégig folyamatos maradt.

A demográfiai folyamatok sugallta modernizálódás az attitűdökben csak később, 1994 után vált megfigyelhetővé. Erről lesz szó a következőkben.

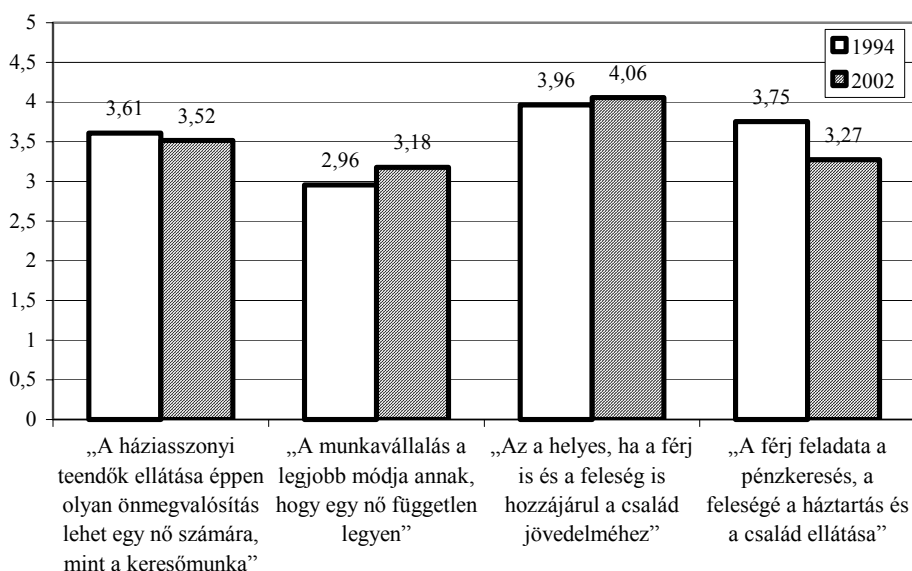
1.2.3. Enyhe értékmodernizálódás – Attitűdök 2002

Ahogy azt már korábban jeleztük, 1994 után, 2002-re mérséklődtek a társadalomban a női munka negatív hatásaival kapcsolatos aggodalmak, és gyengült az a nézet is, hogy a munka a nők számára általában inkább csak másodlagos jelentőségű a családhoz, a gyerekhez képest. Ezzel párhuzamosan

zamosan szintén a vélemények liberalizálódása volt megfigyelhető a gyerekvállalással, illetve a házassággal kapcsolatban (ld. korábbi ábrák). Mindezek azt is jelentik, hogy a magyar közvélekedés a nyugat-európai tendenciákkal azonos irányban kezdett elmozdulni, és – ha csak távolról is – közelíteni kezdett az ott uralkodó attitűdökhöz.

Hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos véleményliberalizálás képét teljesebbé tegyük, a 8. és 9. ábrán néhány további attitűdkérdésre adott válaszok 1994 és 2002 közötti alakulását mutatjuk be.¹⁵ Ebből egyértelműen kiderül, hogy 1994 után mind a férfiak, mind a nők körében viszszaeset az a nézet, amely szerint a két nemnek markánsan eltérő szerepet kell betöltenie a társadalomban. Leglátványosabban éppen annak az álláspontnak a támogatottsága esett vissza, amely a feladatokat kategorikusan elkülöníti, mondván: „A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása”.¹⁶

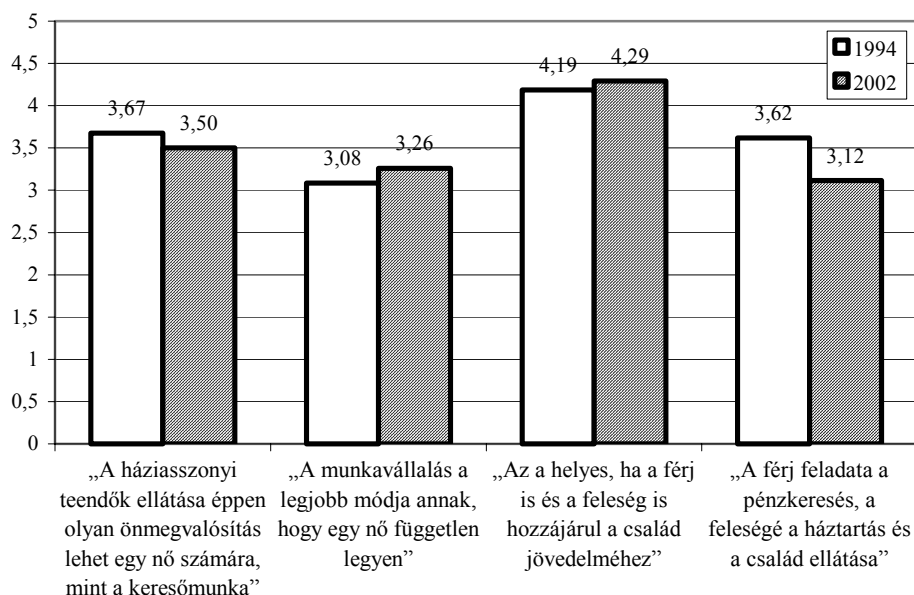
8. ábra
Nemi szerepek – a férfiak véleményei

¹⁵ Ezek a kérdések 1988-ban nem szerepeltek a felvételben.

¹⁶ Valószínűleg közelebb juthatunk majd a magyarországi változások megértéséhez, amikor elérhetővé válnak az ISSP 2002-es nemzetközi adatai, és mód nyílik az 1994 és 2002 között lezajlott változások országok közötti összehasonlítására. Előzetes információk (Hana Haskova szóbeli közlése) szerint egyébként Csehországban szintén a vélemények modernizálódása volt tapasztalható ebben az időszakban. Sajnos azonban a cseheknél 1988-ban nem készült adatfelvétel, így azt nem tudhatjuk, hogy a tradicionalizálódás rendszerváltás utáni hulláma magyar sajátosság volt-e.

9. ábra
Nemi szerepek – a nők véleményei

Nincsen szó persze radikális fordulatról: lényegében az 1988-as mintázatra rendeződtek vissza a vélekedések. Így még 2002-ben is a magyar lakosság nagyobbik része vélekedett úgy, hogy a fiatal gyermekek, de a család egésze szempontjából is káros, ha az anya dolgozik, és többségi maradt az a nézet is, amely szerint a legtöbb nő igazi vágya valójában a család és a gyermek. Mint azonban korábban már utaltunk rá, az 1988-as és a 2002-es nézetek hasonlósága valójában csak felszíni, a társadalmi-gazdasági környezet radikális átrendeződése gyökeresen új kontextusba helyezte és új tartalommal töltötte fel a látszólag hasonló attitűdöket.

Erre utal az is, hogy a vélemények „modernizálódása” nem egyenletesen zajlott le a különböző társadalmi csoportokban (7. táblázat). Az általános tendenciáktól legfigyelemreméltóbban a férfiak fiatal, 18–26 éves korosztálya tér el. Ebben az életkoránál fogva hagyományosan modern szemléletű körben ugyanis nem vagy csak jóval kisebb mértékben erősödött a női munka elfogadottsága, mint az idősebbek között. Így 2002-re a férfiak körében már nem a legifjabbak vallják a legliberálisabb nézeteket: az előttük járó korosztály náluk egyenlőségpártibbnak bizonyul. Úgy tűnik tehát, hogy felnövekvőben van a férfiaknak egy olyan generációja, amelynek tagjai önmaguknak hagyományos családfenntartói szerepet, párjuknak pedig elsősorban gyereknevelési és háztartási feladatokat szánnak. Nagy kérdés persze, hogy mennyire találkozik ez a felfogás az azonos korosztályba tartozó nők emancipálódási igényeivel, illetve, hogy mennyire reális a fiatal férfiaknak az a vágya, hogy keresetükből kettő vagy több személyt eltartsanak. Egyébként hasonló fejleményekről számol be Vaskovics (2000) Németország vonatkozásában, bár ő ott fiatal férfiak és nők körében egyaránt a modern értékrend visszaszorulását tapasztalja. Magyarországon a nőket illetően nem állapítható meg hasonló változás. A 2002-es állapot szerint itt a 27

év alattiak továbbra is határozottan modernebb nézeteket vallanak, mint az idősebb korosztályok tagjai – bár a különbség mérséklődni látszik.

7. táblázat

A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök nem és életkor szerint 1994-ben és 2002-ben. Átlagos pontértékek. 1=egyáltalán nem ért egyet; 5=teljesen egyetért

Életkor	„A dolgozó anyja is van olyan jó anyja gyerekeinek, mint...”		„A gyerek 6 éves kora előtt káros, ha az anya dolgozik”		„A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben...”		„Állásban lenni fontos, de a nők vágya: az otthon, a gyerek”		
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	
1994	18–26	3,8	3,6	3,4	3,7	3,2	3,4	3,9	3,9
	27–35	3,5	3,6	4,0	3,6	3,5	3,7	3,8	4,1
	36–45	3,2	3,6	4,3	4,0	3,8	3,7	4,1	3,9
	46–60	3,4	3,3	4,1	4,2	3,8	4,0	4,0	4,2
	61–	3,4	3,6	4,4	4,4	4,0	4,2	4,3	4,2
	Átlag	3,4	3,5	4,1	4,0	3,7	3,9	4,0	4,1
2002	18–26	3,9	3,9	3,6	3,5	3,3	3,1	3,6	3,6
	27–35	4,1	3,8	3,4	3,7	3,2	3,6	3,5	4,1
	36–45	3,9	3,7	3,6	3,7	3,1	3,5	3,5	3,6
	46–60	3,7	3,8	4,0	3,9	3,5	3,6	3,8	3,9
	61–	3,8	3,8	3,9	4,0	3,6	3,7	3,8	3,9
	Átlag	3,9	3,8	3,7	3,8	3,4	3,5	3,7	3,8

A vélemények 1994 utáni csoportspecifikus változásának másik jellegzetes vonulata iskolai végzettség szerint rajzolódik ki. Hasonló adatokon végzett nemzetközi vizsgálatok rendre azt mutatják, hogy az iskolai végzettséggel párhuzamosan emelkedik azok aránya, akik támogatják a nők munkapiaci szerepvállalását. A magyar férfiak körében viszont 2002 előtt nem ez volt a helyzet. 1994-ben iskolázottságuk és a női szerepekről vallott felfogásuk közötti kapcsolat több kérdésben is („A gyerek 6 éves kora előtt káros...”; „A család élete megsínyli...”) inkább U alakú volt: a legkevesbé képzettek és a diplomával rendelkezők vallottak leginkább „konzervatív” álláspontot. Az ezredforduló azonban ezen a téren is változást hozott. Legnagyobb mértékben éppen a diplomás férfiak véleménye tolódott el liberális irányba. A nőket illetően ugyanakkor mindkét időpontban többé-kevésbé szabályosan érvényesült a „magasabb iskolai végzettség – liberálisabb nemi szerepfelfogás” összefüggés.

8. táblázat

A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök nem és iskolai végzettség szerint 1994-ben és 2002-ben. Átlagos pontértékek. 1=egyáltalán nem ért egyet; 5=teljesen egyetért

Iskolai végzettség	„A dolgozó anya is van olyan jó anyja gyerekeinek, mint...”		„A gyerek 6 éves kora előtt káros, ha az anya dolgozik”		„A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben...”		„Állásban lenni fontos, de a nők vágya: az otthon, a gyerek”	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1994								
Legfeljebb 8 általános	3,7	3,6	4,3	4,4	4,0	4,1	4,3	4,2
Szaktanulmányképző	3,4	3,5	4,0	3,9	3,6	3,6	4,1	4,1
Érettségi	3,3	3,3	3,9	3,7	3,5	3,6	3,8	3,9
Felsőfok	3,3	3,8	4,2	3,8	3,8	3,3	3,8	3,6
Átlag	3,4	3,5	4,1	4,5	3,7	3,9	4,0	4,1
2002								
Legfeljebb 8 általános	3,8	3,7	3,8	4,4	3,7	3,6	3,9	3,9
Szaktanulmányképző	3,9	4,0	3,8	3,9	3,5	3,7	3,7	4,1
Érettségi	3,8	3,8	3,7	3,6	3,0	3,5	3,7	3,7
Felsőfok	4,0	4,0	3,6	3,9	3,2	3,2	3,2	3,5
Átlag	3,9	3,8	3,7	3,8	3,4	3,5	3,7	3,8

Mi lehet az oka annak, hogy a kétezres évek elejére lassan növekedni kezdett a nemi szerepek hasonulásának támogatottsága Magyarországon? Úgy véljük, mára háttérbe szorulhatott annak sokkoló hatása, hogy a rendszerváltást követően elveszett a munkahely biztonsága, aminek nyomán vonzóbbá váltak a hagyományos értékek.¹⁷ Hasonló módon valószínűleg mérséklődött a szocializmusban átélte fokozott terhelésnek a nőket a kereső munkától eltántorító hatása is. Ezzel egyidejűleg teret nyerhettek viszont olyan folyamatok, amelyek megjelenését már a rendszerváltást követő időszakra prognosztizálta a kutatók egy része. Ilyen lehet a demográfiai változások hatásának fokozatos megjelenése az attitűdökben, vagy éppen a nyugat-európai értékmintákhoz való erőteljesebb közeledés.

A leírt értékliberális folyamat azonban – mint már korábban is utaltunk rá – csupán viszonylagos. Bár egyelőre nem állnak rendelkezésünkre közvetlen nemzetközi összehasonlítást biztosító adatok, sejtethetjük, hogy az 1988-as állapotokhoz hasonló magyar véleménystruktúra ma is a „tradicionális – liberális” skála előbbi pólusához közelebb állónak minősülne a vizsgálatban részt vevő országok sorában. Az olyan jelenségek, mint a keresőmunka és az otthon dualitásában az utóbbi erőteljes preferálása a nők számára, a női munkavállalás széleskörű elutasítása a kisgyerekes életszakaszokra, a gyermek mint központi érték általános elterjedtsége még 2002-ben is – mind-mind egyfajta hagyományos szerep- és családfelfogás mély beágyazottságát mutatják a magyar társadalomban. A következő elemzések – mint látni fogjuk – ezekkel az értékekkel összhangban álló társadalmi gyakorlatot mutatnak majd be mind a házimunka megosztása, mind pedig annak szubjektív értékelése terén.

¹⁷ Bár a munkanélküliségtől közvetlenül sújtottak másokhoz képest ekkor is valamelyest tradicionálisabb nézeteket képviselnek.

2. A háztartási munkák megosztása a párkapcsolatban élők körében

A házimunka családon belüli megosztását elsősorban a ráfordított idő hosszával vizsgáljuk. Válaszadóinkat annak becslésére kértük, hogy – a gyerekekkel töltött időt nem számítva – hetente átlagosan hány órát töltenek házimunkával ők maguk, illetve velük együtt élő partnerük.

Természetesen egy ilyen becslés korántsem tekinthető tökéletesen megbízhatónak, az emberek valódi időbeosztásáról szóló egzakt számvetésnek. Nagyon nehéz ugyanis precíz beszámolót adni akár csak aznapi tevékenységeinkről is. Az átlagos időmennyiségre vonatkozóan pedig, amikor különbözőképpen töltött napok történéseit kellene összegezni, még nagyobb a tévedés veszélye. Ráadásul számításba kell venni azt is, hogy különféle pszichológiai indíttatások szintén torzíthatják a válaszokat.

Mindezek ellenére azt kell megállapítanunk, hogy eredményeink szempontból is meglepően megbízhatónak tűnnek. Először is, megállapíthatjuk, hogy nem mutatható ki számottevő különbség a férfiak és a nők beszámolója között. Az utóbbiak heti átlagos házimunkával töltött idejét a férfiak kb. 27,06, a nők maguk pedig 28,45 órára becsülik – a két adat közötti eltérés statisztikailag sem tekinthető számottevőnek. Hasonló módon közeli értékeket adtak meg a válaszadók a férfiak heti átlagos otthoni munkavégzését illetően: az érintettek ezt az időt 11,02, a nők pedig 10,94 órányira becsülik. Ez azért lényeges, mert elvileg lehetséges lenne, hogy különböző motivációktól hajtva a férfiak és a nők erősen eltérő módon írják le saját szerepüket a családjukban. Marini és Shelton (1993) például arról számolnak be, hogy a válaszadók hajlamosak saját házimunkával töltött idejüket fölé-, társukét viszont alábecsülni. A mi vizsgálatunkban a két nem képviselőitől származó adatok átlagainak nagyfokú hasonlósága azonban arról árulkodik, hogy jelen esetben ilyen torzítással nem kell számolni.¹⁸

¹⁸ Kutatásunkban egyéni megkérdezettek szerepeltek, vagyis nem volt arra módunk, hogy a párkapcsolatokban élő mindkét fél ítéletét meghallgassuk munkamegosztási szokásaikról, közvetlenül megfigyelve, hogy egyazon eseményről mennyire eltérő történeteket mesélnek el a szereplők. Ennek ellenére – a mintavételi eljárásnak köszönhetően – a minta összetétele elméletileg biztosítja azt, hogy a két nem tagjai azonos típusú, a társadalomban megjelenő együttélési kapcsolatokat jól reprezentáló szituációkról számoljanak be. Más szavakkal: bár nem tudjuk „párba rendezni” a válaszokat, tudva, hogy egyazon helyzetre vonatkoznak, a férfiak válaszainak összessége a nők válaszainak összességéhez hasonló kapcsolatokról, helyzetekről számol be.

9. táblázat
*Férfiak és nők által házimunkára fordított óraszám hetente, átlagosan.
A kérdezettek beszámolója önmagukról és társukról*

<i>A kérdezett nem (N)e</i>	<i>Nők által Férfiak által</i>		
	<i>házimunkával töltött órák száma hetente</i>		
Nő (316)	Átlag	28,4	10,9
	Szórás	15,7	12,2
Férfi (314)	Átlag	27,0	11,0
	Szórás	15,6	10,5
Együtt (630)	Átlag	27,7	11,0
	Szórás	15,7	11,4

Közvélemény-kutatásoknál szokatlan, hogy a kapott eredmény meglehetősen megbízható, külső forrásból származó adatokkal is összevethető. Ez esetben éppen ez a helyzet: rendelkezésünkre állnak ugyanis a KSH időmérleg-felvételének 1999/2000-es számsorai, amelyek részletesen tartalmazzák a magyar lakosság különböző csoportjainak napi időfelhasználását (KSH 2002). Az ott napi bontásban, percben megadott időtartamokat heti óraszámra vetítve a felvételünkben szereplőkhöz meglehetősen közeli (bár azokkal teljesen egyezőnek nem mondható) eredményeket kapunk. A KSH felvétele szerint ugyanis 1999-ben a 15–74 éves női népesség hetente átlagosan 24,73 órát, míg a férfiaknak ugyanez a korosztálya átlagosan 9,57 órát töltött házimunkával. Ezek az eredmények, bár valamelyest alacsonyabbak azoknál,¹⁹ nagyságrendjükben megfelelnek a mi vizsgálatunkból származó adatoknak.

A házimunkára fordított idő hosszában persze meglehetősen nagyok a különbségek – ezt jelzik a 9. táblázatban megjelenő magas szórásértékek is. Mint láttuk, a nők heti átlagban kb. 28, azaz napi 4 órát töltenek házimunkával, 22 százalékuk azonban ennek legfeljebb a felét fordítja ilyen célra, 33 százalékuk viszont napi öt órát vagy annál is többet. Hasonló szélsőségek tapasztalhatók a férfiakat illetően is: a heti 11 – azaz napi kb. másfél órá – átlag úgy adódik, hogy 16 százalékuk egyetlen órát sem vagy legfeljebb heti egy órát tölt el házimunkával. A férfiak csaknem ugyanolyan arányban (15%) nyilatkoznak így önmagukról, mint ahogyan azt élet-/házastársuk teszi (17%). Napi egy óránál többet a férfiaknak csak fele része dolgozik odahaza, ebből mintegy 23 százalék 1–2 órát, 14 százalék 2–3 órát és ennél is többet 13 százalék.

¹⁹ Shelton és John (1996) összefoglalója szerint ez a jelenség meglehetősen gyakori: ők több olyan kutatásról is beszámolnak, amelynek eredményei szerint az időbecslések rendre felülmúlják a házimunkára vonatkozó időmérlegadatokat. A kérdés módjának alapvető különbözőségén túl pedig esetünkben a leglényegesebb különbség valószínűleg a vizsgált alapsokaságokban van (az időmérleg-felvételnél a 15–74 éves korosztály minden tagja, az ISSP-ben pedig a 18 éven felüliek közül azok, akik párkapcsolatban élnek.)

10. táblázat
Hány órát tölt egy átlagos héten házimunkával? Százalékos megoszlás

Ráfordított idő (óra)	Nők		Férfiak	
	Nők szerint	Férfiak szerint	Nők szerint	Férfiak szerint
0–1	0	2	17	15
2–7	3	5	36	34
8–14	21	12	22	24
15–21	19	28	12	16
22–28	12	10	2	4
29–35	17	15	6	4
36–42	14	15	3	2
42–	14	13	2	1
Összesen (N)	100 (316)	100 (312)	100 (315)	100 (313)

Amit az adatok mindenképpen nyilvánvalóvá tesznek, az a férfiak és nők közötti munkamegosztás meglehetősen egyenlőtlen volta. Már az átlagok szintjén megjelenő mintegy 2,5-ös szorzó is érzékelteti a különbségeket. Még jobban megvilágítja a viszonyokat, ha kiszámoljuk, hogy a család összes házimunkára fordított idejének hány százaléka jut a nőre. Összeadva tehát a férfi és a nő által házimunkára fordított időmennyiséget, majd kiszámítva a női munkavégzés részarányát, átlagosan 73 százalékos eredményt kapunk. A teljes házimunka-mennyiség felénél kevesebb a nőknek csupán 4 százaléka hárul, további 12 százalékuk pedig éppen annyi időt fordít ilyen célra, mint házas-/élettársa. Vagyis tíz párkapcsolatban élő nő közül átlagosan nyolc partnerénél több időt tölt házimunkával: hárman csak szűk másfélszer annyit, mint férfitársaik – ám ketten (csaknem) az összes tennivalót magukra vállalják.

11. táblázat
A nő részesedése a házimunkára fordított összes időből,
a párkapcsolatok arányában

Részesedés, %	Arány, %
–50	4
50	17
51–75	33
76–90	24
90–99	11
100	10
Összesen (N)	100 (628)

Mielőtt a nemek közötti különbségeket megdöbbenőnek bélyegeznénk, érdemes elgondolkodni a házimunka fogalmának társadalmi jelentésén. Mivel a kérdőív nem specifikálta, milyen feladatokat sorolunk ebbe a fogalmkörbe, mindennapi tapasztalatinkra vagyunk kénytele-

nek hagyatkozni, amikor a válaszadók értelmezését vélelmezzük. Ennek alapján pedig arra gyanakodhatunk, hogy a házimunka kategóriája a hagyományosan a nőkhöz rendelt feladatokat sugallja a kérdezetteknek – vagyis a kérdésfeltevés eleve implikálja, hogy inkább a nők jelenjenek meg a válaszokban nagyobb óráfordítással.

Hagyományosan a nőhöz rendelt feladatnak mondhatók mindazok a munkák, amelyeket a legtöbb családban ők látnak el és amelyek egészen közvetlenül meghatározzák a háztartás mindennapi működését. Ilyenek például a mosás, a vasalás, a főzés stb. Így könnyen megfeledekezünk olyan feladatokról, mint a kerti munkálatok, az autószerelés vagy éppen a hivatalos ügyek-bajok intézése – egy sor olyan munka, ami a háztartás működéséhez szükséges, és amelyeket gyakorta a férfi lát el. Más kérdés persze, hogy az (inkább) „női feladatok” az (inkább) „férfi munkák”-hoz képest rendelkeznek egy sor olyan megkülönböztető tulajdonsággal, amelyek miatt külön vizsgálatot és figyelmet érdemelnek. Ilyen az erősen sürgető jellegük, vagyis hogy általában nem tűnnek halasztást, egy meglehetősen szűk határidőn belül kell elvégezni őket (pl. az ebéd főzést), és így csak minimális időbeli rugalmasságot engednek. Jellemző ezen kívül rendszeres voltak (a mosás jóval gyakrabban jelentkező szükséglet, mint az autójavítás) és az is, hogy meglehetősen sok repetitív, rutinjellegű elemet tartalmaznak (gondoljunk a takarításra).

Figyelembe véve a házimunka fogalmának eredendően nőkhöz kötődő tartalmát, talán kevésbé meglepő, hogy az itt feltárt nemek szerinti különbségek valójában nem tekinthetők kivételesnek. Hazai viszonylatban feltehetően az enyhén javuló tendencia megnyilvánulásai: az 1986/87-es időmérleg adatok ugyanis az 1999/2000-esnél még valamelyest nagyobb differenciákat jeleztek. Az első esetben az átlagos szorzó 3,08, a másodikban viszont ennél alacsonyabb, 2,85 volt a két nem háztartási szerepvállalása között. A háztartási munka megosztásában mutatkozó egyenlőtlenségek (némi) mérséklődését regisztrálja Falussy Béla (2001) is, amikor az 1977 és 2000 között bekövetkezett változásokat vizsgálja. Ráadásul a különbségek nemzetközi relációban sem tekinthetők kiugrónak. Bár az eltérő mérési módszerek megnehezítik a közvetlen összehasonlítást, figyelemre méltó, hogy például az amerikai szakirodalom is következetesen két-két és félszeres különbségekről beszél a párkapcsolatban élő férfiak és nők házimunkára fordított ideje között. A mi vizsgálatunkban találtakhoz nagyon hasonló, konkrét adatot említ például Blair és Johnson (1992) egy egyesült államokbeli, 1988-as vizsgálatra hivatkozva. Eszerint akkoriban egy átlagos amerikai nő heti időráfordítása 33 óra, míg egy férfié 14 óra volt. Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy az ottani arányok alacsonyabb női munkapiaci részvétel mellett alakultak ki.

Ahogy tehát a bevezetőben már utaltunk rá, a házimunka a fejlett országokban túlnyomó részben a nőkre hárul – dacára a nemi emancipáció egyéb színterein történt jelentős előrelépéseknek. Ennek értelmezésére, hogy az „egyenlőtlenség” automatikusan „igazságtalanság”-nak minősül-e, a későbbiekben vissza fogunk térni. Meggyőződésünk szerint ugyanis ennek tisztázásához

feltétlenül szükséges megvizsgálni az érintettek véleményét, valamint a munkamegosztás egyéb következményeit is.²⁰

Ezt azonban megelőzi egy részleteiben megtárgyalandó kérdés: vajon mitől függ az, hogy valaki mennyi házimunkát végez. Első megközelítésben egyéni jellemzők szerint vesszük számba, hogy melyek azok a csoportok, amelyek az átlagosnál lényegesen több vagy kevesebb energiát fordítanak otthoni feladatokra. Itt a megkérdezetteknek csupán az önmagukról szóló beszámolóit dolgozzuk fel, és csak az elemzés végén vesszük számításba a partner munkavégzését. Az egyszerű leíró statisztikák bemutatása után regresszióanalízis segítségével modellezzük a házimunkák ellátását befolyásoló tényezők szerepét és összefüggéseit.

2.1. Ki mennyi házimunkát végez? – Leíró elemzés

Mint jeleztük, első lépésként egyszerűen azt mutatjuk be, melyek azok a csoportok, amelyek különösen sok vagy különösen kevés otthoni munkavégzésről adtak számot. Vizsgálódásunkat férfiakra és nőkre külön-külön végezzük, és egymás után vesszük számításba a munkavégzés főbb lehetséges tényezőit. Ez utóbbiak számbavételekor támaszkodunk a téma nemzetközi szakirodalmára, amely az egyéni házimunkavégzésnek jellemzően három fő meghatározóját különíti el: az egyén rendelkezésére álló *relatív erőforrás-mennyiséget*, az egyén *ideológiai beállítottságát* és az *időkorlátokat*.

A *relatív erőforrások* elmélete azt tételezi fel, hogy a párkapcsolatban élő felek közül annak áll módjában kisebb részt vállalni a házimunka terheiből, aki nagy értékű egyéb erőforrásokat vitt a kapcsolatba. Így például a magasan képzett, sokat kereső nő jobb alkupozícióban van a családban, míg egy kevésbé iskolázott, rosszul kereső, alacsony foglalkozási presztízű férj nagyobb otthoni szerepvállalásra kényszerülne (pl. *Maret – Finlay 1984*). Más érvrendszeren alapul, de ehhez nagyon hasonló következtetésekre vezet egyébként a közgazdaságtannak a házimunkáról vallott felfogása is. Eszerint a munkapiacra jobb pozícióval rendelkező (iskolázott, sokat kereső) egyéneknek nem éri meg túl sok időt a házimunkára fordítaniuk, hiszen befektetéseik jobban megtérülnek a munkapiacra (*Becker 1985*). A házimunkavégzést befolyásoló erőforrások közül vizsgálatunkban mi egyéni javakként az *egyén iskolai végzettségét* és a *felek közötti jövedelmi relációt* (melyikőjük keres többet), közös erőforrásként pedig a család egészének jövedelmi viszonyait vesszük számba. Abból indulunk ki, hogy a kedvező anyagi helyzet lehetőséget teremt olyan szolgáltatások megvásárlására, amelyek a családtagok által elvégzendő munkát kiválthatják (éttermi fogyasztás, tisztító, fizetett háztartási segéderő, házimunka gépesítése...).

²⁰ Erre vállalkozik a 4. és 5. fejezet.

Az *ideológiák* szerepe elméletileg teljesen természetes módon vetődik fel: feltételezhető, hogy a nemek közötti munkamegosztás kérdésében liberálisabb álláspontot képviselő felek másoknál egyenlőbben osztják meg a házimunkát, vagyis (viszonylag) kevesebb feladatot juttatnak a nőnek és többet vállal a férfi. A házimunkát elsősorban a maguk – mégpedig sokszor örömmel végzett – feladatának tekintő nők, akik a hagyományos nemi szerepfelfogás támogatói, várhatóan többet is vállalnak ezekből a teendőkből, mint azok, akik a férfiak és a nők szerepét hasonlóan látják. De fordítva is igaz: a férfiak körében arra számíthatunk, hogy azok, akik nem hisznek ezekben a hagyományos elgondolásokban, inkább kiveszik a részüket az otthoni feladatokból. Elemzésünkben a *nemi szerepekkel kapcsolatos három attitűd* hatását vizsgáljuk majd meg.

Az *időkorlátok* (strukturális tényezők) hatása oly módon jelenhet meg, hogy kevesebb időt fordíthat házimunkára az, akinek különböző egyéb elkötelezettségei (elsősorban a keresőmunka) idejének nagyobb részét kötik le. A családon belüli munkamegosztás kialakításának racionális módja, hogy a felek egyéb tevékenységeiktől – elsősorban pénzkereső munkájuk időigényességétől – tegyék függővé otthoni szerepvállalásukat. Számíthatunk arra, hogy a gazdaságilag inaktív, esetleg éppen aktív, de átmenetileg keresőmunkát nem végző családtagok másoknál több időt fordítanak házimunkára, míg a teljes állásban dolgozók kevesebbet. A bevezetőben már jeleztük, hogy Magyarországon nagyon korlátozottak a lehetőségek a részmunkaidős munkavégzésre. A magyar nők túlnyomó része csak a teljes munkaidős – heti (minimum) 40 órás – munkavállalás és a pénzkeresetről való lemondás között választhat. (A 40 óránál kevesebbet dolgozók aránya az összes munkavállaló nő körében mintánkban 12 százalék.) Bár elvileg feltehető az ellenkező irányú alkalmazkodás lehetősége is, tudniillik hogy az emberek – elsősorban a nők – nem otthoni munkavégzésüket igazítják pénzkereső elfoglaltságukhoz, hanem otthoni terheik függvényében vállalnak hosszabb-rövidebb munkaidejű állásokat, a mai magyar munkapiaci viszonyok mellett ez a változat egész biztosan nem képvisel számottevő súlyt.²¹ Elemzésünkben viszonylag nagy részletességgel foglalkozunk az időkorlátok hatásával: számba vesszük közöttük nemcsak a *kérdezett gazdasági státusát és keresőtevékenységgel töltött idejének hosszát*, hanem *partnerének ezen jellemzőit is*.

A felsoroltakon kívül vizsgáljuk még egy sor demográfiai jellemzőnek, valamint a megkérdezett lakóhelyének befolyását is. Az életkorról és a lakóhelyről (falu-város-főváros) feltételezzük, hogy vannak olyan életmód- és attitűdformáló hatásaik, amelyek mind a háztartásban végzett munka teljes mennyiségét, mind pedig annak nemek közötti megosztását befolyásolhatják. Az *életkort* illetően arra számítunk, hogy az idősebb korosztályok tagjai hagyományosabb

²¹ Az alkalmazkodásnak egy másik módja azonban minálunk sem zárható ki. Nevezetesen az, hogy a gyereket nevelő, nagy háztartást vezető, otthon erősen leterhelt nők kevesebb lelki-szellemi energiát igénylő munkát vállalnak, kisebb befektetéssel végzik munkájukat, nem törekednek karrierépítésre – még ha napi 8–10 órás keresőelfoglaltságot vállalnak is (más-más megközelítésekből ld. erről pl. *Becker 1985; Becker – Moen 1999*).

háztartást vezetve másoknál több időt fordítanak házimunkára, illetve arra, hogy ezt a munkamennyiséget tradicionálisabb elvek szerint, a feladatokat nagyobb részben a nőre hárítva osztják meg egymás között. A *településtípusok* közötti különbségekről azt feltételezzük, hogy a falusi, illetve a városi életmód eltéréseiből, a házimunka eltérő tartalmából következően a falusiak házimunkára fordított ideje jóval magasabb lesz. Vidéken ugyanis a házimunka részének tekinthető számos olyan tevékenység is, amelyek a városokban ismeretlenek. A házimunka mennyiségének további meghatározója lehet a családban élő *gyerekek száma és életkora*, valamint a párkapcsolat jellege – házastársi vagy élettársi kapcsolat – is. A gyermekek létéből az elvégzendő feladatok nagyobb mennyisége következik, illetve – nagyobb gyermekek esetében – szerepvállalásuk mérhető az anyára vagy az apára háruló terheket. A *párkapcsolat jellegét* illetően a nemzetközi szakirodalom feltételezi, hogy a házasságban élők tradicionálisabb nézeteket vallanak a nemek közötti munkamegosztásról (is) (*Shelton – John 1996*).

Felmerülhet a kérdés, hogy az itt bemutatott elemzés mennyiben tud hozzájárulni az rendelkezésünkre állónál részletesebb időmérlegadatokon elvégezhető (és nem kis részben el is végzett – pl. *Falussy 2001*) vizsgálatokhoz, amelyekből árnyalt és meglehetősen pontos képet nyerhetünk a lakosság házimunka-ráfordítását meghatározó számos tényezőről is. Két lényeges összefüggés bemutatásával azonban ezek az elemzések (az időmérleg-felvételekben gyűjtött adatok jellegéből adódóan) szükségszerűen adósak maradnak. A jövedelem és a nemi ideológiák hatásáról van szó. Mint ez elemzésünkben nyilvánvalóvá válik, mindkét faktor igen lényeges szerepet tölt be a vizsgált folyamatok alakításában. További hozadéka ennek az elemzésnek, hogy – legalábbis tudomásunk szerint – az időmérlegadatokon nem készült olyan elemzés, amely a különböző tényezők hatását egyszerre, egységes modell keretében vizsgálná, mint ahogyan azt mi a 2.3. fejezetben tesszük.

2.1.1. Nők

2.1.1.1. Demográfia és lakóhely

Életkor A mintában szereplő nők önmagukra vonatkozó becslése szerint – mint láttuk – a házimunkára fordított idejük heti átlagban mintegy 28 és fél óra. Ez körülbelül napi négy órányi elfoglaltságnak felel meg. Életkor szerinti görbe nagyjából U alakú: az átlagosnál többet dolgoznak otthon ugyanis a 30 év alatti és még többet a 60 év feletti korosztály tagjai (30, illetve 35 óra). Az első esetben arról lehet szó, hogy a szóban forgó családokban gyakran már kisgyereket nevelnek, így az otthoni feladatok mennyisége akkor is magasabb, ha a gyereknevelést nem tekintjük azok részének, ugyanakkor a fokozott otthoni szerepvállalásra időt és módot teremt a sok kisgyerekes nő által igénybe vett gyes, gyed is. Ami viszont az idős korosztályokat illeti, itt számos tényező

játszhat szerepet. Ilyen lehet a több szabadidő (jellemzően nyugdíjasokról van szó), a háztartási munka vélhetően hagyományosabb felfogása, aminek következtében olyan feladatokat is ellátanak, amelyeket a fiatalabbak már (vagy még?) valószínűleg nem vagy csak ritkábban – ilyen lehet pl. befőzés, a gyakoribb és alaposabb takarítások stb. Végül pedig az idős korosztályt számos olyan társadalmi jegy jellemzi, amely – mint látni fogjuk – szintén hajlamosít a huzamosabb ideig tartó otthoni munkára. (Ilyen az alacsony iskolai végzettség, a községi élet, az alacsony jövedelem stb.)

Gyerekek a családban. Ugyan a házimunka becsült tartamában nem szerepel a gyerekekkel való közvetlen foglalkozás, a gyereknevelés, feltételezhetjük, hogy a gyerekes háztartásokban másokhoz képest több az otthoni teendő – megnövekszik a főzésre takarításra mosásra stb. fordítandó idő mennyisége is. Adataink szerint igazi pluszmunkát – ha a viszonyítási csoportba a gyereket nem nevelő, ám anélkül is sokat dolgozó időseket is bele vesszük – valójában a kicsi, illetve a nagyszámú gyerek jelent. Az egy-két 19 év alatti gyereket nevelő családokban a nők nem dolgoznak otthon többet az átlagnál, a 3 vagy több gyerekesek viszont igen, mégpedig nem is elhanyagolható mértékben. Jelentősen megnöveli a nő otthoni munkaidejét az is, ha gyermeke 3 évesnél fiatalabb, de még az is, ha óvodáskorú a kicsi.

A párkapcsolat jellege. Bár adataink mutatnak némi eltérést az élettársi és a házastársi kapcsolatban élő nők házimunkavégzése között – azt sejtetvén, hogy hipotéziseinknek megfelelően a házastársi kapcsolatban élők több munkát végeznek –, a különbség statisztikailag nem tekinthető számottevőnek.

Lakóhely. Nem elhanyagolható viszont az elvégzett háztartási munka mennyiségének a lakóhely jellegével való összefüggése: várakozásainknak megfelelően a települési lejtőn lefelé haladva ennek növekedését tapasztaljuk. Míg a Budapesten és a megyeszékhelyeken élő nők átlagosan csak 23 órát, addig a községiiek másfélszer ennyit, kb. 34 órát dolgoznak átlagosan hetente. A kisebb városokban a nagyvárosokban tapasztaltnál esik közelebb az időtartam, ám valamelyest meghaladja azt.

12. táblázat

A hetente házimunkával töltött órák száma életkor, a családban élő gyerekek száma és kora, a párkapcsolat jellege és a lakóhely jellege szerint. Átlag. Nők

<i>Életkor (év)</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>
18–30	29,8	72	18,3
31–40	24,6	72	13,8
41–50	25,5	61	12,9
51–60	27,9	57	14,9
60–	35,5	55	16,3
Együtt	28,4	316	15,7
<i>Gyerekszám (19 év alatt)</i>			
Nincs	28,4	161	15,9
1	26,5	67	14,0
2	29,0	55	17,1
3 vagy több	31,9	32	15,9
<i>A legfiatalabb gyerek életkora</i>			
Nincs	28,4	161	15,9
0–3	35,9	44	16,3
4–6	32,0	31	17,1
7–14	25,6	43	13,7
15–18	19,8	36	9,8
<i>A párkapcsolat jellege</i>			
Házastárssal él	29,0	269	15,7
Élettárssal él	25,8	47	16,0
<i>A település típusa</i>			
Község	34,2	119	16,9
Város	27,0	89	14,4
Megyeszékhely	23,2	53	13,7
Budapest	23,3	55	12,9
Együtt	28,4	316	15,7

2.1.1.2. Erőforrások

Iskolai végzettség. Adataink a relatív erőforrások elméletének, illetve a közgazdaságtannak a feltevéseit elég jól alátámasztják. A legfeljebb 8 általánost végzettek, illetve a diplomások között a háztartásra fordított órák számában kétszeres különbséget találunk: az előbbieké átlagosan 36, az utóbbiaké 17 óra.

Relatív jövedelmi pozíció. Kevésbé karakteres, ám egyértelmű a hatása a háztartás nőtagjának relatív jövedelmi pozíciója. A legtöbbet azok dolgoznak odahaza, akiknek egyáltalán nincsen jövedelmük vagy pedig férjüknél jóval kevesebbet keresnek, míg a legkevesebbet azok, akik főkeresőnek számítanak a családban.

Családi jövedelem. Az egyéni erőforrásokon túl a család egésznek anyagi helyzete is hatással van a nők házimunkára fordított idejével: az egy főre eső jövedelem kvintiliseit tekintve a jobb módúak felé haladva a heti 34-ről többé-kevésbé fokozatosan 23 órára csökken – jelezve az anyagi erőforrások és a házimunka közötti átváltás lehetőségét. Számításba kell azonban itt venni az ellenkező irányú összefüggés lehetőségét is. Azt ugyanis, hogy az alacsony családi jövedelem sok esetben éppen abból ered, hogy csak egy – általában férfi – kereső tagja van, így a nőnek több ideje is jut házimunkára.

13. táblázat

A hetente házimunkával töltött órák száma iskolai végzettség, a jövedelemviszonyok jellege és a családban egy főre eső jövedelem kvintilisei szerint. Átlag. Nők

	Átlag	N	Szórás
Iskolai végzettség			
Max. 8 általános	35,7	105	17,2
Szakmunkásképző	30,7	74	14,5
Érettségi	23,2	101	12,0
Felsőfok	17,3	36	10,9
Ki keres többet?			
Csak a férfi keres, vagy a férfi sokkal többet keres	31,8	104	16,3
Hasonlóan keresnek	27,3	178	15,5
Csak a nő keres, vagy a nő sokkal többet keres	24,4	33	13,5
Az egy főre eső háztartási jövedelem kvintilisei			
Alsó	34,4	63	17,4
2.	34,9	40	16,1
3.	30,8	55	15,0
4.	25,3	55	15,2
Felső	22,8	54	13,2
Megtagadja a választ	22,6	48	12,1
Együtt	28,4	316	15,7

2.1.1.3. Időkorlátok

Munkapiaci státus. Várakozásainknak megfelelően alapvetően meghatározónak bizonyul a munkapiaci státus: a főállásban dolgozó nők az egyáltalán nem dolgozóknál jelentősen kevesebbet, átlagosan 19 órát töltenek otthoni munkával. A különböző, keresőmunkát nem végző csoportok (munkanélküliek, gyesen, gyeden lévők stb.) tagjai ezzel szemben körülbelül 34–35-öt – azt sejtetvén, hogy ők mintegy a házimunkára szakosodtak a családon belül. Emeljük ki, a jelenség független attól, hogy az érintettek milyen jogcímen nem dolgoznak: a névleg is házimunkára szako-

sodott háztartásbeliek, a kisgyereket nevelők, a munkanélküliek, a nyugdíjasok és az egyéb jogcímen otthon maradó nők egyaránt csaknem egy főállásnak megfelelő időtartamban foglalkoznak házimunkával.

A munkaidő hossza. További kérdés, hogy miként tudják összehangolni kétféle tevékenységüket egymással azok, akik keresőmunkát is végeznek. Láttuk, hogy ha a nem dolgozóknál jóval kevesebb időt töltenek is házimunkával, ez még mindig meglehetősen sokat tesz ki, napi átlagban két és fél órát. A mennyiségi összefüggéseket vizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy a kétféle tevékenységre fordított idő között az átváltás korántsem egyenletes, az alkalmazkodás nem zavartalan. Ezt mutatja a közöttük lévő korreláció alacsony szintje is ($-0,153$; sig $0,090$). Ez azt jelenti, hogy a heti 40 órában dolgozók csaknem ugyanannyit dolgoznak a háztartásban, mint az alacsonyabb óraszámú foglalkoztatott társaik – az előbbieket 21, az utóbbiak 23 órát hetente. Úgy tűnik, valamelyest jobban visszaszorítják otthoni feladataikat azok, akik a heti – hivatalos – 40 óránál számottevően többet (legalább 46 órát) dolgoznak hetente. Az otthoni munka átlagos időtartama ugyanis az ő esetükben alacsonyabb, 17 óra.

14. táblázat
A hetente házimunkával töltött órák száma munkapiaci státus és a keresőmunkával töltött órák száma szerint. Átlag. Nők

<i>Megnevezés</i>	<i>Átlag</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Szórás</i>
Munkapiaci státus			
Főállás/saját vállalkozás	19,3	120	10,3
Egyéb munka	29,5	14	11,4
Munkanélküli	36,4	11	14,4
Nyugdíjas	34,1	100	15,6
Gyes – gyed – gyet – háztartásbeli	34,4	64	17,7
Egyéb okból nem dolgozik	35,4	7	16,3
Együtt	28,4	316	15,7
A keresőtevékenységgel töltött órák száma hetente (csak dolgozó nők)			
1–35	23,1	19	13,6
36–45	21,2	67	10,9
46–	17,1	38	9,3
Együtt	20,2	124	11,0

2.1.1.4. Nemi ideológiák

Az alábbi táblázat néhány véleménykérdésre adott válaszok összefüggésében mutatja be a nők által házimunkára fordított idő átlagos mennyiségét. Azok, akik egyetértenek az olyan kijelentésekkel, hogy „*Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen*”, vagy hogy „*Háziasszornynak lenni ugyanolyan önmegvalósítás lehet a nő számára, mint a kereső munka*”, illetve hogy „*A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása*”, jól láthatóan több házimunkát végeznek, mint azok, akik kételkednek ezen állítások igazában. Az attitűdkérdésekkel való egyetértés mértéke (öt fokú skálán mérve) mindhárom esetben szignifikáns, pozitív korrelációt mutat a házimunka mennyiségével.²²

15. táblázat
A hetente házimunkával töltött órák száma a nemi szerepekről vallott néhány vélemény szerint – átlag. A véleményekkel való egyetértés foka (1–5 skálán) és a házimunkával töltött órák száma közötti korreláció. Nők

Megnevezés	„Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen”			„Háziasszornynak lenni is ugyanolyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a keresőmunka”			„A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása”		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
Inkább nem ért egyet	21,0	42	15,0	22,5	75	14,7	24,5	100	15,5
Egyet is ért meg nem is	28,3	64	16,8	27,2	76	15,1	28,1	100	15,1
Inkább egyetért	30,3	204	15,2	31,7	162	15,8	32,3	114	15,7
Együtt	28,6	310	15,8	28,5	313	15,8	28,5	314	15,7
Pearson-féle rangkorreláció	0,179			0,228			0,215		
Sig. (2-tailed)	0,002			0,000			0,000		
N	310			313			314		

2.1.2. Férfiak

A férfiak, mint láttuk, a nőknél jóval kevesebb időt, átlagosan heti 11 órát töltenek házimunkával. A következőkben azt mutatjuk be, hogyan alakul ez az időmennyiség demográfiai, társadalmi és munkapiaci jellemzőik, valamint a nemi szerepekre vonatkozó attitűdjeik szerint.

²² Felvetődik persze a kapcsolat irányának kérdése, hiszen vitathatatlan, hogy a viselkedés (a végzett házimunka mennyisége), ami nem kis részben külső kényszerek függvénye, maga is visszahathat a vélekedésekre. Az összefüggés ezen lehetséges irányával azonban most nem foglalkozunk.

2.1.2.1. Demográfia és lakóhely

Életkor. A férfiak közül is a legidősebbek végeznek legtöbb házimunkát: a 60 év felettiak átlagosan heti 15 órát. A ráfordított idő az életkor emelkedésével fokozatosan emelkedik. A legfiatalabban – szemben a nők esetében tapasztaltnal – nemhogy többet, hanem jóval kevesebbet töltenek ezzel, mint az átlag, mindössze 8 órát hetente.

Gyerekek a családban. Azt, hogy a fiatal férfiak mérsékelten veszik ki részüket a házimunkából, nem magyarázhatjuk egyszerűen a kisgyerekesek alacsony arányával. Ellentétben ugyanis a nőkkel, a férfiak otthoni munkavégzésére alig van hatással az, hogy van-e gyermek a háztartásban, illetve hogy az milyen korú. Bár a 3 vagy több gyerek esetében mutatkozik hatás, illetve – sajátos módon – az iskoláskorú gyermek jelenléte az ő házimunkavégzésükre is valamilyen pozitívan hat, egyéb helyzetekben akár alacsonyabb is az erre fordított idejük, mint a gyermekteleneké. Ennek hátterében valószínűleg az áll, hogy a kisgyerekes anyák általában gyeseen, gyeden vannak, nem dolgoznak, és – mint láttuk – a gyerekevelés mellett a házimunka országrészét is magukra vállalják.²³

A párkapcsolat jellege. A férfiak házimunkával töltött heti ideje éppen ellenkező összefüggést mutat párkapcsolatuk jellegével, mint azt feltételeztük. Eszerint a házasságban élő férfiak dolgoznának otthon többet, és az élettársukkal lakók kevesebbet. A különbség azonban statisztikailag nem szignifikáns.

Lakóhely. A falun élő férfiak átlagos 14 órájához képest minden más településtípuson lakók csaknem egységesen kevesebbet, körülbelül 9 órát töltenek házimunkával – vagyis a falusi életmód jelentős többletfeladattal jár a férfiak számára. Egyéb forrásokból tudható azonban (*Falussy 2001*), hogy itt nem a hagyományos házimunkákban való aktívabb szerepvállalásról van szó – sőt, az még csekélyebb is –, hanem a ház körüli munkák ellátásáról.

²³ Kérdés persze, hogy a kisgyerekes vagy sokgyerekes férfiak nem éppen fokozott munkapiaci jelenléttel igyekeznek-e a család megnövekedett anyagi igényeihez alkalmazkodni ezekben az életszakaszokban, és azért nem vállalnak nagyobb szerepet a háztartásban. Am adataink szerint erről nincsen szó, heti átlagos munkaidejük nem magasabb más férfiakénál.

16. táblázat

A hetente házimunkával töltött órák száma életkor, a családban élő gyerekek száma és kora, a párkapcsolat jellege és a lakóhely jellege szerint. Átlag. Férfiak

Megnevezés	Átlag	N	Szórás
Életkor			
18–30 év	7,5	47	8,5
31–40 év	9,9	66	6,3
41–50 év	11,3	74	11,2
51–60 év	10,2	63	11,0
60 év felett	14,9	63	13,1
A gyerekek száma (19 év alatt)			
Nincs	11,4	170	11,2
1 gyerek	11,3	79	11,0
2 gyerek	7,1	45	6,6
3 vagy több	14,2	18	7,9
A legfiatalabb gyerek kora			
Nincs	11,4	170	11,2
0–3	8,1	35	8,1
4–6	9,2	13	8,2
7–14	12,1	64	11,1
15–18	9,8	30	8,5
A párkapcsolat jellege			
Házastárssal él	11,2	274	11,0
Élettárssal él	8,9	39	6,6
A település típusa			
Község	14,2	109	11,9
Város	9,5	103	8,9
Megyeszékhely	8,5	43	11,0
Budapest	9,3	58	9,3
Együtt	10,9	313	10,6

2.1.2.2. Erőforrások

Iskolai végzettség Az iskolai végzettség hatása a férfiak esetében is megfelel a „relatív erőforrások elmélete”, illetve a közgazdaságtan által feltételezettnek: a magasabb iskolázottsággal csökken a házimunkára fordított idő. Így a legfeljebb 8 általánost végzettek csaknem kétszer annyit töltenek ezzel, mint a diplomások.²⁴

²⁴ Ez az eredményünk látszólag ellentmond az időmérleg-vizsgálatok következtetéseinek (Falussy 2001), mivel azok az iskolai végzettség emelkedésével a házimunkára fordított idő növekedését regisztrálták. Ha viszont a klasszikus házimunkához hozzászámítjuk a ház körül végzett tevékenységeket is, akkor az időmérleg-vizsgálat alapján sem találunk egyértelmű negatív kapcsolatot iskolai végzettség és házimunkavégzés között.

Relatív jövedelmi pozíció. A férfiak házimunkavégzésében nem mutatható ki érdemi eltérés aszerint, hogy társukhoz képest kevesebb, hozzá hasonló vagy nála magasabb jövedelemmel rendelkeznek. (Bár a tendenciák azt mutatják, hogy azokban a háztartásokban, amelyekben a nő jelentősen többet keres, több házimunkát végez a férfi, az ilyen esetek kis száma azonban nem teszi lehetővé, hogy ezt az összefüggést kellően megalapozottnak tekintsük.)

Családi jövedelem. A család anyagi helyzete – akár a nőkre – a férfiakra is úgy hat, hogy az alacsonyabb jövedelem több házimunkával jár együtt. Érdekes módon azonban náluk az átmenet kevésbé folytonos: a legalsó pozícióban lévők (a legalsó jövedelmi ötöd tagjai) kiugróan sok időt töltenek el ezzel, míg a kedvezőbb helyzetűek náluk egységesen kevesebbet.

17. táblázat

A hetente házimunkával töltött órák száma iskolai végzettség, a jövedelemviszonyok jellege és az egy főre eső családi jövedelem kvintilisei szerint. Átlag. Férfiak

<i>Megnevezés</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>
Iskolai végzettség			
Max. 8 általános	13,7	62	13,7
Szakmunkásképző	11,3	137	10,3
Érettségi	9,9	68	8,4
Felsőfok	7,7	46	8,4
Ki keres többet?			
Csak a férfi keres, vagy a férfi sokkal többet keres	10,5	102	11,8
Hasonlóan keresnek	11,2	189	9,6
Csak a nő keres, vagy a nő sokkal többet keres	14,1	14	15,3
Az egy főre eső háztartási jövedelem kvintilisei			
Alsó	16,1	47	16,1
2.	9,4	63	7,8
3.	12,0	52	10,0
4.	10,9	41	9,7
Felső	9,0	66	7,4
Megtagadja a választ	9,2	44	10,8
Együtt	10,9	313	10,6

2.1.2.3. Munkapiaci helyzet

Munkapiaci státus. A férfiak között nem találunk érdemi számban olyanokat, akik kifejezetten azért maradnának távol a munkapiacról, hogy otthoni teendőkkel, gyerekneveléssel foglalkozzanak – vagyis, gyesen, gyeden lennének, esetleg a „háztartásbeli” erőteljesen nőkhöz kötődő szerepét vállalnák magukra. Egyedül a munkanélküliek csoportja az, amelynek tagjairól feltételezhető lenne, hogy jelentősen hosszabb időt fordítanak házimunkára, akár úgy is, hogy az érintett férfiak erre szakosodnak a párkapcsolaton belül.

Adataink szerint azonban erről nincsen szó. Bár az elemszámok alacsonyok – csupán 17 munkanélküli szerepel a mintában –, tendenciájukban összhangban vannak az időmérleg-felvétel eredményeivel.²⁵ Az ISSP-adatok szerint sincsen ugyanis nagyságrendi különbség a pénzkereső és a munkanélküli férfiak otthoni szerepvállalása között. Utóbbiak a munkahellyel rendelkező férfiaknál csak egy árnyalattal többet, mindössze heti 11 órát, vagyis napi mintegy másfél órát töltenek házimunkával, az nagy valószínűséggel nem vállalják magukra az otthoni tevékenységek zömét. Emlékeztetőül: a munka nélkül maradt nők heti 36 órányi házimunkavégzésről számoltak be,²⁶ ami csaknem kétszerese annak, amennyi a főállásban dolgozó társaikra hárul. Ez az eredmény megerősíti az a megállapításunkat, amelyet a nemi ideológiák rendszerváltás utáni alakulása kapcsán tettünk, hogy tudniillik a munkanélküliség a nők számára többé-kevésbé elfogadható szerepalternatívát, a háztartást ellátó asszonyt kínálja, míg a férfi legitim társadalmi funkció nélkül marad.

Idevág Shamir (1986) felvetése, amely szerint a munka nélkül maradó nő a háziasszony-szerepre szorítkozva mintegy a kereső életszakasza során felhalmozott büntudatát igyekszik „ledolgozni”, így próbálva családját kárpótolni otthoni „szolgáltatásokkal” és gondoskodással, amelyekre aktív korában nem volt alkalma. Figyelembe véve a magyar társadalomban erősen uralkodó család- és gyerekcentrikus normákat (ld. pl. *S. Molnár 1999; Pongrácz 2001*), feltételezhetjük, hogy nálunk különösen erősen motiválhatta ilyesféle szándék a (sokszor anyagi kényszerből vállalt) munkájukat elvesztő asszonyokat.

A legtöbb házimunkát a férfiak közül egyértelműen a nyugdíjasok végzik, heti 15 órással.

²⁵ Az 1999/2000-es időmérlegadatok szerint viszont a munkanélküli férfiak a munkanélküli nőknél számottevően több időt fordítanak keresőtevékenységre (napi 315(!) percet, szemben a nők 207 percével), de szabadon végzett tevékenységekre is (356 percet, szemben a 273-al). Emellett pedig az időmérlegadatok visszaigazolják a munkanélküliek körében a házimunkára fordított időben általunk tapasztalt nemek szerinti aránytalanságokat – vagyis azt, hogy míg a munkanélküli nők általában magukra vállalják a háztartási teendőket, a férfiakra nem érvényes ugyanez.

²⁶ Bár ők is meglehetősen kevesen, mindössze 11-en fordultak elő a mintánkban.

A munkaidő hossza. Láttuk tehát, hogy a férfiak alig igazítják háztartásban végzett tevékenységüket munkapiaci pozíciójukhoz. Hasonlóképpen, csak minimális kölcsönkapcsolatot tapasztalunk a dolgozó férfiak által pénzkereső munkával, illetve házimunkával töltött órák száma között is. Ellentétben a nőkkel, akik legalább némileg a munkahelyen eltöltött idő mértékétől tesszük függővé házimunkájuk tartamát, a férfiakat illetően semmiféle kapcsolatot nem figyelhetünk meg a két tevékenységforma végzése között. (A korrelációs kapcsolat a házimunkával, illetve a keresőtevékenységgel töltött órák száma között nem szignifikáns ($\text{sig}=0,633$), $-0,0,36$ -os szintű.)

18. tábla
A hetente házimunkával töltött órák száma a munkapiaci státus és a keresőmunkával töltött órák száma szerint. Átlag. Férfiak

Megnevezés	Átlag	Esetszám	Szórás
Munkapiaci státus			
Főállás/saját vállalkozás	8,7	184	7,6
Egyéb munka	11,6	15	9,7
Munkanélküli	10,9	17	11,1
Nyugdíjas	14,6	96	13,4
Együtt	10,9	313	10,6
A keresőtevékenységgel töltött órák száma hetente (csak dolgozó férfiak)			
1–40	9,7	67	7,4
41–60	8,2	88	6,1
61–	9,6	23	13,2
Együtt	8,9	178	7,8

2.1.2.4. Nemi ideológiák

Ellentétben a nőkkel, a férfiak otthoni feladatvállalására nincsen egyértelmű hatással, hogy mit gondolnak a női szerepekről. Vagyis egy férfi attól, hogy nem vagy kevésbé gondolja azt, hogy a nők igazi álma az otthon és a család, hogy a házimunka teljes mértékben kielégítő feladat lehet számukra, illetve hogy a nők inkább otthon, míg a férfiak a munkában a helye, még nem fog másoknál több házimunkát végezni. Sőt, a korrelációs értékek tanúsága szerint inkább fordított irányú, bár gyenge kapcsolat tapasztalható az attitűdök és a férfiak házimunka-végzése között, bár feltételezhető, hogy ez egyéb keresztthatások következménye.²⁷

²⁷ Nevezetesen arra gyanakodhatunk, hogy a falun élő férfiakat egyszerre jellemzik konzervatívabb attitűdök és – a falusi életmód sajátosságaiból, a ház körüli teendők nagy mennyiségéből adódóan – a több elvégzett házimunka.

19. táblázat

A hetente házimunkával töltött órák száma a nemi szerepekről vallott néhány vélemény szerint – átlag. A véleményekkel való egyetértés foka (1–5 skálán) és a házimunkával töltött órák száma közötti korreláció. Férfiak

Megnevezés	„Állásban lenni is fontos, de a legtöbb nőnek az a vágya, hogy otthona és gyermeke legyen”			„Háziasszonynak lenni is ugyanolyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a kereső munka”			„A férj feladata a pénzkere- sés, a feleségé a háztartás és a család ellátása”		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
Inkább nem ért egyet	9,5	42	8,7	8,6	61	7,2	9,4	85	8,4
Egyet is ért meg nem is	12,4	76	11,6	11,0	71	10,1	10,2	96	9,5
Inkább egyetért	11,1	183	10,6	11,7	167	11,5	12,6	129	12,4
Együtt	11,2	301	10,6	10,9	299	10,5	11,0	310	10,6
Pearson-féle rangkorreláció	0,022			0,139			0,116		
Sig. (2-tailed)	0,701			0,017			0,041		
N	301			299			310		

2.3. Munkapiaci jelenlét és házimunka

Mindeddig anélkül vizsgáltuk a felek háztartási tevékenységét, hogy figyelembe vettük volna ház- vagy élettársuk tulajdonságait, mindenekelőtt annak munkapiaci szerepvállalását. Pedig a különféle tevékenységekre fordított idő allokációját párkapcsolatban élők esetében közös, de legalábbis párhuzamos, összefüggő döntések eredőjeként tekinthetjük, ahol mind a házimunkára, mind a keresőmunkára fordított idő mennyisége függ a partner hasonló időráfordításaitól. Nyilvánvalóan racionális döntés lehet a férfi házimunkára fordított időmennyiségét akár radikálisan is csökkenteni például azokban a családokban, ahol a feleség (partner) kisgyerek mellett az egész napot otthon tölti. Legalább ilyen érdekes és kevésbé ismert probléma viszont, hogy mi történik a házimunka megosztásának frontján azokban a családokban, amelyekben a férfi nem végez valamilyen okból keresőtevékenységet, és az asszony jár el dolgozni.

A 20. táblázat azt mutatja meg, hogy átlagosan hány órát tölt házimunkával a nő, illetve a férfi a munkapiaci aktivitás egyes kombinációi esetében. A következő típusokat különítettük el: (1) mindkét fél dolgozik (főállásban, saját vállalkozásban, esetleg alkalmi munkákat végezve); (2) mindkét fél nyugdíjas; (3) a férfi dolgozik, a nő gyereknevelés céljából (gyes, gyed gyet) vagy kifejezetten a házimunkára szakosodva (háztartásbeli) otthon van; (4) a férfi dolgozik, a nő vala-

milyen egyéb okból (munkanélküliség, nyugdíj, egyéb) nem dolgozik; (5) a nő dolgozik, a férfi bármilyen okból nem dolgozik; (6) egyik fél sem dolgozik – de nem nyugdíjasok.²⁸

20. táblázat
A partnerek munkapiaci pozíciója és részvételük a házimunkában

Munkapiaci pozíciók	Nők			Férfiak		
	Átlag (óra/hét)	Esetszám	Szórás	Átlag (óra/hét)	Esetszám	Szórás
Mindkettő dolgozik	20,9	252	11,2	9,3	249	8,7
Mindkettő nyugdíjas	33,6	147	16,2	15,6	148	14,7
A férfi dolgozik, a nő háztartásbeli vagy gyesen/gyeden/gyeten van	33,2	82	16,2	7,6	79	8,2
A férfi dolgozik, a nő egyéb okból nem dolgozik	32,4	56	12,5	6,7	56	6,5
A nő dolgozik, a férfi nem dolgozik	23,8	50	10,2	13,1	50	12,8
Egyik sem dolgozik egyéb okból	36,4	42	19,4	13,5	42	14,6
Együtt	27,8	629	15,7	11,0	625	11,4
Varianciaanalízis	Sig=0,000 Eta-négyzet=0,159			Sig=0,000 Eta-négyzet=0,072		

A 20. táblázat egyik fő tanulsága, hogy a nők otthoni leterheltségére nincsen érdemi hatással az, hogy társuk végez-e keresőmunkát. Függetlenül ettől egy átlagos nő mintegy 21–24 órányi házimunkát végez hetente, amennyiben ő maga dolgozni jár, és körülbelül másfélszer ennyit, ha valamilyen oknál fogva nincs keresőmunkája. Alapvetően két magatartásminta különül tehát el: a dolgozó és emellett naponta otthon átlagosan 2–3 órát tevékenykedő nőé, valamint a háztartást főtevékenységként, napi kb. 5 órában (beleértve a hétvégét is) végző nőé. Eszerint a nő otthoni teendőire fordított idejének mennyiségét nem csökkenti, ha férje valamilyen oknál fogva nem jár el dolgozni: vagyis korántsem tapasztalható a feladatok átcsoportosítása, a szerepek felcserélése a hagyományos modellel ellentétben, női keresős családmodell esetében.

Előbbi állításunk akkor is helytálló, ha a férfiak a róluk szóló beszámolók szerint ilyen helyzetekben valamivel több házimunkát végeznek. A dolgozó partner mellett valamilyen oknál fogva keresőtevékenységet nem folytató férfiak átlagosan heti 13 órás időráfordításról számoltak be – szemben a dolgozó férfiak 7–9 órájával. Kérdés az, hogy ez a többletsegítség miért nem csökkenti a pénzkereső tevékenységet *nem* végző férfi mellett élő nők otthoni terheit. Lehetséges, hogy az érintett férfiak nem a nők tevékenységét kiváltó munkákban – mosás, takarítás, főzés ... –

²⁸ Kihhasználva, hogy a munkapiaci pozícióját mind a megkérdezetteknek, mind pedig házas-/élettársának ismerjük, a táblázatban az elemszám növelése érdekében a megkérdezetteknek mind az önmagáról, mind pedig a társáról adott információit felhasználjuk. Ezt azért tehetjük meg, mert a vizsgált csoportok egyikében sem volt statisztikailag számottevő eltérés a csoportba tartozó nők, illetve férfiak önmagukról adott beszámolója, illetve az ugyanebbe a csoportba tartozó nőkről/férfiakról a társuk által adott beszámoló között.

vállalnak részt, hanem inkább olyan, esetleg „férfiasabb” feladatokat találnak maguknak, amelyek elvégzetlenül maradnának vagy amelyeket külső segítséggel végeztetnének akkor, ha ő maguk munkába járnának. Ilyenek lehetnek a ház körüli szerelési munkák, kerti feladatok stb.

A férfiak körében egyébként a házimunkák végzésének szintén két, többé-kevésbé elkülönülő mintázata látszik kirajzolódni. Eszerint ha bármilyen okból kifolyólag nem járnak munkába – akár nyugdíjasok, akár munkanélküliek –, hetente átlagosan kb. 13–16 órát, vagyis napi mintegy 2 órát fordítanak ilyen célra. Erre nincsen hatással az sem, hogy feleségük, illetve élet társuk dolgozik-e. A dolgozó férfiakat ugyancsak nem látszik érdemben befolyásolni partnerük munkapiaci státusa. Tekintettel az itt közölt becslések pontatlanságára, valószínűleg nem beszélhetünk érdemi különbségről a dolgozó partnerrel élő férfiak heti 9, míg az otthon tartózkodó partnerrel élők heti 7–8 órája között.²⁹

Ami tehát a munkanélkülivé válásnak a házimunkavégzésre gyakorolt hatását illeti, meglehetősen eltérő mintázatot találunk a nők és a férfiak között. Míg előbbiek esetében a házimunka tartama lényegében a korábban keresőmunkával töltött idővel azonos, addig a munkanélküli férfiak életében csak igen mérsékelt szerepet játszik – még ha nagyobb is, mint a foglalkoztatott férfiakéban. Ugyanezt találja egyébként Falussy is (2001) a 2000-es időmérlegadatokon. Megállapítása szerint a keresőtevékenység elvesztésével „... *A nők háztartási munkavégzésében ... olyan nagyságrendű növekedés következik be, amellyel a háztartásban végzett munkájuk ideje (354 perc) jócskán meg is haladja az elvesztett főkereső munkaidőt (307 perc)...*” „*A munka nélkül maradó férfiak összmunka-időn belüli kereső-termelő ideje ugyan kevésbé esik vissza, mint a nőké, de a háztartásban végzett többlet-munkaidejüket is szerényebben (az aktív keresőkhöz viszonyítva annak alig kétszeresére) képesek növelni.*” (214. o.)

Mindez egyébként nem tűnik speciálisan magyar jelenségnek. Nagyon hasonló következtetésekre jut Izraelben végzett vizsgálatában Shamir (1986). Egy munkanélküliből és egy kereső félből álló párokat vizsgálva arra jutott, hogy a munka nélkül maradó férfi ugyan nagyobb részt vállal a házimunkában, de ezzel korántsem veszi át a nő szerepét. (Eltérés viszont, hogy ő a nők munkanélkülivé válása esetében is a házimunka-ráfordítás viszonylag kismértékű növekedését tapasztalja – amivel persze ők megerősítik egyébként is fennálló dominanciájukat a házimunka ellátásában.)

²⁹ Bár a két csoport között mért különbség statisztikai értelemben szignifikáns.

2.4. Ki mennyi házimunkát végez? – Modellek

Az eddig csoportátlagok révén bemutatott összefüggéseket tovább pontosíthatjuk regresszióanalízis segítségével. Itt az egyén által végzett házimunka mennyiségét úgy becsüljük, hogy egyidejűleg több csoportképző tulajdonságot veszünk figyelembe, és ily módon elkülönítjük egymástól az egyes tényezők önálló szerepét. Az életkor hatását például úgy vizsgálhatjuk, hogy közben azonos szinten tartunk olyan egyéb jellemzőket, mint például a gyerekek száma, a lakóhely stb.

Modelljeinkben a házimunkával töltött órák száma helyett annak logaritmusát becsültük.³⁰ Így paramétereink (a kiszámított egyenlet együtthatói) azt mutatják meg, hogy az egyes faktorok egységnyi változása hány *százalékkal* növeli meg az egyén által házimunkával töltött órák számát. Az egyenleteket férfiakra és nőkre elkülönítve számítottuk ki, azokba több lépcsőben építve be a magyarázó változókat. Ebben többé-kevésbé követtük az előbbi fejezet gondolatmenetét – vagyis itt is olyan tulajdonságcsoportokat különítettünk el, mint a korábbi elemzésben. Az egyetlen lényeges eltérés, hogy a nemi ideológiákat reprezentáló összevont változót utolsóként vontuk be a regressziós modellbe. Az első lépésben csak a személyes és demográfiai tulajdonságokkal számoltunk: az interjúalany életkorát, gyermekei számát és életkorát, hogy házasságban vagy élettársi kapcsolatban él-e, lakóhelyének jellegét. A második modell az előbbieken túl erőforrás-jellemzőket is tartalmaz: a relatív erőforrások közül a megkérdezett iskolai végzettségét, valamint azt, hogy partnerénél többet, kevesebbet vagy ugyanannyit keres-e. Ebben a fázisban került a modellekbe az egy főre jutó háztartási jövedelem nagysága is.³¹ A harmadik modellben azután már az interjúalany, valamint vele együtt élő partnerének munkapiaci jellemzői is megjelennek: gazdasági státusuk és a munkahelyükön ledolgozott órák száma. Végül az utolsó modell azt vizsgálja, hogy a strukturális körülmények mellett marad-e még viselkedésformáló szerepe az egyéni véleményeknek, preferenciáknak is.

2.4.1. Nők

A regressziós elemzések szerint végső soron öt tényező határozza meg a nő házimunkára fordított idejét. Ezek (a hatás erősségének sorrendjében): *kisgyerek jelenléte a háztartásban, a háztartás jövedelmi viszonyai, a lakóhely jellege, a nő iskolázottsága és a női szerepekkel kapcsolatos attitűdjei.*

³⁰ Ennek oka, hogy a családi jövedelem és a házimunkavégzés között – különösen a nőknél – erős logaritmikus kapcsolat mutatható ki.

³¹ Pontosabban: a háztartási jövedelem logaritmus, valamint a háztartástagok számának logaritmus.

Meglepő és sokatmondó eredményünk tehát, hogy az elvégzett házimunka mennyisége nem függ önmagában attól, hogy végez-e egyáltalán a nő keresőtevékenységet, illetve hogy – ha végez – milyen óraszámban teszi azt. Nincsen számottevő hatása annak sem, hogy férfi partnere dolgozik-e foglalkozásszerűen, és ha igen, mennyit. A magyar nők házimunkára fordított ideje eszerint meglehetősen rugalmatlan a felek munkapiaci részvételével szemben. A házimunka-terhelést elsősorban a szükségletek (van-e a háznál kisgyerek, illetve városi vagy falusi életmódot folytat-e a család), az anyagi lehetőségek (a család jövedelmi helyzete), a diplomás léttel együtt járó sajátosságok, valamint (kisebb mértékben) személyes attitűdjeik határozzák meg. Ezeken túl a nőnek nincs módja igazodásra – sem a saját, sem pedig a férje számára rendelkezésre álló szabadidő-mennyiséghez. A hasonló (többségében amerikai) kutatások általában egyértelmű negatív kapcsolatot találnak a nők munkahelyi és otthoni munkavégzése között, vagyis a magyar viszonyok e tekintetben is eltérnek a jellemző nyugati trendektől. Valójában számos külföldi vizsgálat egyenesen azt mutatta, hogy az a tény, hogy a nő dolgozik-e vagy sem, a legfontosabb determinánsa a házimunkával töltött idejének (*Shelton – John 1996; Berardo és mások 1987; Maret – Finlay 1984*).

Ami Magyarországon lényeges hatást gyakorol a nő munkavégzésére, az a családban élő *hat évesnél fiatalabb gyermekek száma*.³² Figyelemre méltó, hogy egy ilyen korú gyermek nevelése – a hasonló tulajdonságokkal bíró, de nem kisgyerekes nőkéhez viszonyítva – akkor is bő egyharmadával megnöveli az anya házimunkára fordított idejét, ha (már) nincsen gyese vagy gyeden. Ráadásul nem találtunk kimutatható különbséget aszerint sem, hogy a gyermek a 0–3 éves vagy pedig a 4–6 éves korcsoportba tartozik-e. Ez megint azt jelzi, hogy a nők nem csupán abban az életszakaszukban végeznek kiugróan sok házimunkát, amikor kicsi gyerekükkel otthon maradva kifejezetten a család ellátására „szakosodnak”, hanem azután is még jó darabig. Ez az eredményünk összhangban van Vaskovics és társai (2005) panelvizsgálaton alapuló megállapításával, miszerint az „átmenetileg” fokozott háztartási szerepet vállaló nők hajlamosak konzerválni ezt a helyzetet. A korábban kialakult, esetleg jóval kiegyensúlyozottabb családi szerepek csak lassan és nehezen vagy egyáltalán nem rendeződnek vissza az adott életszakasz lezárulta után. Ugyanakkor eredményeink szerint már nem okoz többletterhet a házimunkában (amennyiben nem számítjuk bele a gyereknevelésre, a gyerekekkel való foglalkozásra szánt időt), ha a gyerek elmúlt 6 éves. Ez feltehetőleg a nagyobb gyerekek fokozott önállóságának, továbbá annak tudható be, hogy ők már maguk is vállalnak bizonyos részt a közös feladatokból.

További lényeges faktor még *a család jövedelmi helyzete*. Minél nagyobb egy család összjövedelme (illetve az egy főre eső jövedelem szintje), annál kevesebbet időt tölt az asszony házimunkával: 10 százaléknyi jövedelemnövekedés átlagosan kb. 3 százalékkal csökkenti az arra

³² Ez az eredmény egybeváág külföldi vizsgálatok tapasztalataival. Ld. pl. Berardo és mások 1987.

fordított idő mennyiségét. Ennek alapvetően kétféle oka lehet: egyrészt megfelelő jövedelem mellett az elvégzendő házimunkák egy részét önerő felhasználása helyett piaci szolgáltatásként vásárolják meg a családok, másrészt pedig szerepet játszhat benne az is, hogy a magasabb jövedelmű családokban általában a nő is sok időt tölt keresőmunkával, így eleve kevesebb alkalma marad a házimunkára. Az utóbbi hatást azonban azáltal már kiszűrtük, hogy a nő által keresőmunkára fordított idő hosszát bevontuk a modellbe. Megállapíthatjuk tehát, hogy a magasabb háztartási jövedelem arra hajlamosít, hogy a család a házimunkát piaci szolgáltatás megvásárlásával váltsa ki, ezzel csökkentve a nő munkaterhelését. A házimunka megvásárlásának formája lehet munkavállaló (pl. takarítónő) alkalmazása vagy (gyakrabban) a házimunkát egyszerűsítő gépek beszerzése (automata mosógép, mosogatógép, háztartási robotgépek...), illetve közvetlen szolgáltatásvásárlás (tisztítószolgálat igénybevétele, éttermi étkezések...).

Az elvégzett házimunka mennyiségének alakulásában – az egyéb tényezőket változatlan szinten tartva is – lényegesnek bizonyul még a *lakóhely típusa*. Az egyéb körülmények azonosságával mellett is mintegy 22 százalékkal több időt tölt házimunkával egy falusi, mint egy városi nő. Ez az eltérés közvetlenül az urbanizáció hiányából és a falusi életmód hagyományosabb jellegéből adódik. Az eredetileg mért, ennél nagyobb különbség többi része a falusi léttel együtt járó anyagi körülmények, alacsonyabb iskolázottság, illetve az inaktívak magasabb hányadának velejárója.

Újólag összhangban a külföldi tapasztalatokkal, nem elhanyagolható az *iskolai végzettség* hatása sem. Nálunk csak a diplomás nők alkotnak a többiekkel eltérő csoportot: ők mintegy 28 százalékkal végeznek kevesebb házimunkát másoknál. Ez az eredmény alátámasztani látszik a relatív erőforrások jelentőségéről szóló felvetést, miszerint a magasan képzett nők jobb alkupozícióban vannak a társukkal való feladatmegosztásban. Feltehető továbbá, hogy ezekben a háztartásokban összességében kevesebb házimunkát végeznek. A jelenség kizárólag a végzettségre vezethető vissza, független a jövedelmektől: annak ugyanis, hogy a férfinál többet vagy kevesebbet keresnek, nincsen differenciáló hatása. Arról lehet szó, hogy magasan képzettek szemében leértékelődik a házimunka és felértékelődnek a szabadidő eltöltésének egyéb formái, ezért a diplomás nők – azonos jövedelmi szint mellett is – kevesebb házimunkát végeznek akár partnerükre áthárítva a feladatok egy részét, akár teljesen lemondva a hagyományos háztartási munkák (varrás, befőzés, nagy főzések...) ellátásáról.

Végül lényeges eredményünk, hogy erős strukturális kényszerek mellett is szerepet játszhat a nő otthoni terheinek alakulásában az, hogy ő maga *mit gondol a házimunka értékéről*, továbbá arról, hogy az alapvetően kinek a feladata. Azok a nők ugyanis, akik másoknál jobban hisznek a házimunka személyiség-kiteljesítő szerepében és abban, hogy ma is érdemes fenntartani a hagyományos munkamegosztást férfi és nő között, másoknál valamelyest több időt töltenek el házimunkával. Azok viszont, akik ezekről a kérdésekről liberálisabb álláspontot képviselnek,

hasonló objektív körülmények mellett kevesebb terhet vállalnak otthon magukra. Ezek az eredmények egyértelműen azt sugallják, hogy a nők otthoni munkaterheit nem tekinthetjük egyszerűen külső kényszerekre, a társadalmi és gazdasági körülmények nyomására adott válasznak.

21. táblázat

A nők házimunkára fordított idejét meghatározó tényezők. Regresszióanalízis. Független változó: a hetente házimunkával töltött órák számának logaritmus

Változó	1. modell Demográfiai tulajdonságok		2. modell 1.+ erőforrások		3. modell 2.+ a felek munkapiaci helyzete		4. modell 3.+ nemi ideológiák	
	B együtt- ható	Standard hiba	B együtt- ható	Standard hiba	B együtt- ható	Standard hiba	B együtt- ható	Standard hiba
Konstans	2,63***	0,10	6,44***	0,83	6,49***	0,97	6,31***	0,98
31–40 év	0,01	0,12	-0,09	0,13	-0,13	0,14	-0,10	0,14
41–50 év	0,30*	0,12	0,20	0,13	0,14	0,13	0,15	0,13
51–60 év	0,42***	0,12	0,30**	0,13	0,12	0,15	0,12	0,15
60 felett	0,61***	0,12	0,36**	0,15	0,08	0,18	0,08	0,18
0–6 éves gyerekek száma	0,50***	0,07	0,34***	0,08	0,36***	0,09	0,38***	0,09
7–14 éves gyerekek száma	0,03	0,06	0,02	0,07	0,03	0,07	0,01	0,07
15–18 éves gyerekek száma	0,02	0,06	-0,02	0,08	-0,03	0,08	-0,03	0,08
Élettársi viszony	0,04	0,09	0,01	0,10	0,01	0,10	0,02	0,10
Község	0,36***	0,07	0,23***	0,07	0,23***	0,07	0,22***	0,07
Max. 8 osztály			0,08	0,09	0,07	0,10	0,05	0,10
Szaktanácsadó			0,01	0,10	0,01	0,10	0,00	0,10
Felsőfokú végzettség			-0,29**	0,13	-0,30**	0,13	-0,28**	0,13
A nő keres többet			-0,14	0,11	-0,08	0,12	-0,08	0,12
A férfi keres többet			0,15*	0,08	0,13	0,08	0,11	0,08
Háztartási jövedelem (ln)			-0,32***	0,07	-0,32***	0,08	-0,30***	0,08
Háztartáslétszám (ln)			0,06	0,16	0,12	0,16	0,12	0,16
A nő nyugdíjas					0,22	0,17	0,25	0,17
A ő gyese, gyeden vagy htb.					-0,09	0,18	-0,07	0,18
A nő egyéb okból nem dolgozik					0,10	0,21	0,16	0,21
A nő heti munkaóráinak száma					0,00	0,00	0,00	0,00
A férfi nyugdíjas					0,01	0,14	0,02	0,14
A férfi egyéb okból nem dolgozik					-0,29	0,20	-0,26	0,20
A férfi munkaóráinak száma					0,00	0,00	0,00	0,00
Nemi ideológiák (magasabb érték=konzervatívabb álláspont)							0,06*	0,03
Korrigált R-négyzet	0,207	0,310			0,321		0,326	

***: Sig ≤ 0,01; **: Sig ≤ 0,05; *: Sig ≤ 0,10

Referenciacsoport: 18–30 év közötti, házasságban élő, érettségivel rendelkező, a férjéhez hasonló jövedelemmel rendelkező, városban élő dolgozó nő, akinek a férje is dolgozik – átlagos mértékben konzervatív állásponttal a nemi szerepekkel kapcsolatban, átlagos jövedelmű családban.

2.4.2. Férfiak³³

A férfiak házimunka-terhelésére *partnerük munkapiaci pozíciója* gyakorolja messze a legnagyobb hatást. Ha a nő bármilyen oknál fogva – de nem nyugdíjasként – otthon van, a férfi 80–100 százalékkal is csökkenti az erre fordított időt. Nem alkalmazkodik viszont a felesége (partnerre) által ledolgozott munkaórák számához: dolgozó társ mellett ugyanannyi házimunkát lát el, akármennyi időt is tölt az a munkahelyén. Ugyancsak indifferens a saját munkapiaci pozíció is.³⁴

A férfira is hat viszont a család *anyagi helyzete*: a kedvezőbb körülmények között élő családokban nem csak a nő, de a férfi is kevesebb időt fordít házimunkára, mint a kevésbé jómódú háztartások tagjai. Számszerűen: az (egy főre jutó) jövedelem 10 százaléknyi növekedése 4,5 százalékkal csökkenti a férfi által házimunkára fordított idő mennyiségét. Csakúgy, mint a nők esetében, magyarázatként itt is a piacon megvásárolható termékek és szolgáltatások házimunkát kiváltó hatására kell elsősorban gondolnunk, hiszen a keresőtevékenységgel töltött idő hatását kiszűrtük.

Végezetül megnöveli a férfi által végzett házimunka mennyiségét a *falusi lakóhely* is. A városi férfiakkal képest a falun élők 41 százalékkal dolgoznak többet – vagyis a falusi életmód nagyobb mértékű relatív többletterheléssel jár a férfiak, mint a nők számára.

Ellentétben a nőkkel, a férfiak házimunkavégzésére nincsenek hatással a nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiáik. Attól, hogy egy férfi a nőknek (elvben) a sajátjához hasonló társadalmi szerepeket szán, nem következik, hogy ő maga ezt a közeledést növekvő otthoni tehervállalással igyekezne szolgálni.³⁵ Hasonlóképpen az ideológiák és értékrendek hatásának hiányára (is) utal, hogy nem játszik szerepet a férfi iskolai végzettsége sem: külföldi kutatások közül számos azt találta, hogy az iskolázottabb férfiak másoknál jobban kiveszik részüket a ház körüli teendők-ből (*Berardo és mások 1987*). Ennek persze oka lehet az is, hogy mi itt nem a családon belüli arányos szerepvállalásuk alakulását vizsgáltuk, hanem annak abszolút mértékét. (Elképzelhető ugyanis, hogy a férfiak liberálisabb attitűdje nem annyira fokozott saját szerepvállalásra ösztönöz, hanem ahhoz járul hozzá valamilyen módon, hogy partnerüké csökkenjen.) Másik lehetőség – és ezt adatainknak a hazai időmérleg vizsgálatokkal való összevetése is alátámasztja – hogy a

³³ A férfiak esetében a házimunkára fordított idő logaritmusának kiszámításakor gondot okozott a kérdésre „0” választ adó, tehát a háztartásban egyáltalán nem dolgozó férfiak magas száma (22 eset, a férfiak 7 százaléka). A problémát végül a 0-k 1-es értékre való átkódolásával oldottuk meg, amivel impliciten azonosnak tekintettük a házimunkát egyáltalán nem végző és a csak minimális házimunkát végző férfiakat.

³⁴ A tekintetben, hogy a férfi házimunkavégzésére hatással van-e akár társa, akár önmaga munkapiaci jelenléte, erősen inkonzisztens eredményekről számolnak be a külföldi vizsgálatokat összefoglaló szerzők (ld. pl. *Shamir 1986; Shelton – John 1996; Maret – Finlay 1984*).

³⁵ A modell paramétereinek alakulása (továbbá a lakóhely és a nemi ideológiák összefüggése) arra utal, hogy a leíró statisztikák révén az ideológiák és a munkavégzés között kimutatott kapcsolat valóban a településtípus kereszthatásának volt tulajdonítható.

férfiak iskolai végzettsége és a házimunkára fordított idejük összefüggésének hiányát a ház körüli munkák nálunk nagy súlya okozza. Ez a tevékenység ugyanis – ami ellensúlyozhatja a klasszikus házimunkákban való növekvő részvételüket – magasabb iskolai végzettség esetén kevesebb időt foglal le a férfiak életéből. Ezt a megkülönböztetést azonban adataink nem teszik lehetővé.

Más kutatásokkal egybevégt az eredményünk, miszerint a férfi otthoni teendőinek mennyiségére nincsen hatással az, hogy van-e gyermek a háztartásban. Amerikai szerzők több esetben negatív kapcsolatot találtak a férfi házimunka-ráfordítása és a háztartás mérete, illetve a kisgyerekek száma között (Berardo és mások 1987). Végül fontos megállapítanunk, hogy a relatív erőforrások hipotézise sem látszik igazolódni a hazai mintán: az iskolai végzettség (illetve az abból adódó alkupozíció) mellett a felek jövedelmének egymáshoz viszonyított szintje sem hat a férfi házimunkavégzésére (sem).

22. táblázat

A férfiak házimunkára fordított idejét meghatározó tényezők. Regresszióanalízis.

Függő változó: a hetente házimunkával töltött órák számának logaritmus

Változó	1. modell Demográfiai tulajdonságok		2. modell 1.+ erőforrások		3. modell 2.+ a felek munkapiaci helyzete		4. modell 3.+ nemi ideológiák	
	B együtt- ható	Standard hiba	B együtt- ható	Standard hiba	B együtt- ható	Standard hiba	B együtt- ható	Standard hiba
Konstans	1,33***	0,20	3,98**	1,87	6,93***	2,17	7,06***	2,17
31–40 év	0,47**	0,21	0,48**	0,23	0,37	0,23	0,35	0,23
41–50 év	0,34	0,23	0,22	0,24	0,05	0,25	0,04	0,25
51–60 év	0,28	0,23	0,24	0,25	0,10	0,27	0,06	0,27
60 felett	0,70**	0,23	0,59**	0,26	0,52	0,34	0,51	0,34
0–6 éves gyerekek száma	–0,02	0,14	–0,03	0,19	0,06	0,20	0,08	0,20
7–14 éves gyerekek száma	0,02	0,09	0,01	0,11	0,02	0,12	0,03	0,12
15–18 éves gyerekek száma	0,10	0,16	0,10	0,18	0,15	0,18	0,14	0,18
Élettársi viszony	0,16	0,19	–0,06	0,21	–0,10	0,22	–0,12	0,22
Község	0,49***	0,13	0,41***	0,14	0,41***	0,14	0,41***	0,14
Max. 8 osztály			0,06	0,22	0,09	0,22	0,05	0,22
Szaktudás-képző			0,04	0,18	0,00	0,18	0,00	0,18
Felsőfokú végzettség			–0,02	0,24	–0,04	0,24	–0,01	0,24
A nő keres többet			–0,10	0,30	–0,23	0,32	–0,24	0,32
A férfi keres többet			–0,19	0,15	–0,08	0,16	–0,07	0,16
Háztartási jövedelem (ln)			–0,24	0,16	–0,44**	0,18	–0,45**	0,18
Háztartáslétszám (ln)			0,25	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26
A férfi nyugdíjas					–0,24	0,29	–0,27	0,29
A férfi egyéb okból nem dolgozik					–0,04	0,37	–0,09	0,37
A férfi munkaóráinak száma					0,00	0,00	0,00	0,00
A nő nyugdíjas					–0,32	0,34	–0,31	0,34
A nő gyased, gyeden vagy htb.					–0,79**	0,35	–0,81**	0,35
A nő egyéb okból nem dolgozik					–1,02**	0,40	–1,05**	0,40
A nő munkaóráinak száma					–0,01	0,01	–0,01	0,01
Nemi ideológiák (magasabb érték=konzervatívabb álláspont)							0,08	0,07
Korrigált R-négyzet	0,063		0,056		0,074		0,075	

***: Sig ≤ 0,01; **: Sig ≤ 0,05; *: Sig ≤ 0,10

Referencia csoport: 18–30 év közötti, házasságban élő, érettségivel rendelkező, a feleségéhez hasonló jövedelemmel rendelkező, városban élő dolgozó férfi, akinek a felesége is dolgozik – átlagos mértékben konzervatív állásponttal a nemi szerepekkel kapcsolatban, átlagos jövedelmű családban.

3. A házimunka párkapcsolaton belüli megosztásának típusai és egyenlőtlenségei

3.1. A házimunkára fordított idő hossza

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogyan függ össze egyazon háztartáson belül a férfi és a nő házimunkára fordított idejének hossza, illetve hogy a házimunka megosztásának milyen típusai léteznek ma Magyarországon. A lehetséges változatok a következők: Elképzelhető, hogy akik sok időt töltenek házimunkával nem vagy csak kevésbé számíthatnak ebben partnerükre, és így a feladatok oroslánrésze rájuk marad – vagyis a felek tevékenysége egymást *helyettesíti*. A másik eshetőség az, hogy a háztartásban olyan sok a tennivaló, hogy mindkét félre kiugróan sok teher hárul, illetve fordítva, elég kevés ahhoz, hogy mindkét fél kímélheti magát – ezekben az esetekben a felek tevékenysége egymásét *kiegészíti*.

Adataink szerint általánosságban inkább az utóbbi helyzet jellemzi a magyar háztartásokat. Az egyes párkapcsolatokban a férfi és a nő által végzett házimunka-mennyiség között nem túlságosan erős, ám nem is elhanyagolható, pozitív kapcsolat van, a korrelációs együttható értéke 0,314 (sig=0,000). Ez azt jelzi, hogy az átlagosnál többet dolgozó nőnek rendszerint partnere is többet dolgozik az átlagos férfinál – és hasonló párhuzam figyelhető meg a viszonylag keveset dolgozók esetében is. A felek tehát nem szükségszerűen egymás helyett dolgoznak sokat, hanem inkább társuk munkáját kiegészítve.

Ebből persze nem következik, hogy ne lennének számottevő egyenlőtlenségek az otthoni teendők nemek szerinti elosztásában, hiszen a két fél által házimunkára fordított idejének aránya csaknem minden esetben eltér 1-től, és jelentős munkatöbbletet mutat a nő javára. Ráadásul, mint azt a lineáris korreláció alacsony szintje is mutatja – az együttmozgás is csak az esetek egy részében mutatkozik.

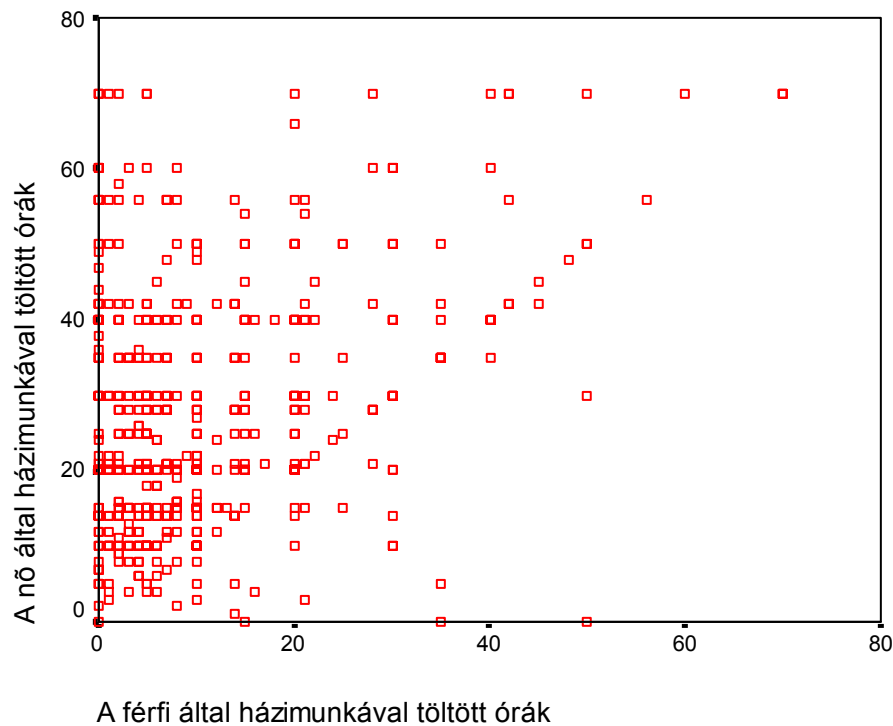
A következőkben kicsit részletesebben járjuk körül ezt a kérdést. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a „ha több a munka, mindkét fél többet dolgozik” összefüggés nem minden háztartásban teljesül egyformán, mint ahogy a terhek átlagosan 7,7-es szorzóval jellemezhető megosztása is nagy eltéréseket mutat családonként. Ezeken túl aszerint is nagyok a differenciák, hogy *összesen* mennyi időt szánnak házimunkára a felek. Feltehető, hogy az erősen házimunka-intenzív, sok kisgyereket ellátó és emellett kevésbé gépesített, esetleg állattartással, növénytermesztéssel is foglalkozó, ház körüli kerttel rendelkező, így hetente összesen akár 65–75 órát is ilyen tevékenységekkel töltő pároktól a háztartási gépekkel jó felszerelt, számos szolgáltatást a piacon megvá-

sárló, otthon csak a minimálisan szükséges feladatokat ellátó, tehát mindösszesen mintegy 8–10 órát dolgozó párokig terjedhet a sor. A következőkben a háztartások ilyen jellegű különbségeit is számításba vesszük.

Jól megfigyelhetjük a munkamegosztás típusainak sokszínűségét, valamint – közvetve – a közös háztartásokban élő felek által házimunkára fordított összes időmennyiség erős szóródását is a két fél házimunka-végzésének összefüggéseit bemutató *10. ábrán*.

10. ábra

Az együtt élő felek hetente házimunkával töltött átlagos ideje közötti kapcsolatot megjelenítő scatter plot-diagram

Az először szembeűnő jelenségek közé tartozik, hogy – mint azt már korábban is érintettük – gyakorlatilag elhanyagolható az olyan esetek aránya, amikor a férfi – akármilyen kevéssel is – több időt töltene házimunkával, mint a nő. (A grafikon egy háromszöget formáz, vagyis a négyzetnek az a fele, amely a jelzett szituációra utalna, szinte üres.) A mindössze 4 százalékos hányad mellett további 12 százaléknál a két időmennyiség megegyezik – tehát a háztartások fennmaradó 84 százalékában érvényesül az a gyakorlat, amely a házimunkát elsősorban a nő háztáskörébe utalja.

A pontok az ábra bal szélső oszlopánál sűrűsödnek, vagyis abban a sávban, ahol az otthon legfeljebb heti 10–12 órát dolgozó férfiak vannak feltüntetve. Bár azt mondhatjuk, hogy a bal alsó sarok közelében erősebb a koncentráció, azaz gyakrabban fordul elő, hogy mindkét fél kevesebbet foglalkozik házimunkával, az is világos, hogy a háztartásban keveset dolgozó férfi mellett a legkülönbélebb intenzitással dolgozó nőket találhatunk.

A következőkben a férfiakat az általuk végzett házimunka mennyisége szerint öt, körülbelül egyenlő nagyságú csoportra osztjuk. Ezután ha az egyes csoportokba tartozók házastársának/élettársának terhelését vizsgáljuk, megfigyeljük a felek által otthon ledolgozott összes óraszámot, valamint a két fél által ledolgozott óraszámok arányát is, szépen megmutatkozik a magatartásminták sokszínűsége. A házimunkára egész kevés időt (heti 0–2 órát) fordító férfiak társai nem dolgoznak kevesebbet a női átlagnál: körülbelül 28 órát hetente. Vagyis bár ezekben a háztartásokban az átlag alatt van (29 óra) a heti háztartási összmunkaidő, az szinte teljes egészében – átlagosan 96 százalékban – a nőt terheli. E férfiak nőtársai közül 20 százalék az otthon legtöbbet, további 16 százalék pedig a második legtöbbet dolgozók ötödébe tartozik – vagyis a munkamegosztás itt meglehetősen szélsőséges. Mint látni fogjuk, ezek a családok jelentős arányban – de nem kizárólag – azok közül kerülnek ki, ahol a nő gyesen, gyeden, nyugdíjasként vagy inaktívként marad otthon, és csak társa végez keresőtevékenységet. A jelenség azonban maradéktalanul nem általánosítható: a keveset dolgozó férfiak 28 százalékának társa a legkevesebbet dolgozó nők közül kerül ki – az ő esetükben egyenlőbb munkamegosztásról beszélhetünk, ami alacsony összmunkaidő-ráfordítás mellett valósul meg.

A másik póluson – a heti 20 óránál többet dolgozó férfiak között – viszont az a jellemző, hogy a háztartásban összességében kiugróan sok a feladat: ők társaikkal együtt összesen mintegy 71 órát fordítanak ilyen célra. Vagyis a szóban forgó férfiak tehervállalásukkal nem kiváltják, hanem inkább kiegészítik párjuk munkáját: az asszonyok ezekben a háztartásokban átlagosan heti 38 órát töltenek otthoni teendőikkel, és nagy többségük a legtöbbet dolgozó nők kategóriáiból kerül ki. 11 százalékuk esetében viszont a társ dolgozik kevesebbet otthon, és összességében is a viszonylag kiegyenlített munkamegosztás a jellemző rájuk: ebben a csoportban a férfiak átlagosan csaknem annyi időt fordítanak házimunkára, mint a nők. Mint azt majd részletesebben is megmutatjuk, főként nyugdíjaspárok magatartásmintája ez.

23. táblázat
A családi munkamegosztás néhány jellemzője a férfiak házimunka-ráfordítása alapján képzett kvintilisekben

<i>A férfi időráfordítása</i>	<i>A nő időráfordítása szerint képzett kvintilisek százalékos megoszlása</i>						<i>A nő időráfordítása – átlag, óra/hét, (szórás)</i>	<i>Házimunkára ford. teljes idő a háztartásban, óra/hét (szórás)</i>	<i>A nő házimunka-ráfordítása százalékban (szórás)</i>
	<i>1. k. (0–14 óra)</i>	<i>2. k. (15–20 óra)</i>	<i>3. k. (21–30 óra)</i>	<i>4. k. (31–40 óra)</i>	<i>5. k. (40 óra felett)</i>	<i>Összesen, % (N)</i>			
1. kvint. (0–2 óra)	28	15	20	16	20	100 (138)	28,2 (17,3)	28,9 (17,3)	96% (5,4)
2. kvint. (3–5 óra)	32	21	27	13	7	100 (124)	22,6 (13,8)	26,9 (13,9)	80% (10,4)
3. kvint. (6–10 óra)	24	27	25	13	12	100 (164)	24,4 (13,1)	32,9 (13,2)	70% (12,6)
4. kvint. (11–20 óra)	9	22	31	22	16	100 (106)	29,8 (13,2)	46,5 (14,1)	61% (13,1)
5. kvint. (20 óra fölött)	8	4	29	23	36	100 (91)	37,9 (16,7)	71,2 (23,7)	51% (13,6)
Összesen	22	19	26	17	17	100 (623)	27,8 (15,6)	38,7 (22,0)	73% (18,6)

3.2. Az egyes feladatok megosztása

Mielőtt a házimunka megosztásának egyenlőtlenségeit tovább vizsgálnánk, egy rövid kitérő erejéig tekintsünk végig egy sor konkrét feladattípuson, és tisztázzuk, hogy a családon belül ki azért a felelős. A párkapcsolatban élő válaszadókat arra kértük, hogy előzetesen megadott relációk közül (mindig a nő, általában a nő, mindig a férfi, általában a férfi, mindkettő) adják meg a rájuk jellemző változatot. A felvételben szereplő házimunkatípusok kiválasztása természetesen nem mentes az esetlegességtől, és a listán elsősorban „klasszikusan női feladatok” szerepelnek – a ház körüli javítás kivételével.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy – eltérően a házimunkára fordított idő becslésétől – a feladattípusok felelősének meghatározását illetően érzékelhető volt bizonyos összefüggés az otthoni szerepvállalás nemtől függő megítélésével. Bár férfiak és nők egyaránt úgy nyilatkoztak, hogy családjukban a felsorolt feladatok zömét mindig vagy általában a nő végzi el, mindkét nem tagjai valamelyest nagyobbban látják saját tehervállalásukat, mint ahogyan azt a másik fél megítéli. Más-képpen: a nők közlése szerint túlterheltségük még erőteljesebb, mint ha a férfiak beszámolójára alapozunk, bár az utóbbiak sem vitatják a nők fokozott szerepvállalását.³⁶ Az eltérések azonban nem túlságosan nagyok, és inkább csak abban jelennek meg, hogy a megkérdezettek valamit „kizárólag” vagy csak „nagyobbrészt” tartanak a nő feladatának. Valószínűsíthető, hogy a férfiak gyakoribbnak érzékelik alkalmanként előforduló hozzájárulásukat, ezért választják ők többször az „általában a nő” válaszkategóriát, amikor a másik fél „mindig a nő” meghatározást tartja az igazsághoz közelebb állónak. Az sem kizárt persze, hogy egy részük kérdezési szituációban nem szívesen vállalja a teljesen passzív, az otthoni munkából magát teljesen kihúzó férfi szerepét.

³⁶ Hasonló torzításról számol be – mint azt jeleztük már – pl. Marini és Shelton (1993).

24. táblázat
Néhány házimunkatípus párkapcsolaton belüli megosztása. Százalékos megoszlás

Házimunka		Mindig a nő	Általában a nő	A férfi és a nő egyformán	Általában a férfi	Mindig a férfi	Valaki más	Összesen, % (N)
Mosás	Férfi	69	15	12	1	1	2	100 (326)
	Nő	78	10	10	1	0	1	100 (322)
	Együtt	74	13	11	1	1	1	100 (648)
Kisebb javítások	Férfi	2	1	10	37	48	2	100 (327)
	Nő	3	2	11	35	46	5	100 (321)
	Együtt	2	1	10	36	47	4	100 (648)
Beteg- ápolás	Férfi	26	17	53	2	1	1	100 (321)
	Nő	34	14	49	1	1	2	100 (316)
	Együtt	30	16	51	1	1	1	100 (647)
Bevásárlás	Férfi	28	17	44	5	5	0	100 (327)
	Nő	28	15	48	5	3	1	100 (320)
	Együtt	28	16	46	5	4	1	100 (647)
Takarítás	Férfi	41	18	37	1	1	2	100 (324)
	Nő	52	21	25	1	0	1	100 (321)
	Együtt	47	19	31	1	1	2	100 (645)
Főzés	Férfi	57	19	19	3	1	1	100 (327)
	Nő	63	17	16	2	0	1	100 (322)
	Együtt	60	18	17	3	1	1	100 (649)

A táblázatból látható, hogy minimális azon háztartások aránya, amelyben az együtt élő felek a házimunkák egy részét rendszeresen harmadik személyre háríthatnák át. (Harmadik személyként itt gondolhatunk velük együtt vagy külön élő családtagra, ismerősre, akár a családban élő gyerekre, de fizetett segítségre is.) A leggyakrabban még a ház körüli javításokat szokták a háztartások másra bízni, de ez is csupán az esetek 4 százalékában fordul elő.

A felsorolt tevékenységek között egyetlen olyan akad, amelyet jellemzően a férfiak végeznek a magyar családokban, mégpedig – nem meglepő módon – a ház körüli kisebb javítások elvégzése. A párkapcsolatok több mint 80 százalékára ez érvényes. A két nem tagjai erről teljesen azonos módon nyilatkoznak, vagyis hasonlóan magas arányban jelölik meg ezt a tevékenységet (elsődlegesen) a férfiak feladatánaként. Vagyis e tekintetben egyik nem sem becsüli túl a saját vagy értékeli alul a másik teljesítményét.

A „leginkább női” munkának a mosás bizonyult: az esetek mintegy 86 százalékában ez rájuk hárul. A körülbelül egyenlő munkamegosztás a párok 12 százalékára jellemző, míg csupán 2 százalékos annak a változatnak az előfordulása, hogy a mosást a férfi vállalja. Hasonlóan monopolizált terület a főzés: ezt 78 százalékban inkább a nő látja el. A másik legidőigényesebb tevékenységet, a takarítást szintén nagyon magas – 68 százalékos – arányban végzi inkább a nő, bár

itt már nem elhanyagolható az egyenlő munkamegosztás előfordulása sem, erről számolt be a válaszadók 31 százaléka. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy ebben a kérdésben a legnagyobb az eltérés férfiak és nők közléseiben: utóbbiak megint csak többször számolnak be saját szerepük nagy súlyáról.

A betegápolás terheit nemenként viszonylag kiegyenlített arányban vállalják magukra a családtagok: az esetek mintegy felében egyenlően osztják meg a feladatot egymás között, de 46 százalékban így is elsősorban a nőre hárul ez a teendő.³⁷ Végezetül a többihez képest emancipáltabbnak tűnik a bevásárlás feladatának családon belüli megosztása is, ám ez is csupán annyit jelent, hogy a nők 44 százaléka végzi jórészt ő maga, a párok 46 százaléka körülbelül egyenlően osztja meg a feladatot, míg 10 százalékban a férfié a főszerep.

Az egyes feladatok megosztásának mintázata összességében megerősíti az időráfordítás elemzése alapján nyert képet: a klasszikus házimunka alapvetően a nőre hárul. Segít megérteni az időráfordítás nemek szerint jelentős különbségeit az a körülmény, hogy az olyan nagy időigényű tevékenységeket, mint a főzés és a takarítás, dominánsan a nők végzik.

3.3. A munkamegosztás típusai

Figyelembe véve mind az időallokáció típusaiban, mind az egyes feladatok elosztásában megnyilvánuló sokszínűséget, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyenlőtlenség mértéke – amit egyszerűen kifejezhetünk a két fél által otthoni munkára fordított idő hányadosával – csupán az egyik dimenziója a családi feladatmegosztás problémájának. Érdemi kérdés az is, hogy mennyi az *összes* ráfordított idő. Egészen másfajta háztartás képét láthatjuk kirajzolódni ugyanis ott, ahol a két fél együttesen csak heti 8–10 órát foglalkozik házimunkával – tegyék azt esetleg ugyanannyira egyenlőtlen (pl. 1:4) arányban, mint a heti 35–40 órát dolgozók.

Ennek bemutatására típusokat képeztünk. A csoportképzés technikája a K-középpontú clusterezési eljárás volt. Ezt úgy kell elképzelni, mintha a *10. ábrán* „gócpontokat” jelölnénk meg, és a férfi-női munka azokhoz tartozó kombinációit tekintenénk egy-egy csoport jellegzetes munkamegosztásának. A csoport tagjait pedig a kijelölt ponthoz közel eső, ahhoz eléggé hasonló pontok – háztartások – halmaza képezné.

A megfelelő statisztikai eljárással kiválasztott „gócpontokhoz” tartozó munkakombinációkat, az adott csoportban jellemző egyenlőtlenségi arányt, valamint a házimunkára fordított tel-

³⁷ Érdekes, hogy e tekintetben nincs különbség a gyereket nevelő és a gyereket nem nevelő párok között. Vagyis a relatíve kiegyenlített feladatmegosztás nem csak a kéttagú háztartásokban jellemző, amelyekben – a betegségek hasonló arányú előfordulása esetén – meglehetősen nyilvánvaló, hogy közel azonos arányban kell a férfinak és a nőnek beteget ápolnia.

jes, átlagos időmennyiséget a 25. táblázat mutatja be. Jól jellemzi továbbá a csoportokat az is, hogy esetükben a háztartási munka egyes típusai milyen arányban hárulnak a nőkre, illetve a férfiakra. Ezt a 26. táblából olvashatjuk ki. Végül a 27. tábla arról tájékoztat, hogy milyen arányban jellemzi a munkamegosztás egyik vagy másik módja a munkapiaci részvétel különböző kombinációval leírható párokat.

1. típus: Viszonylag kevés munka egyenlőtlenül megosztva

A legnagyobb csoportot azok a háztartások képezik, amelyekben másokhoz képest kevés házimunkát végeznek, átlagosan 23 órát hetente, vagyis 3 órát naponta. Ennek nagyobbik részét, konkrétan az összes házimunka háromnegyedét a nő látja el – vagyis háromszor annyi időt tölt ezzel, mint a férfi. Az egyes feladatok közül a mosás, a főzés és a takarítás is általában a nőre hárul, míg a bevásárlás és a betegápolás már egyenlőbben oszlik meg a felek között. Az ábrára tekintve ezt a csoportot a bal alsó sarokban, az Y tengelyhez közelebb képzelhetjük el. Az összes párkapcsolat 53 százaléka ebbe a kategóriába tartozik.

A házimunkavégzésnek ez a (meglehetősen egyenlőtlen) szerkezete jellemzi a kétkeresős családok nagyobb részét (71 százalékát), de ez a leggyakrabban (57%-ban) előforduló változat azokban a családokban is, amelyekben valamilyen oknál fogva a nő a családfenntartó. Inkább fiatal és középkorú (21–50 éves) párokról van itt szó; a felek iskolai végzettsége minimum érettségi, de inkább diploma.³⁸ Ahogyan azt az alacsony összmunkamennyiség is sejteti, jellemzően városi formáról van szó: ahogy haladunk lefelé az urbanizációs lejtőn, úgy csökken az ebbe a csoportba tartozók aránya.

2. típus: Elég sok munka – nagyon egyenlőtlenül megosztva

A második legnagyobb csoportba a háztartások egynegyede sorolható. Jellemzőjük az elvégzett munkák meglehetősen nagy mennyisége, nemek szerint még inkább egyenlőtlenül megosztva, mint az első csoportban. A kategóriát képező családok 98 százalékában csak a nő mos, 91%-ában csak ő főz – de a többi feladat is inkább rá hárul, semmint a férfira. Az esetek egy részében még a ház körüli javítgatásokat is teljesen a nő vállalja magára. Az otthoni munkák heti óraszámát átlagosan 53, vagyis csaknem 8 óra naponta. Ebből a nők 45, a férfiak 8 órával részesednek, a részarány eszerint 86, illetve 14%. A fenti ábra bal szélén, a felső régióban elhelyezkedő családok tartoznak ide.

³⁸ A partnerek korát az idősebb fél életkorával, iskolázottságát a magasabban kvalifikált fél képzettségével közelítettük.

Az egyenlőtlen megosztást sok esetben az indokolja, hogy csak a férfi végez keresőtevékenységet: az ilyen családok 45 százaléka ebbe a típusba sorolható. Meglepően gyakori még (mintegy egyharmados) ennek a mintázatnak az előfordulása azokban a háztartásokban, amelyekben egyik fél sem dolgozik. Főként a fiatal – 18–30 éves – és az idősebb – 60 év feletti – párok képviseltetik magukat itt nagyobb arányban, jellemzően olyanok, akiknek az iskolai végzettsége nem haladja meg a szakmunkásképzőt. A lakóhely jellege itt nincs különösebb hatással, bár a fővárosiak hányada viszonylag alacsony.

3. típus: Elég sok munka – majdnem egyenlően megosztva

A harmadik csoport az esetek 15 százalékát foglalja magában. A munkamennyiség itt is közepesen sok – mint a második csoportban –, csak éppen jóval egyenlőbben megosztva: a férfiak átlagosan csaknem ugyanannyi időt fordítanak rá, mint nőtársaik. Az átlagos heti munkaidő a nők körében 26, a férfiaknál 24 óra. A vizsgált teendők közül csak a mosás és a főzés kötődik kifejezetten a nőkhöz, és ezek is csak kisebb mértékben, mint az első két csoport esetében.

Ebbe a típusba viszonylag (bár nem kiugróan) sok nyugdíjas pár tartozik, és ide sorolható a női keresős családok ötöde is. A falvakban valamelyest gyakoribb ez a munkamegosztási forma, mint a városokban. Jellemző még a párok elég magas életkora és alacsony iskolai végzettsége is.

4. típus: Nagyon sok munka – majdnem egyenlően megosztva

Végül a negyedik csoport meglehetősen kicsi, az eseteknek csak 6 százalékát képviseli. Sajátosságuk a rendkívül nagy mennyiségű – heti 94 órás – házimunka-ráfordítás, amit viszont férfi és nő közel egyenlő arányban végez el. Ennek a típusnak azokban a háztartásokban gyakori az előfordulása, amelyekben mindkét fél inaktív: vagy nyugdíjas, vagy valamilyen egyéb okból nem végez keresőtevékenységet. A nyugdíjasok 14, az „egyéb nem dolgozó” kategóriába tartozók 16 százaléka sorolható ide. Alapvetően faluhoz köthető jelenségről van szó: az ott élő háztartások 13 százaléka ide tartozik, és ezzel ők teszik ki a csoport háromnegyed részét. Már ebből is gyanítható, hogy a magas óraszámú végzett házimunka itt általában intenzív háztáji gazdálkodást takar, amire éppen az ad lehetőséget, hogy mindkét fél – tartósan vagy átmenetileg – kívül került a munkapiacon. Ezt sejteti egyébként az is, hogy az egyenlőség nem az általunk vizsgált, hagyományos házimunkák megosztására értendő, azok nagyrészt a nőre hárulnak. A férfiak tehát vélhetően valamilyen egyéb, feltehetően ház körüli tevékenységgel foglalkoznak, amit házimunkaként könyvelnek el. A típus képviselői a kifejezetten idős és alacsonyan iskolázott párok.

25. táblázat

A házimunka megosztásának típusai és a csoportokat jellemző munkamegosztás néhány mutatója

Típus	A csoportba tartozók százalékos aránya	A munkamegosztás néhány mutatója			
		a nő időráfordítása – átlag, óra/hét (szórás)	a férfi időráfordítása – átlag, óra/hét (szórás)	a nő házimunka- ráfordítása százalékban (szórás)	a házimunkára ford. teljes idő a háztartásban, óra/hét (szórás)
1. Kevés munka – egyenlőtlenül megosztva (336)	53%	17,4 (7,5)	5,7 (4,0)	75% (17,2)	23,1 (8,4)
2. Közepes munkamennyiség – nagyon egyenlőtlenül megosztva (157)	26%	45,2 (9,7)	7,7 (6,8)	86% (10,9)	52,9 (11,5)
3. Közepes munkamennyiség – egyenlően megosztva (93)	15%	26,4 (8,5)	23,5 (6,7)	52% (12,8)	49,9 (10,1)
4. Sok munka – egyenlően megosztva (36)	6%	52,0 (12,0)	41,8 (11,4)	55% (7,6)	93,9 (18,9)
Együtt (622)	100%	27,8 (15,6)	11,0 (11,4)	73% (10,6)	38,7 (22,0)

26. táblázat

Az olyan háztartások százalékos aránya az egyes munkamegosztás-típusokban, amelyekben az egyes feladatokat általában vagy mindig a nő végzi

Típus	Mosás	Ház körüli javítások	Betegápolás	Bevásárlás	Takarítás	Főzés
1. Kevés munka – egyenlőtlenül megosztva (328)	83	2	42	43	63	76
2. Közepes munkamennyiség – nagyon egyenlőtlenül megosztva (155)	98	8	57	59	81	91
3. Közepes munkamennyiség – egyenlően megosztva (92)	79	1	36	26	48	62
4. Sok munka – egyenlően megosztva (36)	94	0	68	39	68	94
Együtt (614)	87	3	46	45	66	79

27. táblázat
A házimunka-megosztás típusainak előfordulása a munkapiaci részvétel különböző kombinációi mellett, % (N)

<i>Típus</i>	<i>Mindkettő dolgozik</i>	<i>Mindkettő nyugdíjas</i>	<i>A férfi dolgozik, a nő háztartásbeli vagy gyed/gyed/gyet</i>	<i>A férfi dolgozik, a nő egyéb okból nem dolgozik</i>	<i>A nő dolgozik, a férfi nem dolgozik</i>	<i>Egyik sem dolgozik egyéb okból</i>
1. Kevés munka – egyenlőtlenül megosztva	71	34	44	48	57	42
2. Közepes munkamennyiség – nagyon egyenlőtlenül megosztva	11	31	46	45	16	33
3. Közepes munkamennyiség – egyenlően megosztva	16	21	9	5	20	9
4. Sok munka – egyenlően megosztva	2	14	1	2	6	16
Összesen	100 (248)	100 (146)	100 (79)	100 (56)	100 (49)	100 (43)

4. Elégedettség a házimunka megosztásával

4.1. Elvárások, igazságérzet, házastársi konfliktusok

A házimunka családon belüli megosztásának nemek szerinti egyenlőtlenségei a fenti elemzések-ből meglehetősen nyilvánvalóvá váltak. Láttuk, hogy Magyarországon szinte elhanyagolható azon háztartások aránya, amelyekben a partnerek hasonló mennyiségű házimunkát végeznének, általánosan jellemző viszont, hogy a nők a férfiakhoz képest többszörös terhet vállalnak. Bár a munkapiacra való jelenlét befolyásolja valamelyest az egyenlőtlenség mértékét, még azokban a családokban is fennáll ez a reláció, amelyekben a férfiak egyáltalán nem végez keresőtevékenységet. Ráadásul sokszor meglehetősen nagy mennyiségű munkaidő egyenlőtlen megosztásáról van szó: nem ritka az olyan család, ahol a nő – a keresőmunka mellett is – átlagosan napi 4 órát vagy még többet tölt házimunkával.

A jellemzően a csereelméletekből kiinduló szakirodalom (vagyis amelyik alapvetően a női és férfi szerepek kiegyenlítését várja) különféle módszerekkel igyekszik feltárni, okoz-e és ha igen, milyen módon okoz ez a (többé-kevésbé egyetemesnek mondható) állapot konfliktusokat, pszichés vagy egyéb problémákat, elsősorban a nők körében. A legelterjedtebb megközelítés a felek *igazságérzetét* és az élettársak/házastársak között a házimunkával kapcsolatban felmerülő feszültségeket veszi górcső alá. Mennyire érzik az emberek úgy, hogy társukhoz képest ők maguk – vagy általánosságban a nők és a férfiak – igazságos arányban vállalnak részt az otthoni teendőkben. Ide sorolható az a vizsgálati kérdés is, amely a házimunkával kapcsolatos házasi/élettársi viták előfordulásának gyakoriságát firtatja. Ezt a felek igazságérzetén alapuló és a házimunkamegosztást a partnerek (nyílt vagy hallgatólagos) alkuja következményének tekintő megközelítést az itt bemutatott vizsgálat is alkalmazta. Egyes szerzők azonban rámutatnak (*Robinson – Milkie 1998*), hogy a házimunkából eredő terhek súlya, az ebből adódó belső és külső konfliktusok nem szükségszerűen a partnerrel szembeni elégedetlenségként vagy akár általában a nemek szerinti munkamegosztás társadalmi gyakorlatával szembeni ellenérzéseként nyilvánulnak meg. Elsősorban a nőknél fordul elő, hogy az önnön túlterheltségükkel kapcsolatos felelősséget nem partnereikre, hanem *más családtagokra* – például nagyobb, velük élő gyerekeikre – hárítják, tőlük várva fokozott együttműködést. Robinson és Milkie szerint ez már csak azért is valószínű, mert a házasi/élettársak egymástól való érzelmi és gazdasági függése nagyon erős, amit sokan nem akarnak ilyen jellegű feszültséggel terhelni. Ugyanezek a szerzők vetik fel (és vizsgálják) azt a lehetőséget, miszerint a nők a keresőmunkából és a házimunkából adódó túlterheltségüket *otthonuk álla-*

potával, tisztaságával szembeni elégedetlenségként jelenítik meg. Tény, hogy a házimunkák ellátásával kapcsolatos egyéni érzéseket, de magát a munkavégzést is erőteljesen meghatározhatják azok a standardok, amelyek az egyén – és partnere – fejében a „jól vezetett háztartásról”, a „kellemes otthonról” élnek. Milyen gyakran kell a lakást takarítani? Kell-e minden nap meleg étel az asztalra? Szükséges-e, hogy minden hétvégén készüljön otthon sütemény?³⁹ Minél magasabbak a (belső vagy külső) elvárások, nyilvánvalóan annál valószínűbb, hogy nehéz nekik megfelelni, és hogy fokozódik a frusztráció, amit emiatt a háztartásért felelős személy (rendszerint a nő) átél. Végül – mint azt már a bevezetőben is jeleztük – ide tartozik még „*a munka és az otthon konfliktusa*”, vagyis annak a megterhelésnek a megnyilvánulásai, amelyek a munkahelyi teendők és az otthoni feladatok ütközéséből eredeztethetők.

Mi a továbbiakban a fenn jelzett feszültségek közül *a felek igazságosságérzetét*, majd – a következő fejezetben – *a munka és az otthon konfliktusának* problémáját vizsgáljuk meg.

Adataink alapján úgy tűnik, a házimunka megosztásának ma Magyarországon kialakult arányai a legtöbb nő számára elfogadhatóak, és csak kisebbségük érzi igazágtalannak a fennálló helyzetet. Fokozatos emancipálódásuk igénye inkább csak általánosságban, elvi szinten jelenik meg, mintsem saját párkapcsolatuk megreformálásának szükségletként. Ha ugyanis azt kérdezzük tőlük, egyetértenek-e azzal az állítással, hogy *a férfiaknak többet kellene vállalniuk a házimunkából, mint amennyit manapság vállalnak*, nagy többségük határozott (56%) vagy legalábbis részleges egyetértésének (27%) ad hangot. Saját helyzetére vonatkoztatva azonban ennél jóval kevesebb nő érzel igazágtalanságot: csupán 37 százalékuk érzi úgy, hogy *sokkal több vagy valamivel több házimunkát végez*, mint amennyi igazságos lenne. Közel kétharmaduk tehát alapvetően igazságosnak találja családi munkamegosztásuk aktuális rendjét, vagy – az esetek kis részében – úgy véli, társa dolgozik az igazságosnál többet. Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy mindezek a rossz érzések milyen mértékben kerülnek felszínre a párkapcsolatokban, vagyis hogy milyen gyakran fordul elő veszekedés a házimunka megosztásával kapcsolatban, még rejtőzködőbbnek bizonyul az elégedetlenség. A nők nagy többsége úgy nyilatkozott, hogy alig (19%) vagy sohasem (47%) vitatkozik párjával erről a kérdéstről. Gyakori vitát – hetente vagy legalább havonta többször előfordulót – 17 százalék jelzett.

A nőknél kisebb arányban ugyan, de a férfiak körében is létezik bizonyos fokú elégedetlenség a házimunka nemek szerinti megosztásának jelenlegi rendjével. Változtatást azonban ők is

³⁹ E kérdések vizsgálata már csak azért is izgalmas lenne, mert vélhetően igen nagy társadalmon belüli (és társadalmak közötti) különbségekre lelhetnénk. Feltehető például, hogy – liberálisabb nemi ideológiáik és erőteljesebb karrierorientáltságuk okán – e tekintetben kevésbé magas elvárásokat állítanak önmagukkal szemben a fiatalabb nők, mint az idősebbek, az iskolázottak, mint a kevésbé képzettek. Másrészt viszont az sem kizárt, hogy a médiában nap mint nap megjelenő reklámok és különböző filmek egyre vonzóbbá teszik a csillogó-villogó, tökéletesen működő otthon képét – magasra téve a mércét az olyan nők számára is, akik egyébként nem törekednének a „tökéletes háziasszony” szerepére.

inkább általánosságban igényelnek, semmint konkrétan, saját viselkedésükre vonatkoztatva. Majdhogynem a nőkkel megegyező arányban értenek egyet azzal az állítással, hogy a férfiaknak a mainál nagyobb részt kellene vállalniuk a házimunkából: 35 százalékuk részben, további 50 százalékuk pedig nagyobb részt egyetért a kijelentéssel – így, általánosságban. Ugyanakkor személyes életükben – bár feltehetőleg eltérő indíttatásból – ők is hasonló mértékben ragaszkodnak a status quo-hoz, mint a nők. Azt ugyanis, hogy személy szerint ő maga kevesebb házimunkát végezne, mint amennyi igazságos lenne, csupán a férfiak 40 százaléka gondolja. 56 százalékuk úgy érzi, hogy igazságos rész jut rá a feladatokból, 3 százalék viszont sokallja a rá háruló hányadot. (Ezek az arányok egyébként lényegében szimmetrikusak a nők körében megfigyelt értékekkel, vagyis körülbelül annyi férfi érzi úgy, hogy az igazságosnál kevesebb házimunkát végez, mint ahány nő sokallja saját terheit. Arra azonban sajnos nincsen mód, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján az egyazon párcapcsolatban élő felek vélekedését szembeállítsuk egymással.) A férfiak házimunkával kapcsolatos vitát valamelyest ritkábban érzékelnek, mint a nők: 73 százalékuk sosem vagy csak egész ritkán előforduló vitákról számolt be (a nőknél ez az arány 65% volt.)

28. táblázat

„A férfiaknak többet kellene vállalniuk a házimunkából, mint amennyit manapság vállalnak”.
Az állítással egyetértők aránya a válaszadó neme szerint, % (N)

Nem	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Egyet is ért, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyetért	Összesen
Férfi	3	12	35	38	12	100 (318)
Nő	3	14	27	36	20	100 (314)
Együtt	3	13	31	37	16	100 (632)

29. táblázat

„Önök hogyan osztják meg egymás között a házimunkát a házastársával?”
A válaszok megoszlása a válaszadó neme szerint, % (N)

Nem	Sokkal több házimunkát végzek, mint amennyi igazságos lenne	Kicsit több házimunkát végzek, mint amennyi igazságos lenne	Nagyjából igazságos rész jut rám a házimunkából	Valamivel kevesebb házimunkát végzek, mint igazságos lenne	Sokkal kevesebb házimunkát végzek, mint igazságos lenne	Összesen
Férfi	2	2	56	22	18	100 (322)
Nő	16	21	61	1	0	100 (320)
Együtt	9	11	59	12	9	100 (642)

30. táblázat

„Milyen gyakori Önöknél, hogy nem értenek egyet a házimunka elosztásában?”
A válaszok megoszlása a válaszadó neme szerint, % (N)

Nem	Néhányszor egy héten	Néhányszor egy hónapban	Néhányszor egy évben	Ennél ritkábban vagy alig	Sohasem	Összesen
Férfi	4	12	10	20	53	100 (323)
Nő	5	12	18	17	47	100 (320)
Együtt	5	12	14	19	50	100 (643)

4.2. Igazságérzet és tényleges munkavégzés

A házimunka megosztásával kapcsolatos igazságérzetet számos tényező befolyásolhatja. Ilyen természetesen a teendők tényleges aránya, a felek abszolút és relatív terhei. Arra számíthatunk, hogy minél több háztartási munkát végez el a nő és minél kevesebbet a férfi, annál nagyobb valószínűséggel fogja mindkét fél igazságtalannak érzékelni a megosztás módját. Az összefüggés azonban korántsem determinisztikus. Nagy mértékű egyenlőtlenséget is elfogad például az a nő, aki alapvetően hagyományos nézeteket vall férfiak és nők társadalmi szerepeiről, és eleve nem gondolja, hogy a két félnek azonos vagy akár csak hasonló feladatokat kellene ellátni a háztartásban (Blair – Johnson 1992). Szintén mérsékelheti a nő elégedetlenségét, ha indokoltnak látja párja csekélyebb szerepvállalását – például annak munkahelyi vagy egyéb leterheltsége miatt. A szakirodalom kiemeli még a viszonyítási keret jelentőségét is. Kevésbé elégedetlen egy nő például akkor, ha saját terheit nem párjáéhoz, hanem nőtársaiéhoz viszonyítja (Major 1994; Thompson 1991 – idézi Shelton – John 1996). További lényeges tényező a társ elismerése, az, hogy a (férfi)partner mennyire értékeli, ismeri el a nő odaadását a háztartási teendők iránt (Blair – Johnson 1992).

Bár a férfiaknak a házimunka megosztására vonatkoztatott igazságérzete érzékelhetően kevésbé foglalkoztatja a szakirodalmat, ezzel kapcsolatban is megfogalmazhatunk néhány alapvető feltételezést. Mindenképpen számíthatunk arra, hogy – csakúgy, mint a nőket – az ő véleményüket is befolyásolja a házimunka megosztásának saját gyakorlata. Szóba jöhetnek továbbá az ő esetükben is a nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiáik, vagyis az, hogy általában mennyire tartják a házimunkát (kizárólag) a nők hatáskörébe tartozónak.

Mi mindezen tényezők közül a továbbiakban a tényleges munkamegosztás hatásaival foglalkozunk, figyelembe véve a felek keresőmunkában való szerepvállalását is. Azt feltételezzük ugyanis, hogy a házimunka megosztásának más-más arányait tartják elfogadhatónak a felek azokban az esetekben, amikor mindketten keresőmunkát végeznek, mint amikor egyikük vagy másikuk kiesik ebből.

A 31. táblázatban közölt korrelációs együtthatók azt mutatják meg, hogyan függ össze férfiak és nők munkamegosztással való elégedettsége a házimunkára fordított idejük mennyiségével, egymáshoz viszonyított arányával, illetve a kizárólag a nőre háruló házimunkák mennyiségével. (Az elégedettséget a már ismertetett módon skáláztuk: 1=sokkal több házimunkát végzek, mint amennyi igazságos lenne, 2=kicsit több házimunkát végzek, mint amennyi igazságos lenne; 3=nagyjából igazságos rész jut rám; 4=kicsit kevesebbet végzek; 5=sokkal többet végzek.) Ennek megfelelően a nők esetében az alacsonyabb, a férfiaknál pedig a magasabb értékek jelölik a tipikus irányú igazságtalanságérzet magasabb szintjét.)

31. táblázat
Korrelációs együtthatók a házimunka megosztásával kapcsolatos igazságérzet és a saját háztartásban kialakult házimunka-megosztás néhány mutatója között

Megnevezés	A nő által házimunkával töltött órák száma	A férfi által házimunkával töltött órák száma	A nő házimunka-ráfordítása százalékban	A csak a nő által végzett feladatok száma ⁺
Nők				
Pearson-féle korrelációs együttható	-0,136	0,285	-0,466	-0,398
Sig.	0,016	0,000	0,000	0,000
Esetszám	313	312	310	319
Férfiak				
Pearson-féle korrelációs együttható	0,055	-0,442	0,441	0,307
Sig.	0,334	0,000	0,000	0,000
Esetszám	311	309	308	322

⁺ Az általunk felsoroltak közül.

A nők igazságérzetét elsősorban nem az általuk végzett házimunka mennyisége formálja, hanem a partner hozzájárulásának aránya, és az, hogy társa milyen mértékben és milyen teendőből veszi ki a részét. Igen nagy súllyal esik latba, hogy a hagyományos házimunkák közül mennyi az, ami kizárólag a nő feladatkörébe tartozik a családban. Vagyis a férfi nem csupán – vagy nem annyira – a ház körüli teendők (valamekkora hányadának) elvégzésével érheti el, hogy a nő igazságosabbnak érezze a tehermegosztást, hanem főként azzal, hogy részt vállal a tradicionálisan női feladatokból, például a takarításból, főzésből stb.

A férfiak igazságérzetét társuk elvégzett munkájának abszolút mennyisége nem befolyásolja, hozzájárulásuk mértéke, illetve annak a partneréhez viszonyított aránya a meghatározó. Minél kisebb óraszámot végez a férfi házimunkát, illetve minél alacsonyabb ez az időmennyi-

ség a partnere által ráfordíthatóhoz képest, annál igazságtalanabbnak ismeri el a tehermegosztást. A kizárólagosan női feladatok nagyobb számának hasonló hatása van.

A fentiekkel egybevágó következtetésekre vezet annak vizsgálata, hogy a munkamegosztás korábban bemutatott típusai a felek milyen mértékű elégedettségével járnak együtt.

Ennek áttekintéséhez (és a további elemzésekben is) a tipikus igazságtalanságérzet százalékos előfordulását mutatjuk ki – ami pedig férfiakat és nőket illetően éppen ellentétes előjelű. Eszerint igazságtalanságot érzékel egy nő, megítélése szerint ő az igazságosnál (sokkal vagy kevéssel, de mindenesetre) *többet* dolgozik otthon. Tipikus igazságtalanságot érzékel egy férfi, ha úgy véli, az igazságosnál (sokkal vagy kevéssel) *kevesebb* házimunkát végez. A következőkben az így definiált elégedetlenség mértékét vetjük össze a különböző csoportokban.

A háztartások többségét kitevő munkamegosztás-típusban, ahol nem kiugróan sok munkát, ám eléggé egyenlőtlenül osztanak meg a felek, a férfiak 46, a nők 37 százaléka érzékel egyensúlyhiányt. A legnagyobb mértékű igazságtalanságérzet mind a nők, mind a férfiak körében azonban azokban a háztartásokban mutatkozik, amelyekben viszonylag sok munkát kifejezetten egyenlőtlenül osztanak meg a felek. Az ilyen háztartások több mint a felében a tehermegosztást férfiak és nők egyaránt igazságtalannak ítélik – míg azokban a háztartásokban, amelyekben hasonló időmennyiséget tölt a két fél házimunkával, a férfiaknak csak 7–8, a nőknek 18–19 százaléka vélekedik így. Itt is figyelemre méltó a felek egyetértésének mértéke.

32. táblázat

A házimunka-megosztást igazságtalannak érzők aránya a házimunka-megosztás egyes típusaiban, % (N)

Típus	Nők	Férfiak
	<i>igazságtalan: én többet dolgozom</i>	<i>igazságtalan: én kevesebbet dolgozom</i>
Kevés házimunka, egyenlőtlenül megosztva	37 (169)	46 (163)
Közepes mennyiségű házimunka, nagyon egyenlőtlenül megosztva	56 (77)	53 (79)
Közepes mennyiségű házimunka, majdnem egyenlően megosztva	19 (42)	8 (52)
Sok házimunka, majdnem egyenlően megosztva	18 (22)	7 (14)
Együtt	38 (310)	40 (308)

Az eddigiekben nem vettük számításba tényezőként a keresőmunkát. Pedig ez fontos motívum, mert erősen eltér a feleknek a házimunka „igazságos” megosztására vonatkozó elképzelése aszerint, hogy mindketten dolgoznak, csak a férfi keres pénzt, a nő jár csak dolgozni, vagy pedig (valamilyen oknál fogva) mindketten inaktívak. Hasonló mértékű egyenlőtlenség nagyobb

igazságtalanságérzetet vált ki a felekből ott, ahol a nő is keres, különösen, ha ő az egyetlen kereső, és csak mérsékeltet ott, ahol a férfi jár csak el dolgozni (ld. 33–34. tábla).

A kétkeresős családok közül mind a férfiak, mind a nők azokban az esetekben minősítettek igazságtalannak a munkamegosztást, amikor a nő az összes feladat 80–85 százalékát végzi – vagyis mintegy ötször, hatszor annyi időt fordít házimunkára, mint a férfi. Jellemzően igazságosnak aposztrofálták viszont azt a tehermegosztást, amely szerint a nő mintegy kétharmadát látja el a teendőknél. A két háztartástípus a férfiaknak a szerepvállalásában különbözik: ők ugyanis átlagosan 11–13 órát dolgoznak az igazságosnak tartott munkamegosztás keretei között, míg ha igazságtalanságról van szó, csak 4–5-öt. A nők házimunka-ráfordítása nem befolyásolja, hogy – akár a férfi, akár a nő – hogyan értékeli a fennálló gyakorlatot.

Az olyan háztartásokban, amelyekben *csak a férfi dolgozik*, a házimunkára fordított időben mutatkozó mintegy ötszörös különbséget is igazságosnak tekintetnek a felek – vagyis azt, hogy a nő a teendők körülbelül 80 százalékát vállalja magára, kb. 30–33 órát töltve hetente ezzel, míg a férfi körülbelül 9-et. Igazságtalannak számít viszont a férfiak ennél jelentősen kisebb mértékű (heti 5–6 órás) időráfordítása. Egyébként ez az a háztartástípus, amelynek férfitagjai az átlagosnál (39%) nagyobb, 52 százalékos arányban érzékelték igazságtalanságot. Bár a nőknél statisztikailag nem szignifikáns a két adat közötti eltérés (38 és 46%), körükben is mutatkozik hasonló tendencia. Mindez azt sejteti, hogy az ilyen családokban mintegy „természetes” módon kialakuló munkamegosztásbeli egyenlőtlenség fokozza a felek rosszérzését és bizonytalanságát az ilyen, szélsőséges szerepelkülönítéssel szemben.

Mi a helyzet azokban a családokban, ahol *csak a nő jár el dolgozni*? Az eddigiek fényében korántsem meglepő, hogy ebben a felállásban a kívánatos reláció korántsem az előzőnek a tükörképe, vagyis a társadalmi igazságérzet nem bélyegez automatikusan igazságtalannak minden olyan gyakorlatot, amely szerint a férfi nem vállal az otthon tartózkodó nőkhöz hasonló mennyiségű házimunkát. A válaszok szerint az elfogadott norma leginkább a kétkeresős családokban tapasztalt tehermegosztáshoz hasonlít. A férfiak és nők által egyaránt igazságosnak tartott rendben a (dolgozó) nő körülbelül másfélszer annyi időt tölt házimunkával, mint (nem dolgozó) társa, azaz 21–25 órát a 16–20 órával szemben. Az igazságtalannak minősített arányok megint csak nem a női munka nagyobb mennyiségéből adódnak, hanem a férfi jóval mérsékeltbb hozzájárulásából.

Szintén körülbelül másfélszeres a nő által végzett házimunka mennyisége a férfiéhoz képest azokban az igazságos munkamegosztásúnak ítélt családokban, ahol *egyik fél sem dolgozik*. Ebben a formációban a nők átlagosan 60 százalékát vállalják a teljes időráfordításnak, tételesen heti 32–35 órát, a férfiak 18–19 órájával szemben. Az igazságtalannak minősített tehermegosztást követve a férfiak csak 5–11, a nők 37–41 órát dolgoznak hetente odahaza.

33. táblázat

A házimunka megosztásának néhány mutatója háztartástípusonként és aszerint, hogy a család férfitagja milyennek látja a munkamegosztást

<i>A háztartás típusa</i>	<i>A férfi véleménye a házimunka megosztásáról (N)</i>	<i>A nő által házimunkával töltött órák száma. Átlag (szórás)</i>	<i>A férfi által házimunkával töltött órák száma. Átlag (szórás)</i>	<i>A nő házimunka-ráfordítása százalékban. Átlag (szórás)</i>	<i>A házimunkára fordított idő összesen. Átlag (szórás)</i>
Kétkeresős háztartás	Igazságtalan (48)	22,3 (12,7)	5,0 (4,3)	79,1 (19,1)	27,3 (13,9)
	Igazságos vagy én többet (79)	20,4 (11,3)	12,6 (8,9)	62,5 (14,6)	32,9 (17,9)
	Együtt (128)	21,1 (11,8)	9,7 (8,3)	68,7 (18,2)	30,8 (16,7)
Csak a férfi keres	Igazságtalan (29)	32,4 (15,9)	5,3 (4,7)	85,6 (13,3)	37,6 (17,3)
	Igazságos vagy én többet (28)	33,3 (15,4)	9,2 (7,1)	78,4 (13,2)	42,5 (18,6)
	Együtt (57)	32,8 (15,5)	7,2 (6,3)	82,0 (13,7)	40,1 (18,0)
Csak a nő keres	Igazságtalan: én kevesebbet (14)	26,9 (11,0)	7,1 (6,6)	81,4 (12,3)	34,0 (15,6)
	Igazságos vagy én többet (18)	25,2 (18,1)	20,3 (13,6)	56,2 (25,0)	45,5 (23,2)
	Együtt (32)	26,0 (15,2)	14,4 (12,7)	67,4 (23,7)	40,4 (20,7)
Egyik sem keres	Igazságtalan: én kevesebbet (25)	36,6 (17,4)	4,9 (7,2)	89,1 (13,4)	41,6 (20,2)
	Igazságos vagy én többet (60)	31,4 (17,5)	18,3 (13,8)	62,8 (18,3)	49,9 (25,8)
	Együtt (85)	32,9 (17,5)	14,4 (13,7)	70,3 (20,8)	47,5 (24,4)
Együtt	Igazságtalan: én kevesebbet (118)	28,4 (15,4)	5,3 (5,4)	83,1 (16,2)	33,8 (17,3)
	Igazságos vagy én többet (186)	26,4 (15,8)	14,7 (11,5)	64,4 (17,9)	41,1 (22,5)
	Együtt (304)	27,2 (15,6)	11,1 (10,7)	71,6 (19,5)	38,3 (20,9)

34. táblázat

A házimunka megosztásának néhány mutatója háztartástípusonként és aszerint, hogy a család nőtagja milyennek látja a munkamegosztást

<i>A háztartás típusa</i>	<i>A nő véleménye a házimunka megosztásáról (N)</i>	<i>A nő által házimunkával töltött órák száma. Átlag (szórás)</i>	<i>A férfi által házimunkával töltött órák száma. Átlag (szórás)</i>	<i>A nő házimunka-ráfordítása százalékban. Átlag (szórás)</i>	<i>A házimunkára fordított idő összesen. Átlag (szórás)</i>
Kétkeresős háztartások	Igazságtalan: én többet (38)	21,3 (9,8)	4,4 (4,7)	84,8 (12,0)	25,7 (12,2)
	Igazságos vagy én kevesebbet (71)	19,6 (11,0)	11,2 (10,1)	66,7 (13,9)	30,8 (19,5)
	Együtt (109)	20,2 (10,5)	8,8 (9,2)	73,2 (15,8)	29,0 (17,4)
Csak a férfi keres	Igazságtalan: én többet (33)	34,5 (17,3)	5,7 (6,4)	86,4 (11,7)	38,7 (18,3)
	Igazságos vagy én kevesebbet (39)	29,9 (13,3)	8,9 (9,6)	78,5 (16,0)	38,8 (17,3)
	Együtt (72)	32,1 (15,4)	7,5 (8,4)	82,1 (12,7)	38,8 (17,6)
Csak a nő keres	Igazságtalan: én többet (9)	22,9 (9,9)	4,0 (7,0)	89,4 (14,0)	26,9 (15,3)
	Igazságos vagy én kevesebbet (14)	20,8 (11,7)	15,7 (13,0)	59,3 (17,3)	36,5 (22,6)
	Együtt (21)	21,6 (10,9)	11,3 (12,4)	70,6 (21,8)	32,9 (20,4)
Egyik sem keres	Igazságtalan: én többet (38)	40,6 (14,7)	10,8 (12,7)	81,7 (15,9)	51,5 (21,3)
	Igazságos vagy én kevesebbet (65)	32,2 (16,8)	18,6 (16,4)	66,5 (18,8)	51,0 (29,8)
	Együtt (103)	35,3 (16,5)	15,8 (15,6)	72,1 (19,1)	51,2 (26,9)
Együtt	Igazságtalan: én többet (118)	31,3 (16,0)	6,8 (9,0)	84,6 (13,5)	37,7 (20,4)
	Igazságos vagy én kevesebbet (189)	26,2 (14,9)	13,7 (13,3)	68,5 (17,2)	39,9 (24,8)
	Együtt (307)	28,2 (15,5)	11,1 (12,3)	74,7 (17,6)	39,1 (23,2)

4.3. Miért is nem elégedetlenebbek a nők?

Áttekintve a nők házimunka-megosztással kapcsolatos megnyilvánulásait, összegzőképpen azt kell megállapítanunk, hogy a feladatok megosztásának aránytalanságát az érintettek csak viszonylag ritkán értelmezik „igazságtalanságként”: a megkérdezett nők nagyobbik része teljesen elfogadhatónak tartja, hogy otthoni teendők összességéből fele résznél nagyobbat vállal. Ezzel egyébként tendenciáiban a külföldi vizsgálatokhoz nagyon hasonló eredményekre jutottunk. Bár a közvetlen összehasonlítások (Pongrácz – S. Molnár 1994) Magyarországon különösen jellemzőnek találják a házimunka egyenlőtlen megosztásával való elégedetlenség hiányát, valójában több országban érvényes, általános tapasztalat, hogy mind a férfiaknak, mind pedig (és ez az érdekesebb) a nőknek a többsége elfogadhatónak tartja a maga párkapcsolatában kialakult munkamegosztási arányokat (Benin – Agostinelli 1988; Shelton – John 1996). Ebből az következik, hogy a nők viszonylagos megelégedettségére vonatkozó magyarázatokat csak részben kell a magyar társadalom sajátosságaiban keresnünk, és vélhetően általánosabb, „egyetemes” összefüggések is meghúzódnak ennek háttérében.

Ami a hazai sajátosságokat illeti: kézenfekvő, hogy a magyar lakosság vizsgálatunkban is kimutatott, erőteljesen tradicionális nemi és családi ideológiáit, valamint az ezeket megalapozó történelmi-társadalmi viszonyokat keressük a nők fokozott elfogadó-készségének háttérében. Az a széles körben elterjedt felfogás, amely szerint a nőknek valójában az otthonra, a családra kellene energiáikat fordítani, az a vélekedés, amely szerint a kisgyerekek egészséges fejlődéséhez fontos (lenne), hogy az anya az ideje nagyobb részét otthon töltsse, mindez természetessé, magától értetődővé teheti a nők otthoni szerepvállalását – akár keresőmunka mellett is. Különösen így vélekedhetnek azok, akik valójában a keresőmunkát érzik tehernek, anyagi kényszernek, és legszívesebben maguk is otthon maradnának, a család ellátására koncentrálnak. Ha hiszünk az ő kinyilvánított preferenciáiknak – és miért ne tennék –, akkor kiderülhet: a házimunka nem csak teher, de öröm is lehet.

Különböző kutatások, tudományos elméletek irányulnak a házimunka negatív, kellemetlen aspektusainak megragadására. A szakirodalomban, de a köznyelvben is elterjedt „második műszak”, „kettős teher”, „meg nem fizetett munka” fogalmak mind az otthoni teendők nemkívánatos vonásaira irányítják a figyelmet. Ezek a megközelítések azonban nem segítenek hozzá annak megértéséhez, hogy miért vállalja legalább a nők egy része örömmel ezeket a feladatokat. Vagy – hogy saját vizsgálatunk eredményeinél maradjunk – miért nem fejeznek ki nagyobb fokú elégedetlenséget a rájuk háruló terhekkal szemben. Bár a kérdésnek különös relevanciája van Magyarországon, még sincsen tudomásunk olyan szisztematikus vizsgálatról, amely a magyar nőknek a házimunkához való viszonyát, életükben és személyiségük alakulásában betöltött szerepét részleteiben feltárná. Az Egyesült Államokban például létezik ezzel foglalkozó kutatási irány. Ennek

keretében azokat az értelmezéseket, jelentéstartalmakat igyekeznek feltárni, amelyek egyrészt a nő számára pozitív értékkel ruházzák fel saját otthoni tevékenységüket, másrészt pedig a házimunka társadalmi funkcióit teszik jobban érthetővé. Amerikai nőkkel készített interjúkból az derül ki, hogy sokak számára a rendszeres főzés, a lakás, a családi környezet rendben tartása önmagán túlmutató értékeket is hordoz, a család összetartását, a családtagok lelki biztonságát alapozza meg. Az otthon végzett tevékenységeket sok nő inkább „gondoskodásként”, „családjával való törődésként”, nem pedig munkaként, feladatként vagy teherként fogja fel. (Ilyen értelmezéseket és vizsgálatokat idéz pl. *Shelton – John 1996.*) Ezeknek a funkcióknak a betöltésében – melyek valójában meglehetősen komplex szervezési, tervezési készségeket igényelnek⁴⁰ – sok nő több örömöt leli, több sikerélményt talál benne, mint esetleg monoton, fárasztó vagy éppen túl sok idegfeszültséggel járó keresőmunkájában. Igen valószínű, hogy hasonló módszerekkel ezekhez nagyon hasonló következtetésekre jutnánk magyar nőkről is.

Egyébként az a jelenség, hogy a munka nélkül maradó nők a házimunka felé fordulnak (ezt vizsgálatunkban is kimutattunk), szintén azt jelzi, hogy ennek a feladatnak a betöltése legalábbis elfogadható, de sok esetben talán nem is örömtelen funkció egyfajta társadalmi legitimitást biztosít. A hagyományos szerepeket vállaló magyar nők házimunkához való viszonya ily módon komoly erőforrás-tartalékot jelent, egyfajta második esélyt biztosít számukra, ha kiszorulnak a munkapiacról.

Fontos momentum még a nők attitűdjeinek megértésében az is, hogy vélhetően nem csupán a főzésre és mosogásra szánt időmennyiségeket teszik mérlegre akkor, amikor saját terheit társukéhoz viszonyítják. Utaltunk már arra, hogy a szokásos értelmezésben a „házimunka” fogalma valójában nem vagy csak részben foglal magában egy sor, tipikusan a férfiakra váró feladatot: a ház körüli javítgatásokat, a gyümölcsfák lepermetezését, csekkék befizetését. Ezeket is számba véve már vélhetően valamelyest kisebbnek mutatkoznának a tehermegosztás aránytalanságai. Ám még fontosabb lehet ennél a keresőmunkára fordított idő hossza. Bár a szocializmusban a második gazdaságban folytatott tevékenységek, a második-harmadik állás a mainál nagyobb mértékben fokozta a legtöbb férfi munkaidő-terhelését, általánosságban változatlanul igaz, hogy a férfiak több időt szánnak keresőmunkára, mint a nők. Azokban a családokban, amelyekben a férfi a nőnél több időt tölt keresőtevékenységgel (még ha mindketten teljes állásban dolgoznak is), a nő már önmagában erre alapozva is indokoltnak látja, hogy a házimunkából viszont ő vállaljon magára nagyobb hányadot.

⁴⁰ Angliában például a munkaközvetítő irodák arra biztatják a munkát kereső háziasszonyokat: gondolják végig és önéletrajzukban tüntessék fel, hogy milyen összetett feladatokat láttak el, és ezek milyen képességeket alakítottak ki bennük a kizárólag házimunkával és gyerekgondozással töltött életszakaszukban.

5. A házimunka és a keresőmunka összeegyeztetése

5.1. Az otthon és a munkahely terhei

A munkahelyen és a családban való helytállás kettős kötelezettsége feszültséghez, konfliktusokhoz vezethet. Ezt a problémát a magyar szakirodalom hagyományosan elsősorban a nőkre vonatkoztatva feszegeti, kettős teherről, szerepzavarról, második műszakról beszélve (pl. *Szalai 1971; Erdélyi 1985; Koncz 1985*). Ugyanez a kérdés a nemzetközi szakirodalomban tágabb perspektívában, férfiakra és nőkre egyaránt vonatkoztatva, a munka és a család konfliktusaként jelenik meg („work-family conflict” – ld. pl. *Higgins és mások 1994*). A kutatók feltételezik, hogy a családi szerepek közelmúltbéli átrendeződése – mindenekelőtt a női munkavállalás elterjedése – ha más hangsúlyokkal is, de mindkét nem tagjai számára megnehezítette a kétféle terhelés harmonizálását. Mint ez a tanulmány is megmutatta, a nőknek – azon túl, hogy helytállnak a munkahelyükön – továbbra is vállalniuk kell az otthoni teendők jelentős részét, a családtagok személyes ellátását, a gyermeknevelés terheinek zömét. Emellett azonban a kétkeresős családokban a férfiak sem háríthatják már el teljesen ezeket a terheket, és nem tekinthetik magától értetődőnek az otthon kényelmét.

A munkahelyi és az otthoni feladatok konfliktusa elvileg kétféle formát ölthet. Egyrészt a munkahelyi kötelezettségek és az azokból adódó korlátok nehezíthetik, akadályozhatják a családi teendők ellátását (pl. munkahely kötelezettségek a gyerek iskolai szünetében; a munkahelyi stressz okozta türelmetlenség a családtagokkal szemben stb.). Megfordítva viszont, az otthoni elkötelezettségek is hátráltathatják a munkahelyi feladatok teljesítését (ha például a gyerek betegsége miatt kell a szülőnek otthon maradnia, vagy valamilyen családi probléma zavarja abban, hogy a munkára koncentráljon). A kutatók feltételezik, hogy bizonyos esetekben a két változat elkülönülten nyilvánul meg, és hogy a különböző társadalmi csoportokban súlyuk eltérő. Másfelől ezt az elkülönülést indokolatlan lenne mereven értelmezni, és végső soron valamiféle kombinációjuk vezet a munka és a család konfliktusához (*Gutek és mások 1991* – idézi *Higgins és mások 1994*). A szakirodalom a konfliktus olyan potenciális következményeire hívja fel a figyelmet, mint a munkahelyi hiányzások, csökkenő munkahelyi elköteleződés, alacsonyabb munkateljesítmény egyrésztől, a családok széthullása, a gyerekekre irányuló figyelem csökkenése másrésztől.

Az alábbiakban néhány egyszerű kérdésre adott válaszok alapján elemezzük a család és a munka közötti konfliktusok megjelenését és formáit a mai Magyarországon. Vizsgálatunkat a párkapcsolatban élő, jelenleg is dolgozó népesség körére korlátozzuk. A kettős terhelésből adódó

nehézségek kérdését kétféle módon közelítettük meg. Az első kérdésblokkban egymástól függetlenül kérdeztünk rá az egyik, illetve másik munkatípushoz kapcsolódó problémákra. A második kérdésblokkban ezután már explicit módon a kölcsönhatásokat firtattuk.

A korábbi elemzések fényében nem meglepő, hogy a nők a férfiaknál nagyobb arányban számoltak be időzavarról és idegeskedésről *otthoni* feladataik kapcsán: 63 százalékukkal legalább alkalmanként előfordul ez, és 58 százalékuk tagadja, hogy csak ritkán kéne idegességet éreznie az otthoni ügyek miatt. Nem számíthattunk viszont arra, hogy a férfiak közül is minden második (52%) nyilatkozott úgy, hogy az otthoni teendőkkel időnként kiszalad az időből. Ennél jóval kevesebben (40%) érzik viszont közülük *stresszesnek* az otthoni létet.

A nők számára *a munkahelyi* feladatok kissé ritkábban vezetnek időzavarhoz, mint az otthoni teendők. 55 százalékuk kerül ebbe a helyzetbe a munkahelyén (szemben a házimunkára vonatkozó 63 százalékos aránnyal). Stressz szempontjából viszont a két helyszín hatása hasonló: 62 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy idegeskedni szokott munkahelyi feladatai miatt – míg az otthoni stresszt átélők aránya 58 százalékos. A férfiaknál mindkét fajta teher nagyobb gyakorisággal jelentkezik a munkahelyen: időzavarral ott 59, míg idegeskedéssel 68 százalékuk küzd.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy bár a férfiak a nőkhez viszonyítva jelentősen kisebb hányadot vállalnak a házimunkából, ennek az elvégzése is gyakran ütközik időkorlátokba – vélhetően nagyobb munkahelyi leterheltségük miatt. Az viszont, hogy a viszonylag gyakori időzavar ellenére a férfiak többsége csak ritkán idegeskedik az otthoni teendők miatt, megint csak arra utal, hogy a háztartás zökkenőmentes működése végső soron a nő felelőssége. Vélhetően a férfiak időzavarának következményeit is ő viseli, vagyis a két funkció konfliktusa esetén a nő látja el az otthoni teendőket.

Hogy a férfiak munkahelyi leterheltsége a nőékét meghaladja, az elsősorban nem az interjúalanyok itt ismertetett válaszaiból válik nyilvánvalóvá. Mint láttuk ugyanis, a férfiak alig gyakrabban jelzik, hogy kevés idejük jut munkahelyi feladataik ellátására, és nem is sokkal nagyobb arányban számolnak be munkahelyi idegességről, mint a nők. A vizsgálatunkban összegyűjtött beszámolóikból és más forrásokból (KSH 2002) is tudjuk azonban, hogy a férfiak a nőknél számottevően több órát fordítanak keresőmunkára. Saját adataink szerint a férfiak heti átlagos munkaideje 45 óra, míg a nőké 38 – vagyis napi egy órával kevesebb. (Ennek elsődleges oka, mint arra már utaltunk, nem a nők körében inkább elterjedt részmunkaidős foglalkoztatás, hanem a férfiaknak a heti 40 órát gyakran jelentősen meghaladó munkaideje.) A nőknél tehát feltehetőleg az vezet munkahelyi időzavarhoz, hogy a hivatalos munkaidőbe próbálják besúríteni az elvégzendő feladatokat – valószínűleg nem utolsósorban éppen azért, hogy az ő vállukon nyugvó otthoni teendők ne maradjanak ellátatlanul. Ezzel szemben a férfiaknál a hasonló arányban fellépő munkahelyi időzavar annak ellenére áll elő, hogy ők eleve több időt töltenek a munkahelyen.

35. táblázat
Egyetértés a felsorolt állításokkal, nemek szerint. Százalékos megoszlás

Nem	Egyáltalán nem igaz	Nem igaz	Igaz is meg nem is	Igaz	Teljesen igaz	Összesen (N)
<i>„Olyan sok dolga van otthon, hogy nem jut rá idő, hogy elvégezze”</i>						
Férfi	15	33	24	19	8	100 (201)
Nő	12	24	20	25	18	100 (137)
Együtt	14	29	22	22	12	100 (438)
<i>„Otthoni dolgok miatt csak ritkán kell idegeskednie”</i>						
Férfi	2	18	20	45	15	100 (203)
Nő	7	19	31	28	14	100 (135)
Együtt	4	18	25	38	14	100 (338)
<i>„Munkahelyén olyan sok dolga van, hogy sokszor nem is jut rá idő, hogy elvégezze”</i>						
Férfi	14	28	22	20	16	100 (203)
Nő	16	28	22	20	13	100 (139)
Együtt	15	28	22	20	15	100 (342)
<i>„Munkahelyi ügyei miatt csak ritkán kell idegeskednie”</i>						
Férfi	14	25	28	26	6	100 (204)
Nő	9	27	25	25	13	100 (139)
Együtt	12	26	27	23	9	100 (343)

36. táblázat
Idegesség és időzavar otthon és a munkahelyen. Összefoglaló táblázat a 35. táblázat alapján. Százalékos arány. Legalább részben jellemző rá a probléma

Nem (N)	Otthon		Munkahely	
	Időzavar	Stressz	Időzavar	Stressz
Férfiak (204)	52	40	59	68
Nők (139)	63	58	55	62
Együtt (343)	56	47	57	65

5.2. Az otthon terheinek hatása a munkára, illetve a munka terheinek hatása az otthoni feladatokra

Annak ellenére, hogy önmagában tekintve az otthon sokak számára meglehetősen fárasztó, sok energiát felemésztő és akár idegeskedésre is okot adó színtérnek bizonyul, munkahelyi tevékenységére gyakorolt közvetlen hatását mindennek csak kevesen érzékelik. Tízből hét megkérdezett nyilatkozata szerint ugyanis sosem fordul elő vele, hogy a sok házimunka miatt túl fáradtan ér be a munkahelyére, vagy hogy családi kötelezettségei miatt ne tudna a munkájára koncentrálni.

Ilyen értelemben munkahely és otthon viszonya nem szimmetrikus: az előbbi hatása jóval gyakrabban nyilvánul meg az utóbbit illetően. Azt ugyanis, hogy munka után sosem érzi magát

túl fáradtnak otthoni teendőinek ellátásához, a megkérdezetteknek mindössze 17 százaléka állította; míg azt, hogy sosem kellett otthoni feladatait elhanyagolnia a munkahelyi leterheltsége miatt, csak 31 százalék.⁴¹

A nemek szerinti különbségek nem túlságosan nagyok. Az otthoni teendők mennyisége a nők körében okoz (valamivel) gyakrabban munkahelyi nehézségeket. Ők a férfiaknál valamelyest gyakrabban érzékelnek kereső munkájukat nehezítő fáradtságot és koncentrációs problémákat is. A munkahelyi terhek hatása ugyanakkor lényegében egyformán alakul a két nem tagjai körében – bár a férfiak a nőknél egy árnyalatnyival többször jelezték, hogy otthoni teendőik ellátását a munkahelyi túlterheltség veszélyezteti.

Összességében tehát adataink azt mutatják, férfiak és nők nemcsak hogy különböző arányban vállalnak részt az otthoni és – jóval kevésbé – a keresőmunkából, hanem eltérő mértékben és módon érzékelik is a kétféle terhet. A családi feladatok nagyobb hányada hárul a nőkre, több stresszt, gyakoribb időzavart okozva számukra, alkalmanként keresőmunkájuk ellátását is (negatívan) befolyásolva. Bár a házimunka kiváltotta időzavar és feszültség előfordulása igen gyakorinak bizonyult, eredményeink szerint ez viszonylag ritkán vezet a családi és a munkahelyi teendők közvetlen konfliktusához. Mindenesetre az „otthon versus munka” ellentmondás első sorban a nőket sújtja. Figyelemre méltó viszont, hogy a nemek szerinti különbség jóval mérsékeltebb annál, mint amire a házimunka megosztásának nagyfokú egyenlőtlensége alapján esetleg számíthatnánk.

Tapasztalhatók nemek szerinti differenciák a munkahelyi terhek okozta feszültség mértékében is. Közlésük szerint a férfiak és a nők egyaránt meglehetősen nagy arányban kerülnek időzavarba, éreznek idegességet munkahelyi ügyeik miatt, és ez elég gyakran veszélyezteti is otthoni teendőik ellátását. A különbségek nem lényegbevágóak, de a jelenség inkább a férfiaknál mutatkozik.

⁴¹ Bár az adatok közvetlenül nem összehasonlíthatóak, eredményeink a munka és a család konfliktusának nagyobb elterjedtségét sejtetik, mint amekkorára Pongrácz Tiborné és S. Molnár Edit 1991-es vizsgálata enged következtetni (*Pongrácz 2001*). Akkor a kutatók azt találták, hogy a magyar kisgyerekes (!) anyáknak mindössze 16 százaléka érezte problematikusnak a családi és a munkahelyi feladatok összeegyeztetését.

37. táblázat

Az egyes események előfordulásának gyakorisága nemek szerint. Százalékos arány

Nem	Az elmúlt 3 hónapban				
	hetente többször	havonta többször	egyszer vagy kétszer	sosem	összesen (N)
	<i>fordult elő</i>				
	<i>„Túl fáradtan ért haza a munkából ahhoz, hogy az otthoni teendőit ellássa”</i>				
Férfi	31	22	29	18	100 (205)
Nő	28	29	27	16	100 (140)
Együtt	30	25	28	17	100 (345)
	<i>„Olyan sok időt töltött a munkahelyén, hogy csak nehezen tudta aztán elvégezni az otthoni feladatait”</i>				
Férfi	18	26	28	28	100 (201)
Nő	13	22	29	36	100 (139)
Együtt	16	25	28	31	100 (340)
	<i>„A sok házimunka miatt túl fáradtan ért be a munkahelyére ahhoz, hogy megfelelően el tudja látni a munkahelyi feladatát”</i>				
Férfi	4	3	17	75	100 (204)
Nő	3	10	20	67	100 (138)
Együtt	3	6	18	72	100 (342)
	<i>„Családi kötelezettségei miatt csak nehezen tudott a munkájára koncentrálni”</i>				
Férfi	2	2	23	73	100 (205)
Nő	1	9	19	72	100 (138)
Együtt	2	5	21	72	100 (343)

A feszültségek megjelenésének nemenként eltérő volta azt sejteti, hogy a munka és a család konfliktusának kialakulásában jelentős szerepet játszik a munkahelyen, illetve a háztartásban eltöltött idő és a teljesítendő feladatok mennyisége – ahogyan azt a racionális megközelítés feltételezi (Gutek és mások 1991; Higgins és mások 1994). Eszerint minél több időt tölt valaki keresőmunkával, illetve otthoni feladatokkal, annál erősebben fogja érezni a munka és a család kettős terhéből adódó feszültséget.

A továbbiakban közvetlenebb módon is megvizsgáljuk a keresőmunkával, illetve a házimunkával eltöltött időmennyiség hatását a konfliktus érzékelésének gyakoriságára. Kitérünk ezután a betöltött munkakör szerepének vizsgálatára is. Azt feltételezzük ugyanis, hogy a nagyobb felelősséggel járó, nagyobb autonómiát biztosító munkakörökben dolgozók hajlamosabbak „hazavinni” a munkahelyi problémáikat, mint a szabályozottabb, monotonabb munkát végzők. Végül megvizsgáljuk az életciklusnak a munka és az otthon konfliktusának kialakulásában betöltött szerepét is. Hipotézisünk szerint ugyanis az a körülmény, hogy az egyén életciklusának melyik szakaszában tart, szintén kihatással lehet az általa tapasztalt feszültségek erősségére. Arra számítunk,

hogy a gyermektelen párokhoz, továbbá azokhoz képest, akik már nagyobb gyermekeket nevelnek, erősebben érzik a kettős szerepből adódó nyomásokat azok, akiknek a családjában kisgyerek (0–6 vagy 7–14 éves) nevelkedik (*Higgins és mások 1994*).

5.2.1. A munkaterhelés hatása az otthoni teendőkre

A heti munkaórák száma a nők körében meglehetősen erősen befolyásolja a feszültségérzetet. Így a heti 40 órát vagy annál kevesebbet dolgozók 79 százaléka nyilatkozott úgy, hogy időnként túl fáradtan ér haza a munkából ahhoz, hogy otthoni teendőit megfelelően ellássa, míg a 40 óránál többet dolgozóknál ez az arány magasabb, 93 százalék. Még nagyobb (érthető módon) az eltérés (29, illetve 80%), ha konkrét időzavarról van szó. A munkahely jellemzői közül a nők esetében a végzett munka jellege is differenciáló tényező: a felsőfokú végzettséget igénylő szakmákban dolgozókkal inkább fordul elő, hogy túl sok időt töltenek munkahelyükön ahhoz, hogy otthoni feladatukat el tudják látni.

A családban nevelt gyerekek száma és életkora meglepő módon nem játszik számottevő szerepet: a gyerekesek – függetlenül a legifjabb gyermek életkorától – csak alig valamivel nagyobb arányban számoltak be a keresőmunka negatív hatásairól, mint gyermektelen társaik. Sajátos hatása van végül a házimunka mennyiségének is: a keresőmunkát akadályozó tényezőként érzékelők azok közül kerülnek ki, akik közepes-átlagos időmennyiséget töltenek házimunkával hetente. Az erre náluk kevesebb, illetve több időt fordítókat munkájuk kisebb mértékben akadályozta otthoni teendőik ellátásában. Magyaráztatunk ez esetben meglehetősen spekulatív. Arra gyanakodhatunk, hogy a munkahelyi terhelést igazán komolynak érző nők valójában nagyon sok elvégzendő feladatot látnak odahaza, ám ezt – erőteljes feszültségérzet árán – sikerül lezorítaniuk heti 13–22 órányi munkára.

A férfiaknál is teljesen egyértelmű összefüggés tapasztalható a ledolgozott munkaórák száma és a munkahelyi terhelésnek az otthoni kötelezettségekre gyakorolt hatása között. A heti legfeljebb (és jellemzően) 40 órát dolgozó férfiak 72 százalékaival fordult elő három hónapon belül, hogy túl fáradtan ért haza ahhoz, hogy az otthoni teendőit ellássa és 57 százalékaival, hogy erre nem maradt elég ideje. Ugyanakkor a heti 50 óránál is többet dolgozók esetében mindkét esemény előfordulási gyakorisága meghaladja a 90 százalékot. A munka jellegének viszont, úgy tűnik, nincsen hatása a szóban forgó konfliktus előfordulására.

Ha gyerek van a családban, ez szintén hatást gyakorol a férfiak viselkedésmódjára: a gyerek korától függetlenül inkább érzik munkahelyi terheik eltérítő következményeit, mint a gyermektelenek. Korábban láttuk már, hogy a gyerekek jelenléte nem növeli a férfiak szorosán értelmezett házimunkaterheit. Itt inkább arról lehet szó, hogy a gyermeknevelésben, a gyerekekkel

való foglalkozásban szeretnék jobban kivenni részüket az apák is. Ezt jelzi egyébként az is, hogy akik gyakran érzékelnek munka versus otthon konfliktust, egyáltalán nem vállalnak magukra többet a házimunkából, mint mások. Éppen ellenkezőleg: a háztartásban kevés munkát végzők panaszkodtak a leginkább arról, hogy munkahelyi teendőik hátráltatják őket otthoni teendőik ellátásában.

38. táblázat

A munka mint az otthoni teendőket akadályozó tényező megjelenésének gyakorisága nemenként, különböző jellemzők szerint, %

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	Esetszám	Túl fáradtan ért haza a munkából, hogy otthoni teendőit ellássa	Sok idő a munkahelyen, otthonira nincs idő	Esetszám	Túl fáradtan ért haza a munkából, hogy otthoni teendőit ellássa	Sok idő a munkahelyen, otthonira nincs idő
Heti munkaórák száma						
Átlag alatt*	71	71	57	19	74	29
Átlag körül**	49	85	71	54	79	60
Átlag felett***	64	94	90	53	92	80
Foglalkozás jellege						
Felsőfokú végzettséget igénylő	61	84	76	56	85	74
Egyéb szellemi, ill. szolgáltatói	27	85	70	44	82	58
Fizikai	112	81	70	35	89	55
Házimunkával töltött órák száma hetente						
Átlag alatt+	60	89	83	38	83	50
Átlag körül++	85	86	69	55	89	83
Átlag felett+++	50	72	64	45	79	52
Legfiatalabb gyermek a háztartásban						
Nincs	81	77	62	60	82	57
0–6 éves	46	85	78	21	87	63
7–14 éves	49	88	80	26	81	77
15–18 éves	28	81	78	31	91	68
Együtt	204	84	64	140	84	72

*Átlag alatti: nőknél 40 óránál kevesebb; férfiaknál legfeljebb 40 óra; **átlag körüli: nőknél 40 óra, férfiaknál 41–50 óra; ***átlagosnál több: nőknél 40 óra felett, férfiaknál 50 óra felett.

+átlag alatti: nőknél 1–12 óra, férfiaknál 0–4 óra; ++átlag körüli: nőknél 13–22 óra, férfiaknál 5–10 óra; +++átlag feletti: nőknél 22 óra felett, férfiaknál 10 óra felett.

5.2.2. Az otthoni feladatok hatása a munkahelyi feladatokra

A nőknél a család és a munka konfliktusa azok körében látszik a legkiélezettebbnek, akik közepes mennyiségű – heti 13–22 órányi – házimunkát végeznek. 44 százalékkal szokott előfordulni, hogy a sok házimunka miatt túl fáradtan ér be a munkahelyére, és körülbelül ennyien nyilatkoztak úgy, hogy a családi kötelezettségeik miatt időnként csak nehezen tudnak munkájukra koncentrálni. Hasonló mértékű megterhelést jelent a 0–6 éves kisgyerek jelenléte a családban: az őket nevelőknek is bő 40 százaléka számolt be a családi kötelezettségek „túlsordulásának” egyes típusairól. Végül növeli a családi terheknek a munkahelyi nehézségeket fokozó voltát az is, ha valaki nagy óraszámban folytat keresőtevékenységet. Különösen a heti 40 óránál többet dolgozó nők számoltak be ebből eredő gyakori koncentrációs nehézségekről.

A férfiak esetében az általunk vizsgáltak közül egyetlen tényező játszik érdemi szerepet a család és a munka konfliktusának kialakulásában, és ez a munkavégzés jellege. A felsőfokú végzettséget igénylő szellemi foglalkozásokban dolgozók másoknál (21%) gyakrabban (39%) érzik azt, hogy családi kötelezettségeik miatt nehezen tudnak a munkájukra koncentrálni. Arról pedig, hogy a sok otthoni teendő miatt túl fáradtan érkeznek a munkahelyükre, a felsőfokú végzettséget igénylő szakmákban dolgozók (31%) mellett az egyéb szellemi, illetve szolgáltatói munkakörökben dolgozók is gyakrabban panaszkodnak (34%), mint a fizikai munkát végzők (19%). Eszerint tehát az otthoni terhek – legalábbis a férfiak körében – inkább befolyásolják a szellemi munkát végzőket, mint a másfajta koncentrációt igénylő rutin jellegű vagy fizikai munkát ellátókat.

39. táblázat
Az otthoni teendők mint munkát akadályozó tényező megjelenésének gyakorisága nemenként,
különböző jellemzők szerint, %

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	N	Sok házimun- ka miatt túl fáradtan a munkahelyére	Család kötele- zettségek miatt nehezen tud koncentrálni a munkahelyén	N	Sok házimun- ka miatt túl fáradtan a munkahelyére	Család kötele- zettségek miatta nehezen tud koncentrálni a munkahelyén
Heti munkaórák száma						
Átlag alatt*	71	20	24	19	27	14
Átlag körül**	49	23	27	54	36	23
Átlag felett***	64	28	34	53	32	37
Foglalkozás jellege						
Felsőfokú végzett- séget igénylő	61	31	39	56	35	37
Egyéb szellemi, ill. szolgáltatói	27	34	18	44	27	19
Fizikai	112	19	22	35	33	26
Házimunkával töltött órák száma hetente						
Átlag alatt+	60	24	26	38	29	22
Átlag körül++	85	24	27	55	44	43
Átlag felett+++	50	27	24	45	25	16
Legfiatalabb gyermek a háztartásban						
Nincs	81	23	29	60	33	25
0–6 éves	46	29	28	21	45	42
7–14 éves	49	24	24	26	26	21
15–18 éves	28	23	24	31	32	32
Együtt	204	25	27	140	33	28

*Átlag alatti: nőknél 40 óránál kevesebb; férfiaknál legfeljebb 40 óra; **átlag körüli: nőknél 40 óra, férfiaknál 41–50 óra; ***átlagosnál több: nőknél 40 óra felett, férfiaknál 50 óra felett.

+átlag alatti: nőknél 1–12 óra, férfiaknál 0–4 óra; ++átlag körüli: nőknél 13–22 óra, férfiaknál 5–10 óra; +++átlag feletti: nőknél 22 óra felett, férfiaknál 10 óra felett.

6. Összegzés és megválaszolatlan kérdések

Jelentésünkben a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket és a házimunka párkapcsolaton belüli megosztásának egyes aspektusait mutattuk be, ahogyan azt a kétezres évek elejének Magyarországon az ISSP-adatfelvétel eredményei láttatják. Feltártuk, hogy a nők társadalmi szerepeivel kapcsolatos vélemények – bár valamelyest liberalizálódtak 1994 óta – alapvetően ma is erősen otthon- és családcentrikusnak mondhatók. Összhangban az attitűdök ilyenén tradicionalitásával, vizsgálatunk megerősítette azokat a korábbi eredményeket is, melyek szerint a háztartási tevékenységek túlnyomó része változatlanul a nők hatáskörébe tartozik. Ezt a tényt nem csak az teszi egyértelművé, hogy a házimunkára fordított időből átlagosan háromnegyedes arány hárul rájuk, de az is, hogy a hagyományos női munkákban (főzés, takarítás, mosás) mindmáig általános maradt dominanciájuk. Az pedig, hogy a dolgozó nőknek 58 százaléka szokott otthoni teendői miatt idegeskedni – szemben a férfiak 40 százalékaival –, jelzi, hogy a háztartási feladatok ellátásával kapcsolatos végső felelősség, a szervezői, összefogó funkció is túlnyomórészt hozzájuk köthető.

A „családot eltartó férfi – a háztartást és családot ellátó nő” együttesének társadalmi képe régen a múlté – akkor is, ha a magyar lakosság mintegy hetven százaléka még ma sem utasítaná el teljesen ezt a szerepmegosztást. Ám mára már annak is nyilvánvalóvá kellett válnia, hogy helyét nem váltja fel a „két kereső – két mosogató” modellje, legalábbis nem a társadalom széles rétegeiben. A nőknek a házimunka ellátásában betöltött egyértelműen meghatározó szerepe valójában azért tart ma fokozott érdeklődésre számot, mert a nemi szerepek hagyományos elkülönülésének továbbélését jeleníti meg egy olyan világban, ahol a nemek közötti munkamegosztás másik központi eleme – a keresőmunka – már réges-régen nem a férfiak kizárólagos feladata. Magyarországon a kétkeresős családmodell különösen elterjedt volt a rendszerváltást megelőzően. Azóta azonban – a munkapiac átalakulása következtében – megemelkedett az egykeresős háztartások aránya. Újra megjelentek azok a háztartások, amelyekben a férfi a kereső, de nem elhanyagolható azoknak a családoknak a száma sem, ahol a nő jár dolgozni. Felvetődik a kérdés, hogy ezekben a helyzetekben hogyan alakul a felek házimunka-ráfordítása. Meglepő eredményünk szerint (*ceteris paribus*) csak a férfiak otthoni munkavégzését befolyásolja érdemben a munkapiaci szerepvállalás – ám esetükben is csak a társuké, nem pedig a sajátjuk. Azok a férfiak ugyanis, akiknek a párja valamilyen oknál fogva nem dolgozik, mintegy 8–10 százalékkal nagyobb részt vállalnak az otthoni teendőkből másoknál – vagyis ha kis mértékben is, de igyekeznek csökkenteni a társukra irányuló nyomást.

A nők körében két típusú időallokáció figyelhető meg: a keresőmunka melletti heti mintegy 20 órányi időráfordítás, illetve a (bármilyen okból) nem dolgozó státusban végzett 33–34

órányi házimunka. Akár gyereknevelési célból, akár nyugdíjasként vagy munkanélküliként marad is otthon egy asszony, lényegében főfoglalkozásként a háztartásvezetést kezdi üzni. Ezt a – jelentős – differenciát azonban valójában nem tulajdoníthatjuk a különböző munkapiaci státusnak: a háttérben a nem dolgozó nők családjában jellemző alacsonyabb átlagjövedelem, nagyobb kisgyerekszám, a községi lakhely nagyobb gyakorisága és az átlagosan alacsonyabb iskolai végzettség áll. Erősen meghatározó tehát a körülményekből adódó kényszer: a feladatok mennyisége (amit a kisgyerekek száma és/vagy a falusi életmód diktálhat), valamint – az anyagi korlátokból eredően – a pénzt helyettesítő házimunka. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy nemcsak hogy a keresőmunkához nem tudják a nők érdemben hozzáigazítani otthoni feladataik mértékét, de fordított irányú alkalmazkodásra – erős otthoni igénybevétel esetén részidős munkavállalásra – is alig-alig van ma Magyarországon lehetőségük, akkor egy igencsak beszűkült mozgástérben küzdő nőtársadalom képe rajzolódik ki előttünk.

Biztató elemzési eredmény viszont, hogy a tehervállalásban a kényszerítő körülmények mellett, ha csekélyet is, de szerepet kapnak az egyéni preferenciák, a házimunkával, a nemi szerepekkel kapcsolatos személyes vélemények. Azok a nők ugyanis, akik kevésbé hisznek abban, hogy a háztartás ellátása alapvetően az ő feladatuk lenne, ráadásul ez eredendően örömet is jelentene, kevesebb időt fordítanak otthoni munkára másoknál. Hogy ezt azért tudják-e megtenni, mert párjuk nagyobb hányadát vállalja a feladatoknak, vagy azért, mert alacsonyabb követelményeket támasztanak magukkal szemben, elemzésünkéből nem lehet megállapítani. Fő következtetésünk szempontjából azonban ennek nincs is jelentősége. Lényeg az, hogy a házimunkát a nők kizárólag külső kényszerek szabályozta kötelességeként beállító érvelésekkel szemben immár adatokkal rendelkezünk arra nézve, hogy ha van ilyen szándékuk, ma már bizonyos fokig csökkenteni tudják az ebből rájuk háruló terheket – akármilyenek is a családi és egyéb körülményeik. Hasonló módon a kulturális hatások, a választott életmód befolyását jelzi még, hogy a legiskolázottabb – diplomás – nők is következetesen kevesebb házimunkát végeznek másoknál.

Hogy a házimunka nemek közötti megosztásának kétségtelenül fennálló, sokszor nagymértékű egyenlőtlenségeit egyúttal igazságtalanságként vagy egyéb értelemben változtatásra szoruló rosszként is értelmezzük-e, az nem utolsósorban értékválasztás kérdése. Álláspontunk kialakításához azonban érdemes támpontként felhasználni az érintettek, elsősorban a nők által megfogalmazott véleményeket. Eredményeink szerint ma Magyarországon a nőknek nem jelentéktelen kisebbsége, 38 százaléka érzékeli úgy, hogy igazságtalanul sok jut rá az otthoni teendőkből. De ha tekintetbe vesszük, hogy a vizsgált háztartásaink szinte mindegyikében több házimunkát végez a nő, mint a férfi, ez az arányszám tulajdonképpen alacsonynak nevezhető. Vagyis a nők általában nem tartanak igényt egyenlő otthoni feladatmegosztásra – jellemzően csak egészen szélsőséges aránytalanságot tekintenek igazságtalannak. A kétkeresős családokban például már elfogadhatónak bizonyult az időráfordítás mintegy kétszeres különbsége, míg ha a háztartásban a férfi a

kereső, körülbelül négyszeres eltérést is akceptálnak. De hasonló következtetések adódnak az otthon és a munka konfliktusát vizsgáló kérdésekre adott válaszokból is. Ezek szerint a nők ugyan nagyobb arányban szembesülnek az otthoni teendőkből eredő és részben a munkavégzésüket is befolyásoló konfliktusokkal, ám a nemek szerinti különbségek nem mondhatók alapvetőnek. Ráadásul a férfiak hasonló mértékű terhelésbeli többletet érzékelnek a munka „túlcsordulásából” adódó problémákból.

Mindezeket az eredményeket értékelve felvetődik a kérdés: teher-e valójában a házimunka? Társadalmi problémaként kell-e kezelnünk önmagában azt a tényt, hogy annak zömét a nők vállalják magukra – a végrehajtáson túl beleértve ebbe annak szervezési, feladat-elosztási, tervezési mozzanatait is? Válaszunk nem lehet egyértelmű: a nők egyes csoportjai számára a házimunka teher, mások életében viszont nem az. Vizsgálatunk alapján pedig joggal feltételezhetjük: Magyarországon ez utóbbiak képeznek nagyobb, jellemzőbb csoportot – mindenképpen nagyobb és jellemzőbbet, mint a fejlett társadalmak többségében.

A rájuk háruló házimunka mennyiségével nem elégedetlenkedők között vélhetően vannak olyanok, akik házasságuk más irányú terheire viszonyítva érzik úgy: voltaképpen igazságos rész hárul rájuk a feladatokból. Mások számára ennek a funkciónak a betöltése valódi örömmel, kielégüléssel jár, komoly erőforrással vértézve fel őket azok az élethelyzetekre (munkanélküliség, nyugdíjba vonulás) amikor elveszítik egyéb társadalmi szerepeiket. A kétféle motiváció – a társsal való feladatmegosztás kiegyensúlyozottságának érzete és az otthoni teendőkhez kötődő pozitív viszony – persze sokakban egyszerre is jelen lehet. A házimunkához ilyen módon viszonyuló nőkről feltehető, hogy alapvetően tradicionális nemi ideológiákat vallanak és otthoni szerepvállalásuk ezekkel összhangban van. Mindebből persze nem következik, hogy nem szenvednének túlterheltségtől – ám ha az ő számukra valami terhet jelent, az nem a házimunka maga, hanem az azzal párhuzamosan végzett keresőmunka. Napi 8–10 órás állás helyett részmunkaidőre vágnak, vagy éppen arra, hogy főállású háziasszonyok lehessenek – legalábbis életük bizonyos szakaszaiban.

Nem szabad ugyanakkor megfeledkezünk a 38 százaléknál nagyobb elégedetlenről sem, azokról a nőkről, akik méltánytalannak érzik a rájuk háruló otthoni terheket. Részben közülük kerül ki, részben pedig tovább bővíti táborukat a dolgozó nőknek az a mintegy 30 százalékos köre, akik rendszeres idegeskedésről és/vagy időzavarról számoltak be otthoni gondjaik, teendőik miatt – egy olyan körről van itt szó, amelyiknek a házimunka inkább nehézségeket, mint örömet okoz, és amelyik szívesen változtatna annak nemek szerinti megosztásán. Ők valószínűleg más területeken, inkább keresőmunkájukban, karrierjükben, nyernek kielégülést, és inkább arra áldoznak energiáikat – teljes életpályájuk során vagy csak bizonyos életszakaszaikban.

Nem az a kérdés, hogy mennyire és mitől tradicionális a magyar (nő)társadalom értékrendje és viselkedése, milyen előnyökkel járhat ez és hogy hogyan segíthetjük érvényesülésüket.

De nem is azt kell kérdeznünk, mit tegyünk, hogy a nőket – így általában – megszabadítsuk a rájuk háruló, a férfiakét messze felülmúló otthoni terhektől, hogy végre saját céljaiknak élhessenek. Különböző attitűdök, különböző preferenciák, különböző élethelyzetek és ezeknek többé vagy kevésbé megfelelő munkaterhelések otthon és a munkahelyen – a további kutatásoknak egyre inkább a sajátos jegyeket hordozó női csoportok elkülönítésére, megismerésére kell irányulnia.⁴² Ami pedig a szükséges társadalompolitikai beavatkozások irányát illeti: fokozott figyelmet elsősorban azok az esetek igényelnek, amikor a preferenciák és a megvalósuló stratégiák között szakadék tátong, és ez nem a felek közötti egyetértés hiányának, hanem társadalmi és gazdasági kényszerek szorításának tudható be. Minél tágabb a rendelkezésre álló alternatívák köre – mind a munkapiaci részvétel módját, mind a gyerekek intézményes ellátását, mind a háztartási munkák kiváltásának piaci lehetőségeit illetően –, annál több nő fogja megtalálni a „karrier és a család” számára leginkább megfelelő kombinációját.

⁴² Ezeket a csoportokat várhatóan egyre nehezebb lesz beazonosítani a hagyományos szociológiai és demográfiai jellemzőkkel. Az ezeken az adatokon végzett elemzésből (*Blaskó 2005*) kiderül például, hogy a nemi szerepekről vallott nézetek 1988-hoz és 1994-hez viszonyítva 2002-ben már csak kevésbé függttek össze a kérdezett életkorával, iskolai végzettségével vagy éppen jövedelmi helyzetével.

Hivatkozások

- Alwin, D.F – M. Braun – J. Scott (1992):* The separation of work and the family: attitudes towards women's labour-force participation in Germany, Great Britain, and the United States. *European Sociological Review*, 8: 13–37.
- Becker, G.S. (1985):* Human capital, effort, and the sexual division of labour. *Journal of Labour Economics*, Vol. 3. No. 1. Part 2. pp. 33–58.
- Becker, P.E. – Moen, Ph (1999):* Scaling back: dual earner couples' work-family strategies. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 61, No. 4. (Nov. 1999) 995–1007.
- Benin, M.H. – Agostinelli, J (1988):* Husbands' and wives' satisfaction with the division of labor. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 50., No. 2. (May, 1988), 349–361.
- Berardo, D.H. – Shehan, C.L. – Leslie, G.R. (1987):* A residue of tradition: jobs, careers and spouses' time in housework. *Journal of Marriage and Family*, 49: 381–390.
- Bergmann, B.R. (1986):* The Economic emergence of women. New York: Basic Books.
- Blair, S.L. – Johnson, M.P. (1992):* Wives' perception of fairness of the division of household labor: the intersection of household and ideology. *Journal of Marriage and the Family*, 54: 570–581.
- Blaskó, Zs. (2005):* Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988–1994–2002. *Demográfia*, 2005/2–3. 159–186.
- Crompton, R. – Brockmann, M. – Wiggins, R.D. (2004):* A woman's place... Employment and family life for men and women. Kézirat.
- Erdélyi, A. (1985):* A női munka foglalkozási élettanáról. In *Koncz, K. (szerk.): Nők és férfiak – Hiedelmek és tények*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 111–130.
- Falussy, B. (2001):* Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában. In *Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI – SZCSM: Budapest.
- Frey, M. (2001):* Egyensúlyt teremteni a fizetett munka és a családi élet között. *Demográfia*, 2001/3–4. 280–304.
- Gutek, B. – Searle, S. – Kelpa, L. (1991):* Rationale versus gender role explanations for work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76: 560–568.
- Higgins, C. – Duxbury, L. – Lane, C. (1994):* Impact of life-cycle stage and gender on the ability to balance work and family responsibilities. *Family Relations*, Vol. 43, No. 2 (Apr 1994) 144–150.
- Hochschild, A.R. (1997):* The time bind: when work becomes home and home becomes work. New York: Metropolitan Books.
- Koncz, K. (1985):* Nők (és férfiak). Hiedelmek – tények – távlatok. In *Koncz, K. (szerk.): Nők és férfiak – Hiedelmek és tények*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 238–263.
- Koncz, K. (2001):* The persistent problem of employed women. How to combine paid work with household duties. In *Society and Economy in Central and Eastern Europe – ISSN 1218-9391. – 2001. 23. évf. 1–2. szám. 171–193.*
- KSH (2002): Életmód – Időmérleg. A népesség időfelhasználása 1986–1987-ben és 1999/2000-ben. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

- Major, B. (1994):* From social inequality to personal entitlement: the role of social comparison, legitimacy appraisals, and group membership. In *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. M. Zanna, 293–355. New York, Academic.
- Marini, M.M. – Shelton, B.A. (1993):* Measuring household work: recent experience in the United States. *Social Science Research*, 22: 361–382.
- Maret, E. – Finlay, B. (1984):* The distribution of household labour among women in dual-earner families. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 46, No. 2, 357–364.
- MTA KTI (2002): *Munkaerőpiaci Tükör. Fazekas Károly (szerk.). Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.*
- Pongrácz, T. – S. Molnár, E. (1994):* Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. KSH NKI Kutatási Jelentés, 52.
- Pongrácz, T. (2001):* A család és a munka szerepe a nők életében. In *Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI – SZCSM: Budapest.*
- Pongrácz, T. – Spéder, Zs. (szerk.) (2002):* Népeesség – értékek – vélemények. KSH NKI Kutatási Jelentések, 73.
- Robinson, John P. – Mellissa A. Milkie (1998):* Back to Basics: Trends in and role determinants of women's attitudes toward housework. *Journal of Marriage and the Family*, 60. February: 205–18.
- Shamir, B. (1986):* Unemployment and household division of labour. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 48, No. 1 (Febr. 1986) 195–206.
- Shelton, B. A. – John, D. (1996):* The division of household labour. *Annual Review of Sociology*, Vol. 22 (1996) 299–322.
- S. Molnár Edit (1999):* Családi értékek – magatartások – demográfiai tendenciák. *Századvég*, 1999/14. 31–44.
- Scott, J. – D.F. Alwin – M. Braun (1996):* Generational changes in gender-role attitudes: Britain in a comparative perspective. *Sociology*, 30: 471–92.
- Spéder, Zs. (2003):* Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In *Spéder, Zs. (szerk.): Család és népeesség – itthon és Európában. Századvég Kiadó. Budapest, 86–112.*
- Szalai, J. (1971):* A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájáról. In *Lőcsei Pál (vál.) Család és házasság a mai magyar társadalomban. KJK Budapest.*
- Thompson, L. (1991):* Family work: women's sense of fairness. *Journal of Family Issues*, 12: 181–196.
- Tóth, Olga (1995):* Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1995/1, 71–86.
- Tóth, Olga (1998):* Házasság és gyermek? Vélekedés és viselkedés. *Századvég* 1998 tél. Új folyam 11. szám. 80–93.
- UNICEF (1999): *Women in transition, The MONEE Project. CEE/CIS/Baltics. Regional Monitoring Report, No. 6. p. 162.*
- Vaskovics, L. (2000):* A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatokban és a családban – összehasonlító vizsgálat. In *Elekes Zsuzsanna – Spéder Zsolt (szerk.): Törések és kötések. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó Budapest, 287–304.*
- Vaskovics, L. – Kapitány, B. – Kamarás, F. (2005):* A családfejlődés folyamata Német-magyar összehasonlítás a „Bamberger-Ehepaar-Panel“ és a „Házasságok longitudinális vizsgálata 1990–2002“ másodelemzése alapján. KSH NKI Kutatási Jelentések, 82.

A vizsgálat kérdőíve

